

ОЙЛОТ ТАБАМ!

Мектеп окуучулары жана
алардын ата-энелери үчүн

МЕКТЕП
ПАТЕНТИ

КАДУЦЕЙ
ЭЛ АРАЛЫК КЫЗМАТТАШУУ БОРБОРУ

ПРЕЗИДЕНТИК
ГРАНТТАР
ФОНДУНУН
КОЛДООСУНДА

ОЙЛОП ТАБАМ!

**Мектеп окуучулары жана
алардын ата-энелери үчүн**

**Интеллектуалдык менчик жана ойлоп табуучулук ишмердик
боюнча мектеп окуучулары үчүн окуу куралы**

Бишкек 2021

УДК 347.77
ББК 30у

Ойлоп табам! Мектеп окуучулары жана алардын ата-энелери үчүн.
Интеллектуалдык менчик жана ойлоп табуучулук ишмердик боюнча мектеп окуучулары үчүн окуу куралы / проф. Е. Л. Богданова, проф. Т. Г. Максимовалардын редакциясынын астында Авторлордун жамааты. - Б.:Кыргызпатент, 2021. -88 бет, иллюстрациялар менен.

Кыргызчага которгон: Доранбек уулу Акжол.

Окуу куралы жарандык коомдун өнүгүүсүнө максатталып, Россия Федерациясынын Президентинин Грантынын каржылык колдоосу (келишим №19-1-018506) астында төмөнкү автордук жамаатынын курамы менен иштелип чыккан: А.А. Антипов, Е.Л. Богданова, А.В. Ерузалимская, Д.А. Коротышева, Ю.Н. Коротышева, О.Е. Котенева, Т.Г. Максимова, А.С. Николаев, Г. В. Пудкова, Ю.С. Сербиненко.

Окуу куралын даярдоодо пайдаланууга жана өзгөртүүгө лицензиясы бар иллюстрациялар колдонулду.

Окуу куралы мектеп окуучуларынын өздүк иши, интеллектуалдык менчикке жана ойлоп табуучулук жигердүүлүккө тиешелүү сабактарга даярданууга, мындан сырткары, ата-энелер менен бирге окуучулардын ойлоп табуучулук ишмердиктин, интеллектуалдык эмгектин натыйжаларын коргоонун ченемдерин жана тартиптерин изилдөөгө арналган.

© А. А. Антипов, Е. Л. Богданова, А. В. Ерузалимская, Д.А. Коротышева, Ю.Н. Коротышева, О.Е. Котенева, Т.Г. Максимова, А.С. Николаев, Г.В. Пудкова, Ю.С. Сербиненко, 2019.

© Кыргызпатент, 2021

Мазмуну

Киришүү	5
1-БӨЛҮМ. ОЙЛОП ТАБУУЧУ. ИДЕЯ. ОЙЛОП ТАБУУ	6
ОЙЛОП ТАБУУЧУ ДЕГЕН КИМ	6
Ойлоп табуучулар – адамзаттын куткаруучусу.....	6
Ойлоп табуучу – бул байкоочу.....	7
Ойлоп табуу – бул өз күчүн чаалыкпай таануу жана ишенүү	10
Ойлоп табуучулук – бул өзүн ушул ишке арноо жана тобокелдик	15
Ойлоп табуучу өзүнүн ойлоп табуусун кантип коргоосу керектигин билүүсү шарт.....	16
Ойлоп табуучу – бул дүйнөнү коргоону каалаган жана аны мыкты кылууну каалаган гуманист!.....	18
Суроолор жана тапшырмалар.....	21
АДАМЗАТ ЭМНЕЛЕРДИ ОЙЛОП ТАПКАН	22
Отгон кыймылдаткычка.....	22
Дөңгөлөктөн капкакка чейин.....	23
Жазуу тамгаларынан интернетке	24
Медициналык улуу ачылыштар: вакцинациядан жана анестезиядан 3D-көкүрөк клеткаларына	27
Балдардын улуу ойлоп табуулары.....	29
Суроолор жана тапшырмалар.....	31
ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ДЕГЕН ЭМНЕ	32
Интеллектуалдык менчик (ИМ) түшүнүгү.....	32
Интеллектуалдык менчик жаатындагы Кыргыз Республикасынын мыйзам актылары	32
Интеллектуалдык менчикти укуктук коргоонун түрлөрү	33
Өндүрүштүн (Ноу-хау) сырына укук	35
Интеллектуалдык менчикти эл аралык коргоо	35
АВТОР ЖАНА УКУК ЭЭСИ БОЛУУ ДЕГЕН ЭМНЕ?	38
Авторлор жана укук ээлери – интеллектуалдык менчик укуктарынын субъекттери	38
Авторлордун жана укук ээлеринин интеллектуалдык укуктары	39
“Автор” жана “укук ээси” түшүнүгүнүн ченемдик аныктамасы	40
Интеллектуалдык менчик укук объектилеринин мисалдары	43
ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ФИЗИКА ЖАНА ТЕХНИКАНЫН МИСАЛДАРЫНДА	44
Ойлоп табуу деген эмне?.....	44
Патент – бул мамлекеттик коргоо документи	47
Табурет – Отургуч – Кресло – Учак креслосу – компьютердик кресло	49
Патенттер кандай болот?.....	50
Пайдалуу моделдер.....	51
Өнөр жай үлгүлөрү	52

Патенттер берилбейт	53
«Аквариумдук тамактандыргыч» ойлоп табуусу	53
ИДЕЯЛАРДАН АКЧА ТУБУУГА БОЛОБУ?	55
МЕНИКИБИ ЖЕ БИРӨӨНҮКҮБҮ?	55
Идея барбы?	55
Автору ким?	55
Укукту өткөрүп беребиз	56
Интеллектуалдык менчик укуктарын коргоо	57
Элге жарыялоо жана Интернет	57
Интернет жана интеллектуалдык менчик укугу	58
Патенттик укук объектилери	59
Башка интеллектуалдык менчик объектилерин кантип колдонууга болот	60
Патенттик издөө	61
Жыйынтыктар	63
ИДЕЯДАН ПАТЕНТКЕ ЧЕЙИН. ОЙЛОП ТАБУУНУ ЖАНА ПАТЕНТТӨӨНҮ ҮЙРӨНӨБҮЗ	64
Ойлоп табуучулук ишмердүүлүк	64
Ойлоп табуучу болуш үчүн окуучу эмнеден баштоосу керек	65
Патенттик ишмердүүлүк	66
Кыргызпатентке өтүнмө берүү. Алымдар	69
ИДЕЯНЫ КАНТИП ПАЙДАЛУУ САТСА БОЛОТ?	73
Тарыхтан бир аз	73
Интеллектуалдык менчик бүгүн кандай сатылат	76
Интеллектуалдык менчикти өз алдынча пайдалануу	78
Интеллектуалдык менчик объектилерине укуктарды өткөрүп берүү	78
Өзгөчө укуктарды ээликтен алып коюу жөнүндө келишим	78
Лицензиялык келишим	78
Уюмда түзүлгөн интеллектуалдык менчикти сатуу	79
Жалгыз ойлоп табуучу тарабынан түзүлгөн интеллектуалдык менчик объектилерин сатуу	79
Интеллектуалдык менчик объектилерин интеллектуалдык менчиктин интернет-аукциондору аркылуу сатуу	80
Интеллектуалдык менчик пайдаланылган продукцияларды патенттик коргоонун зарылдыгы	81
ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИКТИН НАТЫЙЖАЛАРЫН КОММЕРЦИЯЛАШТЫРУУ ДЕГЕН ЭМНЕ? МИСАЛДАР	82
КЫСКАЧА ЭСКЕРТКИЧ: “ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ЖӨНҮНДӨ СУРООЛОРГО ЖООПТОР”	84
АВТОРЛОР ЖӨНҮНДӨ КЫСКАЧА	86

Киришүү

Салам, жаш ойлоп табуучу!

Сен, кайсы бир убакта адам баласынын жашап калуу үчүн ойлоп тапкандыгы, дал ойлоп табуу адамды сактап калгандыгы жана адамды акыл-эстүү кылганы жөнүндө ойлоп көрдүң беле?

Азыркы учурда биздин дүйнө жаңы чоң ачылыштардын астанасында турат. Интернет, виртуалдык пикир алышуу жана толукталган реалдуулук биздин турмушубузга активдүү кирди. Жолдордо айдоочусу жок автоунаалар, абада – учкучу жок учуучу аппараттар пайда болууда. Өнөр жай өндүрүшүндө адамдардын оор күч эмгегине роботторду жана компьютерлерди пайдаланууга өтүшөт.

Бул бардык өзгөрүүлөр – адамдардын: окумуштуулардын жана ойлоп табуучулардын интеллектуалдык эмгектеринин натыйжалары.

Интеллектуалдык эмгектин натыйжаларынын авторлугун сактоо үчүн ойлоп табууга патенттер менен корголот. Эмгектин натыйжасы интеллектуалдык менчик болуп калат. Көптөгөн өлкөлөрдүн мыйзамдары ушул менчикти коргойт.

Интеллектуалдык менчикти коргоо жаатындагы мурунку эл аралык уюм Интеллектуалдык менчиктин бүткүл дүйнөлүк уюму ИМБДУ болуп саналат, ага азыркы мезгилде 193 мамлекет, анын ичинде Кыргыз Республикасы дагы кирет.

Сенин ойлоп табууңа патент алууга өтүнмөнү кантип берүү керектигин билесиңби?

Өзүңдүн ойлоп табуунду патент аркылуу коргоо менен андан кийин пайда табарыңды билесиңби?

Биздин окуу китебибиз ушул жана көптөгөн башкалар тууралуу. Ойлоп тап – интеллектуалдык эмгектин натыйжаларына өз укугуңду сакта – иштеп тап!

Келечегин сенин идеяларыңа көз каранды! Биздин корабль ушул китептин барактары аркылуу прогресске бет алып түз жолго чыгууда!

Бул окуу китеби интеллектуалдык менчиктин негиздерине арналган ата мекендик окуу-методикалык адабияттагы олуттуу кенемтени толуктоого чакырылган.

1-бөлүк. ОЙЛОП ТАБУУЧУ. ИДЕЯ. ОЙЛОП ТАБУУ

1. ОЙЛОП ТАБУУЧУ ДЕГЕН КИМ?

Ойлоп табуучулар – адамзатты сактап калуучулар

Ойлоп табуу адамдарды сактап аны Homo Sapiens (акылдуу киши) кылган. Жаныбарлар дүйнөсүнүн өкүлдөрүнөн айырмаланып, адам баласы курчап турган дүйнөдөн толугу менен корголгон эмес жана көп убакыттар бою жоголуп кетүү чегинде жүргөн. Ал жашоо үчүн эмгек жана мергенчилик, от, турак-жай куралдарын ойлоп таба баштаган, канчалык көп болгон сайын, ал эми анын ресурстарын жеке кызыкчылыкка, адамзат цивилизациясын курууга пайдалануу менен, курчап турган чөйрөдөн коркпой күчтүү боло баштаган.

1-сүрөт. Байыркы адамдар эмгек куралдарын жасашууда

Ойлоп табуучулар – бул дүйнөнү кармап турган титандар деп ишенимдүү айтууга болот!

Бирок байыркы грек титандары жогорку дене күчүнө ээ болушкан. Алардан айырмаланып, ойлоп табуучулардын жогорку күчү – башка түрдө.

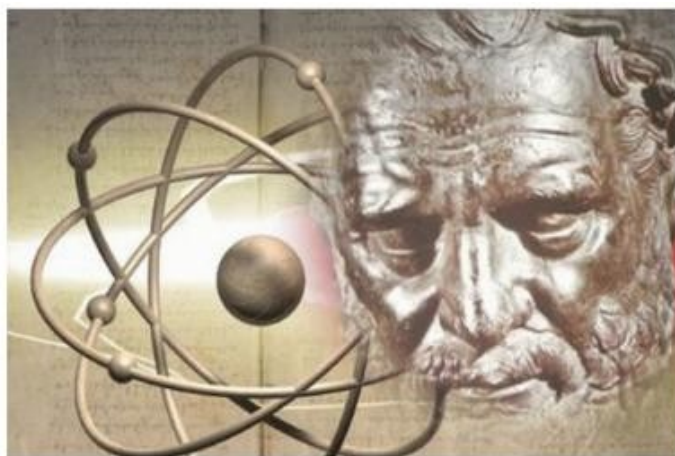
2-сүрөт. Титан көмкөрүлгөн асманды кармап турат

Ойлоп табуучу – бул байкоочу

Ачылыш жасоочу, ойлоп табуучу күчкө ээ болушу үчүн адам кандай сапаттарга ээ болуусу керек?

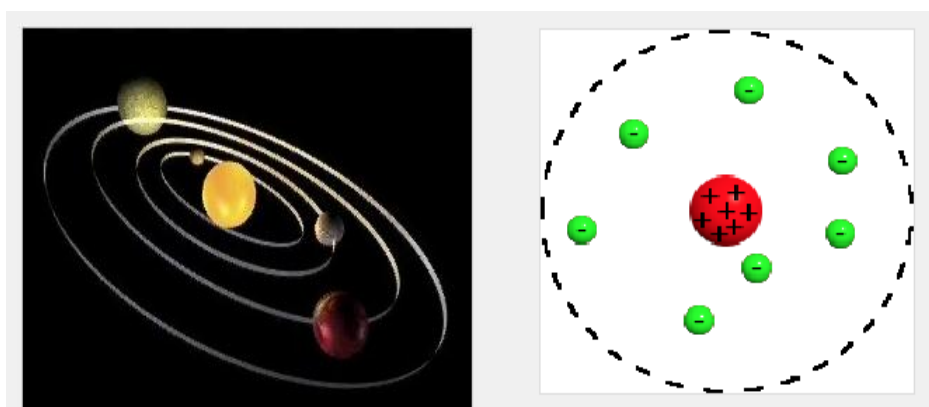
Баарынан мурда – бу байкоочулук. Жалпыга белгилүү, дал адамзатты курчап турган дүйнө көптөгөн улуу ачылыштарга милдеттүү. Марк Цицерон: “Жаратылыштан бир топ ашыкча ойлоп табуучу эч нерсе жок” деп кокусунан айткан эмес.

Ошентип, атомдун бир окшошу материядан турган, мунун негиз салуучусу биздин заманга чейинки V кылымдагы Демокриттин бул теориясы үчүн чандар болгон, биз аны имаратта күндүн шооласынан көрө алабыз.

3-сүрөт. Демокрит жана атом

Ал эми XXI кылымда атомдун планетардык моделин түзгөн Эрнест Резерфорд үчүн мындай окшоштук күн системасынын өзү болгон.

4-сүрөт. Күн системасы жана атомдун модели

1999-жылы Нобель сыйлыгынын лауреаты Александр Флеминг “Тайм” журналы тарабынан XX кылымдын эң керектүү адамдарынын бири деп аталган. Ал апыртмалоосуз айтканда, XX кылымда адамзатты сактап калуучу болгон пенициллинди – активдүү затты бөлүп ала алган. Бул кадимки окуяга

окумуштуунун байкоочулугу жардам берген: бактериясы менен бир идиштеги козу карындын көк датынын колониясы бактериялардын клеткаларын бузган, бул болсо Флемингге өзүнүн улуу ачылышын жасоого мүмкүндүк түзгөн.

5-сүрөт. Александр Флеминг лабораториялык эксперимент жүргүзүүдө

Ойлоп табуучулукту өнүктүрүүдө жаныбарларга байкоо жүргүзүү негизги ролду ойногон.

Жалпыга белгилүү, алгачкы учуучу аппараттардын учуу технологиясы канаттуулардан өздөштүрүлгөн, ал эми навигациялык алеттер багыттарга өзгөчө мүмкүнчүлүктөргө ээ киттерге, үкүлөргө жана жарганаттарга өздөрүнүн келип чыгуулары боюнча милдеттүү.

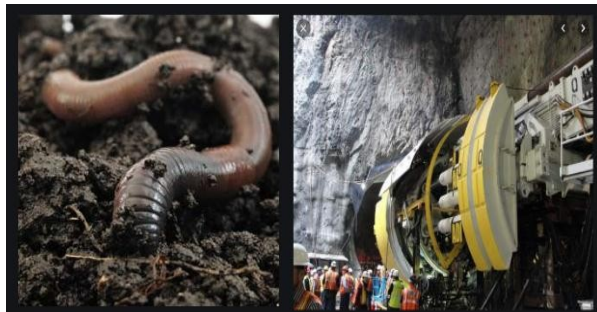

6-сүрөт. Навигацияларга канаттуулардын учуу технологияларын жана жарганаттын ыкмаларын пайдалануу

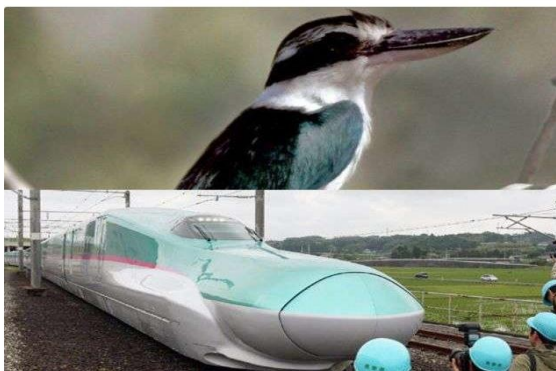
Бүгүнкү күндө адамзат абдан ар түрдүү технологияларды жаратылыштан өздөштүрүүнү улантууда.

Ошентип, заманбап бургулоочу машиналар – жерди “жеп”, өзүнөн кийин тоннелди калтырган жана чаалыкпай алдыга жылууга жөндөмдүү болгон сөөлжандын чоңойтулган механикалык көчүрмөсү.

Инженер Йеджи Накатсу чабакчыл чымчыктардын тобуна байкоо жүргүзүү менен туннелдерден үнсүз (кишилерди тынчсыздандырбаган) өтө алган жогорку ылдамдыктагы жүргүнчүлүк экспресстин тумшугунун технологиясын түзгөн.

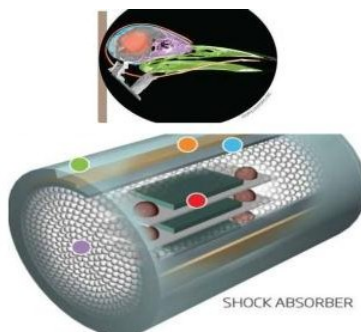

7-сүрөт. Бургулоочу машина сөөлжандын жер казгыч жөндөмдүүлүгүн тууроодо

8-сүрөт. Жогорку ылдамдыктагы экспресстин кабинасынын технологиясы чабакчыл чымчыктын тумшугун “көчүргөн”

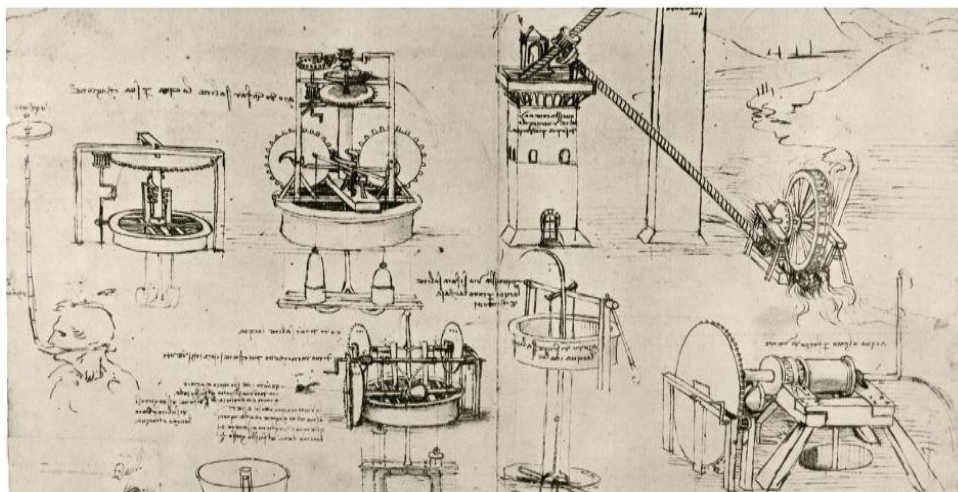
Ал эми тоңкулдак куштун тумшугунун соккуну жөнгө салуусун изилдөө учактагы кара сандыктарды жабыркоодон сактоочу аппаратты ойлоп табууга түрткү болгон.

9-сүрөт. Тоңкулдак куштун тумшугунун соккуну жөнгө салуу ыкмасы соккуга каршы аппараттардын негизин түзөт

Ойлоп табуу – тынымсыз изденүү жана өз күчүнө ишенүү

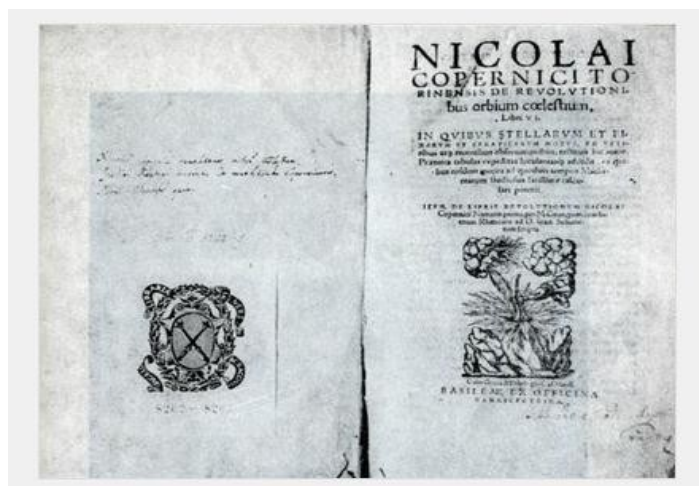
Изилдөөчү жана ойлоп табуучу байкоочулук сапат менен бирге, тынымсыз изденүүчүлүк жана аракетчилдик, изилдеп жаткан маселеге дыкат көңүл коюу, иштермандык сапатка ээ болуусу абзел. Башкача айтканда, ойлоп табуучу – ойлоп табууну өзүнүн сүйүп жасаган иши деп эсептеген, өзүнө жана келечектеги ачылыштарына ишенген киши!

10-сүрөт. Леонардо да Винчинин насосторунун чиймеси

Ачылыш жана ойлоп табуу – бүт өмүр сарпталуучу узак жана көп күч сарпталган иштин натыйжасы.

Адамзаттын улуу теорияларынын бирин түзүүгө, Жер жана башка планеталар Күндү айлана тургандыгын далилдеген Николай Коперник дал ушул ачылышты жасоо үчүн 40 жылдай иштеген. Аталган дүйнө теориясын өзүнө камтыган “Асман мейкиндиктеринин айлануусу тууралуу” китеби 1543-жылы, автор дүйнө салган жылы жарык көргөн. А анын теориялык жана практикалык тактоолору көптөгөн он жылдыктардан кийин гана белгилүү болду.

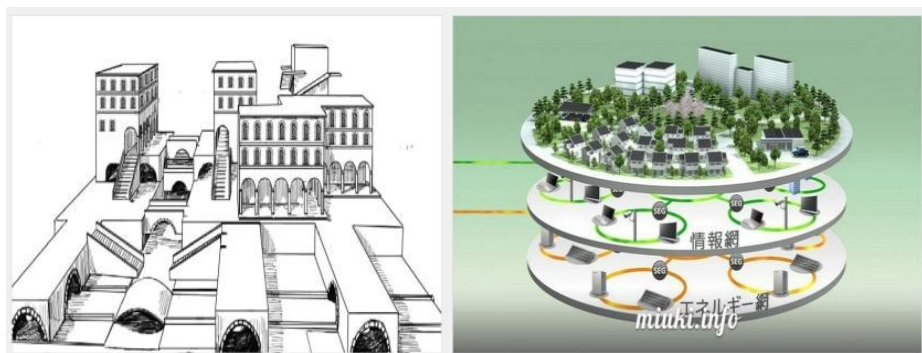
12-сүрөт. Николай Коперниктин “Асман мейкиндиктеринин айлануусу тууралуу” китебинин мукабасы
Леонардо Да Винчинин ойлоп табуучулук тарыхы эң бир уникалдуу деп

эсептелет. Италиялык улуу ойчул жана сүрөтчү өз өмүрүн ойлоп табуучулукка арнаган. Ошону менен бирге автордун дөңгөлөктүн кулпусу ойлоп табуусу көзү тирүүсүндө массалык белгилүүлүккө жеткен. Дөңгөлөктүн кулпусу – айланма тизилген дөңгөлөкчөнүн жардамы менен учкунду чыгаруучу атуучу курал үчүн колдонулган механизм.

13-сүрөт. Леонардо да Винчинин дөңгөлөктүн кулпусу ойлоп табуусу

Леонардонун гениалдуу кыялдары ишке ашпай калган. Мисалы, парашют, “Орнитоптер” учуучу аппараты, экологиялык таза келечектин шаары. Бирок анын гениалдуу кыялы адам баласынын өнүгүү этабында, заманбап учурда гана ишке ашты. Бүгүнкү күндө иштелип чыгып жана ишке киргизилип жаткан “Акылдуу шаар” концепциясын бир четинен Леонардонун келечектин шаары идеясын уланткан долбоор катары карап көрсөк болот.

14-сүрөт. Да Винчинин идеалдуу шаар долбоору жана ишке ашкан Фудзисава туруктуу, акылдуу япон шаарынын долбоору

Андан кем эмес гениалдуу изилдөөчү Михаил Васильевич Ломоносов да Винчи сыяктуу эле бүт өмүрүн илимге жана ойлоп табууларга арнаган. Анын ойлоп табууларын мисал келтиребиз.

В. Ломоносов граф М.И. Воронцов Рим шаарынан алып келген италиялык мозаиктердин үлгүлөрүнө кызыгып калат. Бирок италиялыктар смальтты (тунук эмес түстүү айнек) жасоонун технологиясын катуу сыр катары сактагандыктан, Михаил Васильевич жеке өзүнүн технологиясын иштеп чыгууну чечкен. Ал үчүн төрт жыл талбай эмгектенип, төрт миңдей (4000) эксперимент жүргүзгөн. Натыйжада түстүү айнектин италиялыктардыкынан да

мыкты технологиясы иштелип чыккан жана азыркы учурга чейин мозаикалык искусствонун мыкты өкүлдөрүнүн жогорку баасын алып келет.

15-сүрөт. М.В. Ломоносов – түстүү айнекти даярдоо технологиясынын түзүүчүсү

Ушуну менен катар эле М. Ломоносов суюктуктун жабышкактыгын өлчөөчү илээшкек өлчөгүчтү (вискозиметр), “түнкүсүн көрүүчү түтүкчөнү” ойлоп тапкан. Түнкүсүн көрүүчү түтүкчө – түнкүсүн көрүүчү аспаптардын эң алгачкысы. Мындан сырткары, электр өлчөөчү шайманды, заманбап чагылган таякчасынын биринчи прототибин, атмосферанынын үстүнкү катмарын изилдөөчү аэродромдук унааны түзгөн.

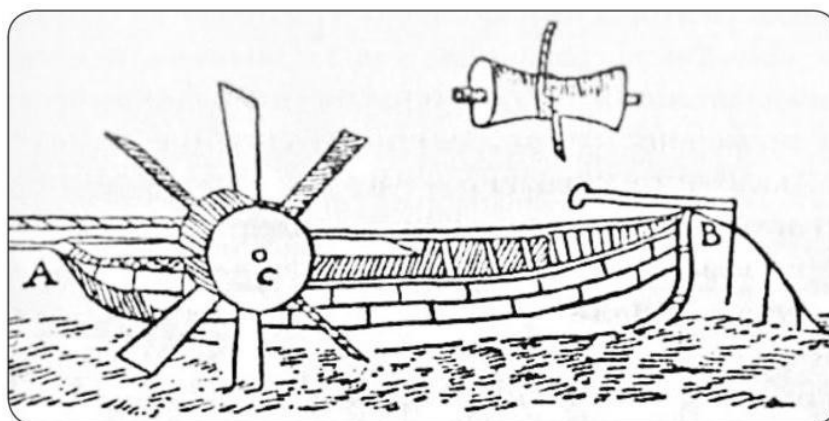

Фиг. 26а. Прибор М. В. Ломоносова для определения вязкости жидкостей (1752 г.).

16-сүрөт. Ломоносовдун илээшкек өлчөгүчү жана түнкүсүн көрүүчү түтүкчөсү

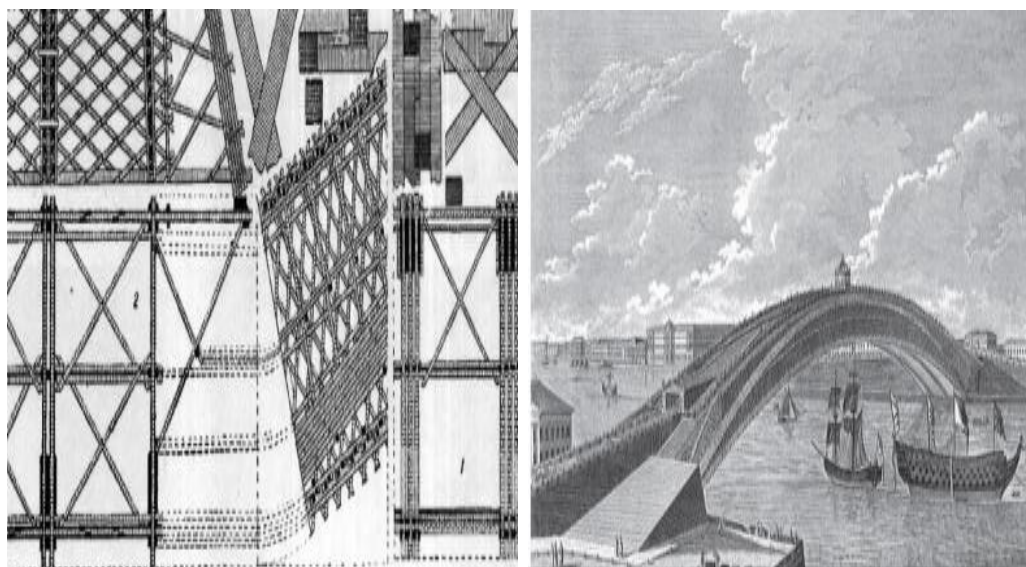
Эгер бирөөнү “кулибин” деп аташса, анда ал киши аябай таланттуу жана жаратман экендиги илгертен эле белгилүү. Бирок Иван Петрович Кулибин эмнелерди ойлоп тапкан? Анын кээ бир ойлоп табууларын атап өтөбүз.

XVIII кылымда кемеге жүктөр бурлактардын күчүнүн же, агымга каршы кемени якорго тарткан “өгүздөрдүн” жардамы менен көтөрүлгөн. Бурлактардын ишинин оорчулугуна таңданган Иван Петрович 1804-жылы бурлактардын жана “өгүздөрдүн” эмгегин талап кылбаган, калакчасы бар эки дөңгөлөктү жана суу энергиясын пайдалануу менен иштеген водоходду ойлоп тапкан.

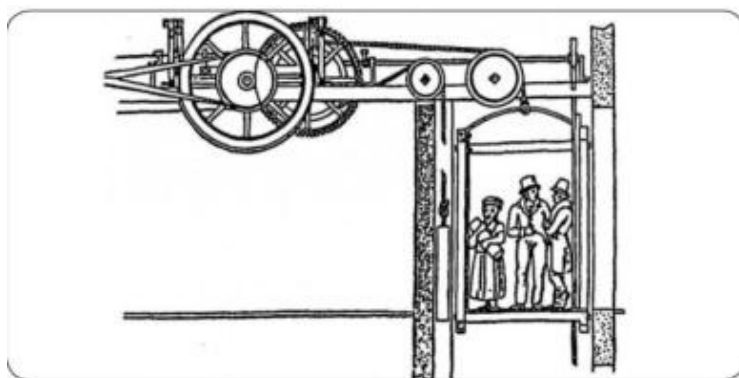
17-сүрөт. Кулибиндин водоходу

Мындан сырткары, Иван Петрович тарыхта алгачкы бир жаа өткөөл түрүндөгү көпүрө долбоорун түзгөн киши катарында калды. Бирок тилекке каршы ал долбоор толук ишке ашпай калган. Эскерте кетсек, дал ушул Кулибин алгачкылардан болуп торлуу кереге конструкциясын көпүрө салууга колдонуу сунушун киргизген жана 30 жылдан кийин гана америкалык архитектор Итиэль Таун тарабынан патенттелген.

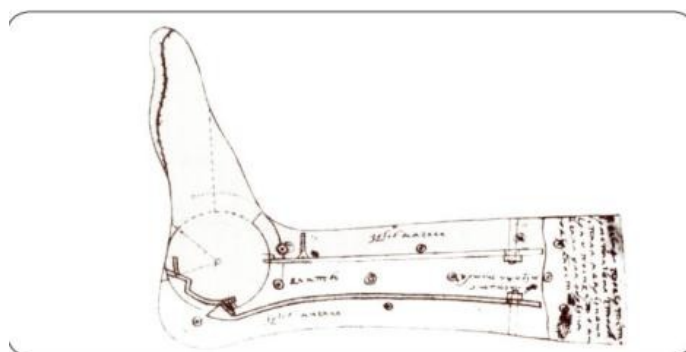
18-сүрөт. Торлуу кереге жана Кулибиндин бир жаа өткөөл түрүндөгү көпүрө долбоору

Екатерина Пнин буйуртмасы менен Кулибин “Көтөрүүчү креслону”, заманбап лифтин прототибин ойлоп тапкан.

19-сүрөт. Кулибиндин Екатерина II үчүн даярдаган «Лифти»

Муну менен катар Иван Петрович протездөөгө олуттуу салым кошкон. 1791-жылы Очаков майданында бутунан ажыраган аскер кызматкери Непейцын үчүн механикалык бут жасап берген жана ошонун арты менен Непейцын генерал-майор чинине чейин кызмат кылган.

20-сүрөт. Кулибиндин протези

1769-жылы Кулибин жасаган уникалдуу саат Екатерина IIге белекке берилген. Механизм камтылган саат пасха жумурткасынын ичинде жайгаштырылып, ар бир саат сайын Ыйса Машайактын төрөлгөнү жөнүндө Инжилдеги окуя жаңырып турган. Мындай саатты жасоого Кулибин 427 деталь колдонуп, 5 жыл эмгектенген. Азыр дал ушул уникалдуу саат Эрмитажда сакталып келет.

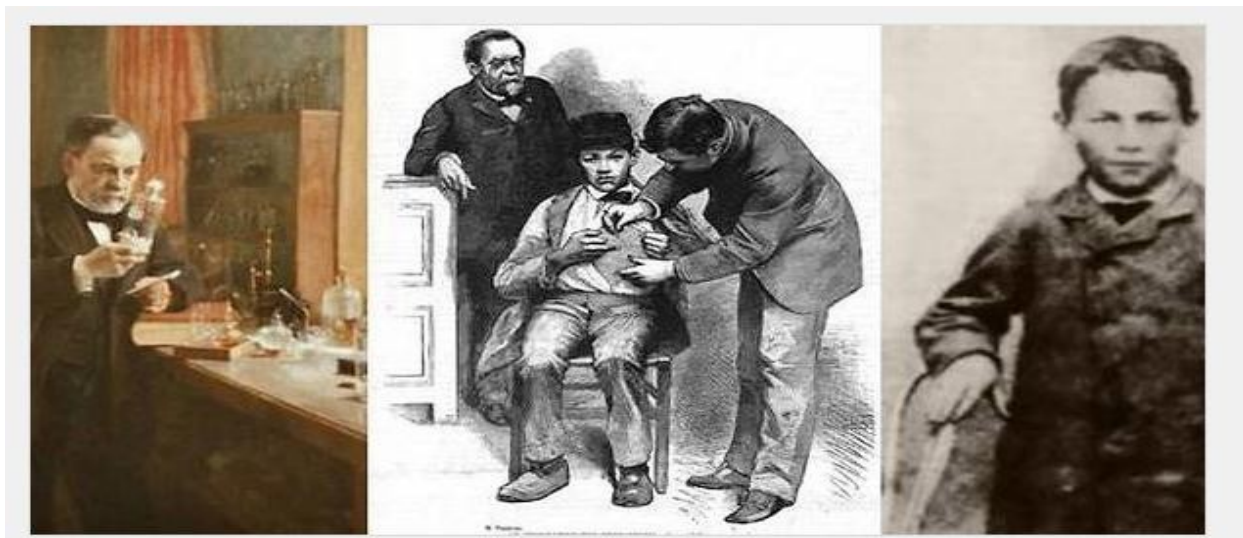

21-сүрөт. Кулибиндин уникалдуу сааты

Ойлоп табуучулук – бул өзүн ушул ишке арноо жана тобокелдик

Эгерде көпчүлүк ойлоп табуучуларда өзүн сүйгөн ишине арноо жана оптимисттик сапаттар болбосо биздин дүйнө улуу ачылыштарды жана ойлоп табууларды көрбөй калмак.

Пастеризациялоо жана эмдөө технологиясынын автору Луи Пастер дүйнөдөн өтөр алдын оруп жаткан учурунда XX кылымдын улуу ачылышы болгон кутурмага каршы эмдөөнү ойлоп тапкан. Беш жаштагы кыздын кутурма иттин тиштөөсүнөн каза тапкандыгын көрүп калып, аябай берилүү менен эмдөө жолун издөөгө киришкен. Пастер өз жанын тобокелдикке салуу менен өзү оорулуу жаныбарлардын оозунан чыккан шилекейин алып, кургатылган коёндун мээсинен эмдөө даарысын жасаган. Илимпоз адамдарга эксперимент жасоо чечимин кутурган ит тиштеп алган бөбөктүн апасы аргасы калбай кайрылганда гана чыгарган. Пастер тобокелдикке барып кичинекей балага эмдөө жүргүзөт. Бала көп өтпөй оңоло баштайт жана биротоло айыгып кетет. Бул окуя кутурма оорусуна каршы эмдөөнүн эффективдүүлүгүн тастыктап, көп сандаган кишинин өмүрүн сактоого шарт түзөт, ал эми адамзат дагы бир адам өмүрүн сактоочу каражат ээ болот.

22-сүрөт. Луи Пастер – кутурма оорусуна каршы эмдөөнүн түзүүчүсү

Пастердин шакирти, микробиолог Владимир Ааронович Хавкин көптөгөн кылымдар бою жеңилбес делген, адамзатына коркунуч жараткан холера жана чума оорусуна каршы эмдөөнүн ойлоп табуучусу болуп эсептелет. 1892-жылы Хавкин өзүнө холерага каршы эмдөө кылган, ал эми бир жылдан кийин Британия өкмөтүнүн суранычы менен холера өрчүп турган Индияга барар алдында эмдөөнүн каражаттарын өндүрүүнү жолго салып, кырк эки миңден ашык кишиге эмдөө жүргүзүүнү камсыздаган жана ушул оорудан көз жумгандардын санын он эсеге азайта алган.

Ал эми 1896-жылы январь айында Индиянын Бомбей шаарында жана анын четинде чума эпидемиясы өрчүп, миңдеген кишилердин өмүрүн алган.

Бул жолу да Хавкин Индияга барат жана күнүнө 14 саат бою иштөө менен чума микробдору тарабынан өндүрүлгөн уудан эмдөө каражатын даярдап ишенимдүү эксперимент жүргүзгөн. Алгач өзүнө эмдөөнү жасап, туура натыйжа алган соң массалык эмдөөнү жүргүзүп Бомбейдин жашоочуларын сактап калган. Хавкин жеке эрдиги үчүн Индия империясынын Орденинин кавелери наамына татып, чумага каршы лабораториянын ордуна Хавкин атындагы Түштүк жана Түштүк-Чыгыш Азия изилдөө борбору негизделген.

23-сүрөт. Чума таякчасы. В. Хавкин эмдөө жүргүзүп жатат

Ойлоп табуучу өзүнүн ойлоп табуусун кантип коргоону билүүсү шарт

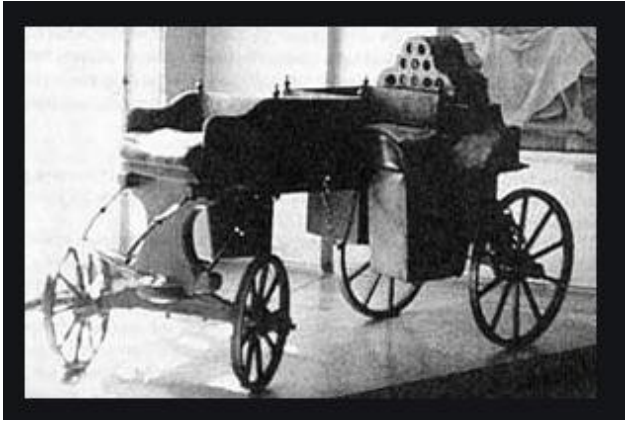
Заманбап дүйнөдө ар бир ойлоп табуучу өзүнүн ойлоп табууларын укуктук жактан коргобосо, анын бардык эмгеги текке кетээрин жакшы билишет.

Ойлоп табуучулар ар дайым эле өздөрүнүн инновациялык ачылыштарына жеке автордукту ала алган эмес.

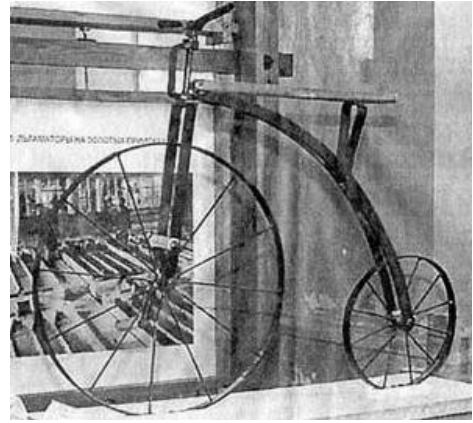
1751-жылы эл ичинен чыккан механик Леонтий Шамшуренков мамлекеттик буйрутманы аткарып жатып авто унаанын үлгүсүн, эч кандай тышкы күчтүн жардамысыз ордунан жыла алган “өзү жүрүүчү колясканы” түзгөн. А 1769-жылы дал ушуга үлгүлөш аппарат франциялык Николай Куньо тарабынан бүткүл дүйнөгө презентацияланган. Азыр Куньону бүт дүйнө тааныйт, ал эми орус механик-ойлоп табуучусунун аты унутулуп кетти.

Крепостук дыйкан Ефим Артамоновду велосипеддин алгачкы үлгүсүн түзгөн ойлоп табуучу катарында санасак болот. Ал 1801-жылы толук темирден жасалган эки дөңгөлөктүү педалдуу самокатты жасаган. Бирок велосипедке болгон патент немец барону Карл Дрейз тарабынан алынган.

1870-жылы орус техникалык коомунун мүчөсү Александр Лодыгин лампаларга спираль формасында ороо менен вольфрам жипчелерин колдонуу сунушун биринчи болуп айткан. Анткен менен кызытуучу лампага болгон патент 1880-жылы Томас Эдисон тарабынан алынган.

24-сүрөт. Шамшуренковдун өзү жүрүүчү коляскасы

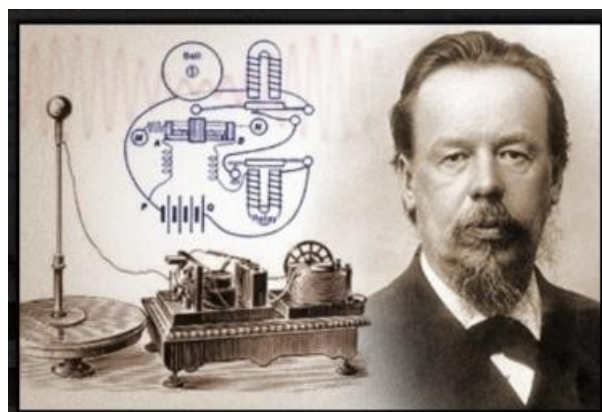

25-сүрөт. Артамоновдун самокаты

1895-жылы 7-майда Александр Попов аралыктан радиосигналдарды кабыл алуу жана таратуу ыкмасын, ал эми эки жылдан кийин зымсыз телеграфтын жардамы менен радиолокациялоону жалпыга ачык көрсөтүп берген жана радионун ойлоп табуучусу деп таанылууга толук укугу бар. Бирок Европа жана Америка радиону ойлоп тапкан деп Гульермо Маркони таанышат.

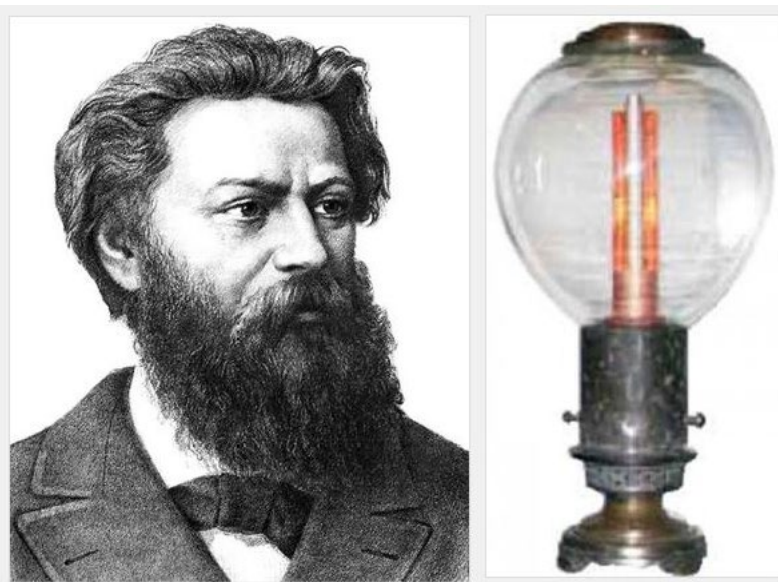
26-сүрөт. Лодыгиндин кызытуучу лампасы

27-сүрөт. А.С. Попов – орус радио ойлоп табуучусу

Биз болгону тарых барактарына өзүнүн атын алгачкы ойлоп табуучу катары жазып калууга болгон мүмкүнчүлүктү колдон чыгарган кээ бир гана учурларды мисал келтирдик. Мисалга алынган учурларда алгачкы ойлоп табуучу аталууга ошол замандын кандайдыр-бир жагдайлары тоскоол болгон болсо, азыркы заманбап ойлоп табуучу ойлоп табууну – бир гана чыгармачылык, жаңычыл таануу, мээнет, тобокелдик, өзүн ушул ишке арноо деп тааныбастан, өзүнчө атаандаштык, жарышта ойлоп табууну заманбап коргоону билген жеңүүчү гана интеллектуалдык менчик укугуна ээ боло тургандыгын эсине алышы зарыл.

Анткен менен, оң мисалдар да жок эмес. Орус электротехниги жана инженери Павел Николаевич Яблочков 1876-жылы 15-апрелде Лондондо өткөн техникалык шаймандардын көргөзмөсүндө жаалуу лампасын презентациялап, ага патент алгандан тарта дүйнөлүк атактуулукка жетишкен жана анын ойлоп табуусу “Яблочковдун шамдары” атка конгон. Дүйнөлүк басылмалар анын ойлоп табуусун “техниканын жаңы доору” деп аташкан.

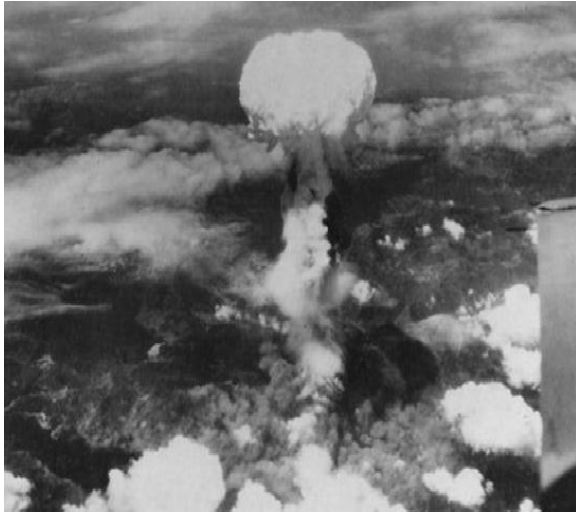

28-сүрөт. Павел Николаевич Яблочков жана анын жаалуу лампасы

Ойлоп табуучу – бул дүйнөнү коргоону жана аны жакшыртууну каалаган гуманист!

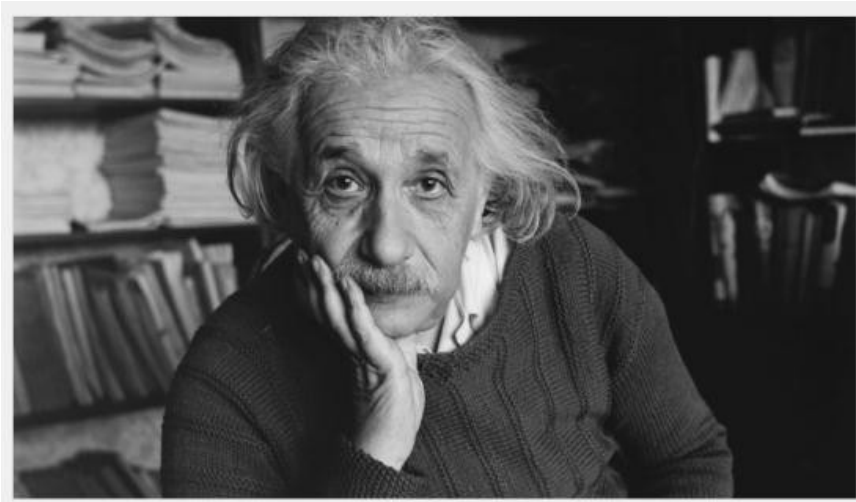
Ойлоп табуучу өзүнүн ишмердигинде гуманист болуусу абзел. Бирок ойлоп табуучулар ар качан эле өзүнүн ойлоп табууларынын келечегин көрө биле беришпейт. Ошондуктан, чоң жоопкерчилик аны пайдалангандардын – адамзаттын өзүнө жүктөлөт.

Башынан эле, атомдук энергия – жалаң жакшы ниет үчүн деп эсептелинген. Бирок атомдук бомбаны түзүү жана аны колдонуу “тынчтык атомунун” тетири тарабы кандай гана катастрофага алып барары белгилүү болду.

29-сүрөт. Хиросиманы ядролук бомбалоо

Бүгүн, Хиросима жана Нагасаки трагедиясынан, Чернобыль жана Фукусима авариясынан кийин акылы тунук адам үчүн ядролук трагедиялардын кайталанбашын жана анын алдын алуу милдети турат.

30-сүрөт. Альберт Эйнштейн өмүр бою ядролук куралды колдонууга каршы күрөшкөн

Адамзат үчүн ядролук коркунучтан сырткары, көбүнесе экологияга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү маселеси турат: жерди космостук нурлануудан коргоп турган озон катмарынын бузулушу, жер планетасында аба ырайынын аномалиясына алып келүүсүнө себеп болгон мөнгүлөрдүн аябай бат ээрип жатышы, жаныбарлардын массалык жок кылынышы, таштандылардын көбөйүшү, жакынкы күндөрү планетадагы эң кымбат ресурс болуп калуу мүмкүнчүлүгүндө турган абанын жана суунун булганышы.

Ошондуктан заманбап ойлоп табуучулардын негизги милдеттеринин бири – экологияны сактоочу технологияларды түзүү, анын ичинде таштандыларды кайра иштетүү технологиясы.

Ушул жааттагы алдыңкы өлкө катары Дания эсептелет. Азыркы учурда

Даниянын аймагында отуздан ашуун таштандыны энергияга айландыруучу кайра иштетүү заводдор иштейт. 2017-жылы ачылган Amager Bakke заводу жылына жалгыз өзү 400 000ден ашуун таштандыны кайра иштетип, 60МВт энергияны өндүрөт жана энергия 600 000 калкты, 46 компанияны жана 120 000 үйдү жылуулук менен камсыз кылат. Заводдун конструкциясы инновациялык болуп эсептелет: Бьярке Ингельстин архитектуралык бюросу заводдун чатырын жай мезгилинде гүлдөөчү бакка, а кышында – тоо лыжасын тебүүчү аянтка айлана турчу шартын ойлонуштурган.

31-сүрөт. Копенгагенде жайгашкан Amager Bakke аталышындагы таштандыларды кайра иштетүү боюнча инновациялык завод

Дания 2050-жылга казып алынган күйүүчү энергиядан баш тартып, толугу менен жаңыланган энергия булактарына өтүүнү пландап жатат. Ал эми дагы бир скандинавиялык өлкө аталган Швеция азыртан эле тиричилик таштандыларынын 99% кайра иштетип, сырттан башка өлкөлөрдөн таштанды алып кирүү менен каражат таап жатышат. Мындай уникалдуу процесске таштандыны бөлүүчү жөнөкөй жарандан тарта таштандыны иштетүү технологияларын түзгөн жана жакшырткан илимпоз, ойлоп табуучуларга жана кайра иштетүү менен алектенген ишканаларга чейин баары катышат.

32-сүрөт. Швециядагы таштанды чогултуу жана Уппсала шаарындагы жайгашкан дүйнөдөгү эң чоң таштандыны жок кылуучу завод

Эгер дүйнөнүн көпчүлүк өлкөлөрү скандинавиялык өлкөлөрдөн үлгү ала турган болсо, ишенимдүү түрдө адамзат айлана-чөйрөнү эксплуатациялоо зарылчылыгы тууралуу гана эмес, аны сактоо тууралуу да ойлонуп, иш аракет жасап жатат деп айта алабыз. Анткени, планетанын экологиялык келечеги – адамзаттын келечеги.

33-сүрөт. Ойлоп табуучулуктун негизги милдети – Жердин экологиясын коргоо!

Суруолор жана тапшырмалар

1. Ойлоп табуучулар менен байыркы грек Титандарынын окшоштуктары эмнеде?
2. Ойлоп табуулар адамзаттын жашап кетүүсүнө кантип жардам берген?
3. Эмне үчүн ойлоп табуучу айлана-чөйрөгө өзгөчө байкоо салуусу керек?
4. Эмнеге ойлоп табуучу өзүнө ишенип, талбай изденүү процессинде болушу керек?
5. Ойлоп табуучулук – өзүн курмандыкка чалуу жана тобокелдик. Бул пикирге макулсузбу? Мисал келтириңиз.
6. Ойлоп табуучулуктун интеллектуалдык менчиктин укуктук негиздерин билүү зарылчылыгы менен кандай байланышы бар?
7. Алгач адам баласынын пайдасы үчүн жасалган ойлоп табуулар кайра адамзатына залалы тийип калышы мүмкүнбү, аны алдын алуу үчүн кандай чараларды көрүү керек?
8. Экологиялык көйгөйлөргө байланыштуу заманбап илимдин жана ойлоп табуучулуктун негизги милдетин атаңыз. Мисал келтириңиз.
9. Скандинавия өлкөлөрүнүн таштанды маселелерин чечүү үлгүлөрүнүн уникалдуулугу эмнеде? Кыргызстандын таштанды көйгөйүн чечүү сунушунузду айтыңыз же мисал кетириңиз.
10. “Ойлоп табуучу ким” аталышында дил баян жазыңыз жана улуу ойлоп табуучулар тууралуу жеке мисалыңызды келтириңиз.

2. АДАМЗАТ ЭМНЕЛЕРДИ ОЙЛОП ТАПКАН

Адамзаттын тарыхында бүгүнкү турмушту ансыз элестете албай турган ойлоп табуулардын саны чексиз көп. Байыркы ойлоп табуулар биздин заманбап турмушубузга чейин алып келген ойлоп табуулардын чынжырчасынын башаты болгону кызык.

Отту колдонуудан кыймылдаткычты иштетүүгө чейин

Отту алуу адамзаттын социалдык эволюциясынын негизги учуру болуп калды.

Болжол менен 1,4 млн. – 780 миң жыл мурун байыркы элдердин ташты иштетүүсүнүн арты менен отту алышкан деп эсептелинет. Бирок таштардан учкунду чыгаруу аябай көп мээнетти талап кылган жана нымдуу жерде аны алууга практикалык мүмкүнчүлүк такыр жок болгон. Дал ошондон сүргүлөө жана бургулоо жолу менен отту алуу технологиялары пайда болгон.

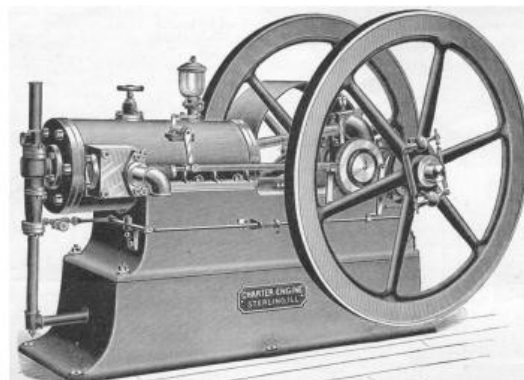
1-сүрөт. Заманбап австралиялык аборигендердин отту алуусу

Күйүүчү материалдардын касиеттерин изилдөө күйүүчү майлардын ар кандай түрлөрүн табууга себеп болгон. Күйүүчү майды кыймылдаткычты жүргүзүү үчүн колдоно башташкан. Алгачкы кыймылдаткыч катары Филипп Лебон жана Жан Ленуардын газ кыймылдаткычы эсептелет.

Кыймылдаткычтын ички күйүүсүн ойлоп табуучуларынын бири катары Николаус Отто, алгачкы бензин кыймылдаткычын түзүүгө зор салым кошкон ойлоп табуучу катары немец инженери Готлиб Даймлер саналат.

2-сүрөт. Филипп Лебондун газ кыймылдаткычы

3-сүрөт. Николаус Оттонун ичтен күйгөн кыймылдаткычы

Дөңгөлөктөн желим дөңгөлөккө чейин

Дөңгөлөк болжол менен 3000 жыл мурун, шумер цивилизациясы учурунда пайда болгон. Дөңгөлөктүн алгачкы үлгүлөрү оор таштардын жана кайыктардын астына коюлган жыгач-дөңгөлөкчөлөр болгон.

4-сүрөт. Байыркы дөңгөлөк жана араба

Эң алгачкы автоунаа, буунун энергиясы менен иштеген. Унаа франциялык Николя Кюнью тарабынан 1869-жылы ойлоп табылган.

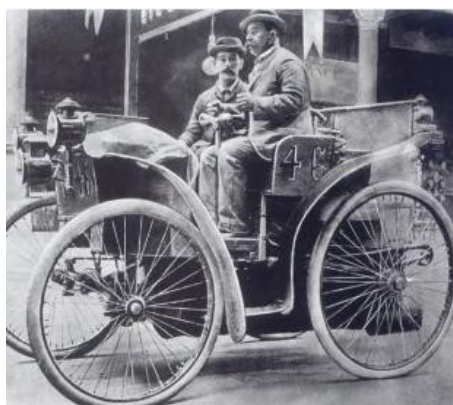
5-сүрөт. Николя Куньонун буу арабасы

Ал эми авто унааны ойлоп табуучусу расмий даңкы немец инженерлери Карл Бенц жана Готлиб Даймлерге таандык.

6-сүрөт. Карл Бенц автоунаанын жакшыртылган моделдеринин биринде

1895-жылы бир туугандар Мишлендер авто унаалар үчүн пневматикалык дөңгөлөктөрдү чыгара баштаган.

8-сүрөт. «Молния» автоунаасы дүйнө жүзүнө Michelin пневматикалык дөңгөлөгүн презентациялап жатат

Кагаз жазуудан интернетке чейин

Жазуунун пайда болуусу заманбап маалыматтык коомго болгон алгачкы кадам катары эсептелинет.

Жазуунун алгачкы формалары чийме белгилери түрүндө 4000 жыл илгери пайда болгон. Байыркы жазуулар сүрөт түрүндө болуп, маалымат сүрөттөр менен же сүрөттөрдүн баяны менен түшүндүрүлгөн.

Жазуунун кенен таралышына **кагаздын пайда болушу** себеп болгон. Анын ойлоп табуучусу катары Хань императорунун ордосунун сыйлуу кызматкери Цай Лунь саналат. Ал болжол менен 1005-жылы тыт жипчелерин, жыгачтын күлүн, кендирди жана чүпүрөктөрдү согуп, атайын формага түшүрүп, кургаткандан кийин аны таштар менен тегиздөө жолу менен бышык, катуу кагаз барактарын жасаган.

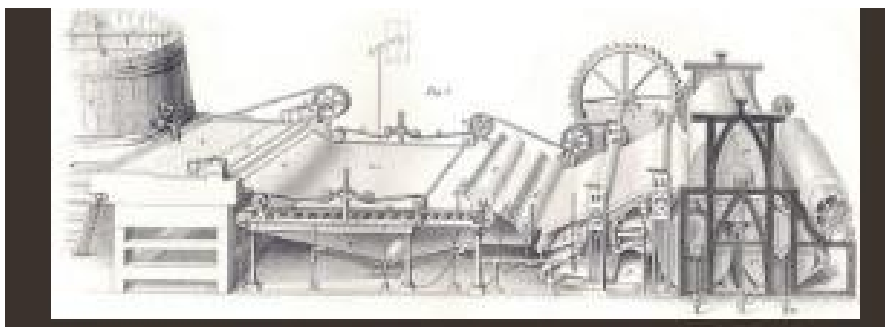

9-сүрөт. Шумердик клинопись жазуулары

10-сүрөт. Кагаздын түзүүчүсү Цай Лунь

1803-жылы англиялык механик Брайан Донкин басма менен иштеген бир туугандар Фрудриньелердин буйуртмасы менен **алгачкы кагаз жасоочу машинаны** орноткон.

11-сүрөт. Фурдриньелердин кагаз жасоочу унаасы

Китеп басуусуз маалыматты массалык түрдө таратууну элестетүү мүмкүн эмес болуучу. Европада алгачкы басмакана устуну 1440-жылдары Иоганн Гутенберг тарабынан пайдаланылган.

Россияда басмакана 1553-жылы Иван Федоров жана Петр Мстиславц тарабынан негизделген жана 1564-жылы даталуу Москва падышалыгынын “Апостол” китеби басылып чыккан.

12-сүрөт. Москва падышалыгынын алгачкы “Апостол” басма китеби

Заманбап турмушта адамзат маалыматтардын көлүмү көбөйгөн сайын аны кагазга түшүрүп сактоо мүмкүн эместигин түшүндү. Дал ошондон бүгүнкү күндө маалыматтык технологиялардын, айрыкча **компьютерге байланыштуу ойлоп табуулардын** ыкчам түрдө өнүгүп жаткандыгын байкасак болот.

Электрондук эсептөө машинасынын тарыхы көптөгөн ойлоп табууларды жана этаптарды өзүнө камтыйт: XIX кылымдагы Герман Холлериттин эсептөөчү машинасынан Кытайдын Sunway TaihuLight суперкомпьютерине чейин.

13-сүрөт. “Компьютерлердин чоң атасы” аталган Герман Холлериттин электрондук эсептөөчү машинасы

Чыныгы компьютердик ачылыш XX кылымдын 1970-жылдарында болгон. Алгачкы массалык персоналдык компьютерлер 1977-жылы пайда болду. Алардын катарын Apple 2 толуктайт.

14-сүрөт. 1977-жылы чыгарылган Apple 2 персоналдык компютери

Азыркы учурда компьютер түшүнүгү менен заманбап маалыматтык коомдун өнүгүшүнүн негизги кадамы болгон “интернет” түшүнүгүнүн түздөнтүз байланышы бар.

Интернеттин түптөлгөн күнү катары 1969-жылдын 29-октябры саналат. Анткени ушул күнү бири-биринен 640 км алыстыкта, Стэнфорд жана Калифорния университеттеринде жайгашкан эки компьютердин ARPANET сервери аркылуу бири-бири менен байланышы түзүлгөн.

Бирок интернетти бүткүл дүйнөлүк желе катары колдонуу идеясы британиялык илимпоз Тим Бернерс-Лиге таандык. Ал 1989-жылы World Wide Web (WWW) аталышындагы долбоорду сунуштаган жана 1991-жылдын 6-августунда дүйнөдөгү алгачкы веб-сайтты түзгөн.

15-сүрөт. Тим Бернерс-Ли – «бүткүл дүйнөлүк желенин» түзүүчүсү

Улуу медициналык ачылыштар: вакцинация жана анестезиядан 3D – көкүрөк клеткасына чейин

Медицина тарыхында **эмдөө** аталышындагы улуу ачылыш үчүн адамзат англиялык врач Эдвард Дженнерге ыраазычылык билдириши керек. 1796-жылы дүйнө жүзүндө чечек эпидемиясы күчөп, андан 40 миллионго жакын адам каза тапкан. Эдвард Дженнер дени сак сегиз жашар баланы уй чечек вирусу менен эмдеген. Натыйжада бала аталган ооруну жугузган эмес (организми кабыл албай турган болуп калган).

Анестезиянын ачылышы адамдын медицинага болгон мамилесин өзгөрткөн, анын арты менен дарылоо түйшүк катары эсептелинбестен, врачтар оорулуунун коопсуздугунан коркпостон узак мөөнөттүү жана татаал операцияларды жүргүзө баштаган.

Эфирдин жардамы менен эл алдында анестезиянын таасирин алгачкылардан болуп 1846-жылы 16-октябрда бостондук дантист Уильям Мортон тарабынан көрсөтүлгөн.

1895-жылы Вильгельм Рентген электрондук нурландыруучу таякча менен эксперимент жүргүзүп жатып кокусунан **рентгендик нурландыруу** – так медициналык диагностиканын негизине кирген ачылышты жасаган.

16-сүрөт. Уильям Мортон алгачкылардан болуп анестезиянын таасирин көрсөтүп жатат

17-сүрөт. Рентгендик тартуунун алгачкы сүрөттөлүшү (Сүрөттө В. Рентгендин аялынын колу)

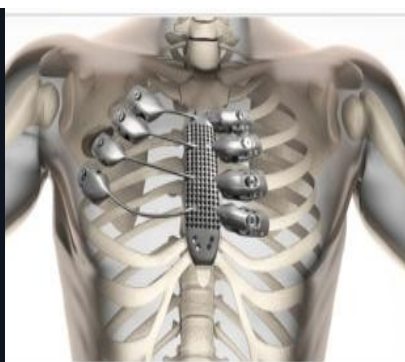
18-сүрөт. Пенициллин – тарыхтагы эң бир улуу медициналык ойлоп табуу

XX кылымдын медициналык улуу ойлоп табууларынын катарына **пенициллин** кирет. 1940-жылы Оксфорд университетинин кызматкерлери Хоуард Флори жана Эрнст Чейн пенициллинди таза бөлүп алып, ийгиликтүү сыноо өткөрүшкөн. Аталган дары массалык түрдө экинчи дүйнөлүк согуш мезгилинде колдонулуп, ондогон миллион адамдын өмүрүн сактап калган.

Ал эми заманбап этапта медициналык ачылыш катары **жасалма органдарды жана дене мүчөлөрүн жасоону** карасак болот. 2001-жылы Кентуккиде врачтардын тобу оорулууга жаңы муундагы AbioCor жасалма жүрөгүн имплантациялаган. Ушул эле жылы доктор Кеннет Матсмуре жаныбарлардан чогултулган боорлордун клеткасын пайдалануу менен био жасалма боорду жасаган.

2015-жылы медицинада 3D-технологияны пайдалануу менен испан врачтары дүйнөдө эң биринчи болуп оорулуунун жабыркаган көкүрөк клеткасын 3D менен басылган протезге алмаштыруу операциясын жүргүзүшкөн.

2019-жылы Францияда оорулуунун мээсине туташтырылып, кыймыл аракет кылуу сигналын берген жана толугу менен шал оорусуна чалдыккан кишини басууга үйрөткөн экзоскелет түзүлгөн.

19-сүрөт. Солдон оңго: AbioCor жасалма жүрөк, 3D-көкүрөк клеткасы, экзоскелет

Балдардын даңазалуу ойлоп табуулары

Улуу ачылыштар бир гана улуу кишилерге эле тиешелүү эмес. **Балдардын колунан жасалган, дүйнөлүк атак-даңк алып келген ойлоп табууларды** жана ачылыштарды мисал келтиребиз.

Атактуу франциялык математик Блез Паскаль бала чагынан тарта эле илим жана ойлоп табуу менен алектенген. 19 жашында калькулятордун алгачкы үлгүсү аталган “сандарды кошуучу машинаны” түзүүнү баштаган.

20-сүрөт. Б. Паскальдын Арифмометри («паскалина»)

Луи Брайль үч жашында көзү көрбөй калып, 1824-жылы 15 жашында **сокурлар жана көзү начар көргөндөр үчүн рельеф-чекиттүү шрифттин** иштеп чыккан. Коомчулукка аталган шрифт “Брайлдин шрифти” деген ат менен белгилүү.

21-сүрөт. Брайлдин шрифти

1963-жылы Роберт Патч 6 жашында бут кийимдин кутусун, бөтөлкөнүн капкагын жана мыкты колдонуу менен **оюнчук жүк ташуучу-трансформердин үлгүсүн** түзгөн. Роберт оңой чогултулуп-жыйналган, башка жүк ташуучу унааларды жасоого боло турган оюнчукка патент ала алган.

А Фило Фарнсуорт **телекөрсөтүүнүн** өнүгүүсүнө чоң салым кошкон. Ал 15 жашында мугалимине теле берүү системасынын толук схемасын көрсөтүп берген.

22-сүрөт. Роберт Патч – жүк ташуучу-трансформердин ойлоп табуучусу

23-сүрөт. Фило Фарнсуорт – электрондук телекөрсөтүүнүн негиз салуучусу

15 жаштагы Норвегиялык өзү үйрөнчүк механик Жозеф Бомбардье 1922-жылы бузулган Форд авто унаасынан **алгачкы карда жүрүүчү унаа** жасоого жетишкен. Ошонун арты менен ал бүткүл дүйнөгө белгилүү Bombardier Recreational Products компаниясын түптөгөн.

24-сүрөт. Бомбардье тарабынан жасалган карда жүрүүчү унаанын аналогунун бири

25-сүрөт. Спенсер Уэйльдин ооруканадагы балдар үчүн оюнчук унаасы

Американын өспүрүм ойлоп табуучулар улуттук галереясы 1998-жылы 6 жаштагы Спенсер Уэйлды **ооруканадагы балдар үчүн KidCare оюнчук унаасы** ойлоп табуусу үчүн эң жаш катышуучу катары кабыл алган. Аталган унаада балдар тамчылатып эмдөөчү аппарат коюлган учурда да жүрө алышкан. Ушул жана башка балдардын ойлоп табуулары ойлоп табуучулукта жаш курак эч кандай тоскоолдук болбой тургандыгын далилдейт. Тарыхка кичинекей бөбөк да өз атын жаза алат. Ал үчүн илимде, техникада өз сөзүңдү айтып, артыкчылыгыңды көрсөтүү менен керектүү колдоо алууну билүү абзел.

Суроолор жана тапшырмалар

1. Отту ойлоп табуунун технологиясынын заманбап кыймылдаткычтар менен кандай байланышы бар?

2. Адамзатына дөнгөлөктү ойлоп таап, ага резинка шыпкагын кийгизүүсү үчүн канча убакыт талап кылынган?

3. Байыркы жазуулар менен интернеттин кандай байланышы болушу мүмкүн?

4. Сиз кайсы медициналык ойлоп табууларды улуу, мыкты деп эсептейсиз?

5. Балдардын улуу кишилерден калышпаган ойлоп табуучулук шыгы бар экендигин далилдеңиз.

6. Байыркыдан азыркы күнгө чейинки ойлоп табуулардын чынжырчасын мисал келтириңиз (Мисалы, байыркы доордогу үн салуу билдирүүлөрүнөн айфонго чейин).

7. Дагы кандай балдардын ойлоп табууларын билесиз? Аталган тема боюнча доклад-презентация даярдаңыз.

3. ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ДЕГЕН ЭМНЕ?

Интеллектуалдык менчик (ИМ) түшүнүгү

Терминалогиядан баштайлы. Интеллект сөзү энциклопедиялык сөздүктөгү аныктамасы боюнча: таануу, түшүнүү, акыл-эс, ой жүгүртүү шыгы, парасат дегенди түшүндүрөт.

Интеллект - акыл, ойлонуу жөндөмү, адамдагы акыл-эстин башаты.

Эгер адам акылдуу болсо, аны жогорку, чоң интеллектүү, интеллектуал, интеллектуалдык шыктуу адам экен деп айтышат.

Интеллектуалдык менчик түшүнүгүнүн адамдын чыгармачылык эмгегинин натыйжасы катары каралышынын биринчи мазмуну төмөндөгүчө: адам өзүнүн интеллекти – акылы менен бир нерсени түзгөн учурда акыл эмгегинин продуктусу пайда болот. Дал ушул продукт анын интеллектуалдык менчиги болуп саналат (адамдын акылынан пайда болгон менчик).

“Интеллектуалдык менчик” түшүнүгүнүн экинчи мазмуну өзүнө юридикалык, укуктук түшүнүктү камтыйт.

Интеллектуалдык менчик өз алдынча укуктук режим болуп саналат.

Интеллектуалдык менчик жаатындагы Кыргыз Республикасынын мыйзамдык актылары

Кыргыз Республикасында интеллектуалдык менчик жаатындагы мыйзамдык база өзүнө 14 мыйзамды, мындан сырткары Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин II бөлүмүнүн V “Интеллектуалдык менчик” бөлүгүн, Кыргыз Республикасынын Жазык кодексинин, Кыргыз Республикасынын Жоруктар жөнүндө кодексин өзүнө камтыйт. Кабыл алынган мыйзамдарга ылайык, интеллектуалдык менчиктин өз-өзүнчө объектилери боюнча мамилелерди тактаган ар түрдүү жоболор жана тартиптер түрүндө 56дан ашуун мыйзам алдындагы актылар жана 60дан ашуун ведомстволук актылар иштелип чыгып, ишке киргизилген.

КРнын Граждандык кодексинин 53-бөлүмүнүн V “Интеллектуалдык менчик” бөлүгүндөгү 1037-беренесинде интеллектуалдык ишмердиктин корголуучу натыйжалары жана укуктук коргоо көрсөтүлүүчү индивидуалдаштыруу каражаттары катары менен белгиленген (1-сүрөт).

1037-статья. Интеллектуалдык менчиктин объектилери

Интеллектуалдык менчиктин объектилерине төмөндөгүлөр кирет:

1) интеллектуалдык иштин натыйжалары:

илимдин, адабияттын жана искусствонун чыгармалары;

аткаруулар, фонограммалар жана уктуруу уюмунун берүүлөрү;

электрондук эсептөө машиналары үчүн программалар жана маалыматтар базасы;

интегралдык микросхемалардын топологиялары;

ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер, өнөр жайлык үлгүлөр;

селекциялык жетишкендиктер;

ачыла элек маалыматтар (коммерциялык жашыруун сыр), анын ичинде өндүрүштүк сырлар (ноу-хау);

2) граждандык карым-катнашка катышуучулардын товарларды, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жекече түргө өткөрүү каражаттары;

фирмалык аталыштар;

товардык белгилер (тейлөө белгилери);

товарлардын чыккан жеринин аталыштары;

3) интеллектуалдык ишмердүүлүктүн башка натыйжалары жана ушул Кодексте же башка мыйзамдарда каралган учурларда граждандык карым-катнашка катышуучулардын товарларды, жумуштарды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жекече түргө өткөрүү каражаттары интеллектуалдык менчиктин объектилерине таандык кылынат.

(КР 2013-жылдын 25-февралындагы № 32 Мыйзамынын редакциясына ылайык)

1-сүрөт. Корголуучу интеллектуалдык менчик натыйжалары жана индивидуалдаштыруу каражаттары

Граждандык кодекстин 1037-беренесинде көрсөтүлгөн объектилерге өнөр жай менчиги объектилери да бар. Алар: ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер, өнөр жай үлгүлөрү.

Интеллектуалдык менчикти укуктук коргоонун түрлөрү

КРнын Граждандык кодексинин 53-59-бөлүмдөрүндө белгиленгендей, интеллектуалдык менчик объектилерин укуктук коргоо автордук укук объектилерине же өнөр жай менчиги объектилерине да көрсөтүлүшү мүмкүн. Алардын бир нечесин карап көрөбүз.

Автордук укук объектиси катары коргоо көрсөтүү.

Автордук укук чыгарманы түзгөн учурдан тарта пайда болот жана автордук укукту каттоо процедурасы талап кылынбайт.

ЭЭМ үчүн программалар адабий чыгармалар сыяктуу автордук укук нормалары менен корголот.

Автордук укук жарыяланган чыгармаларга жана жарыяланбаган да чыгармаларга да тиешелүү.

1. Автордук укук арналышына жана татыктуулугуна, ошондой эле аларды билдирүү ыкмаларына карабастан чыгармачыл иштин натыйжасы болуп эсептелген илимий, адабият жана искусство чыгармаларына жайылтылат.

2. Чыгарма аны кабыл алууга мүмкүнчүлүк берген оозеки, кат жүзүндө же башка объективдүү түрдө болууга тийиш.

Кат жүзүндөгү же башкача ыкма менен материалдык алып жүрүүчү аркылуу (кол жазма, машинкага басылган, ноталык жазуу, техникалык каражаттар аркылуу жазуу, анын ичинде үн жазуу же көргөзмө жазуу, элестерди эки өлчөмдө же көлөмдүү - мейкиндик түрүндө көрсөтүү жана башкалар) берилген чыгармалар, алардын үчүнчү жактарга түшүнүктүү болгондугуна карабастан, объективдүү түргө ээ болгон деп эсептелет.

Эгерде оозеки же материалдык алып жүрүүчүдө көрсөтүлбөгөн башка чыгарма үчүнчү жактарга түшүнүктүү болсо (калк алдында сүйлөө, калк алдында аткаруу жана башкалар) ал объективдүү түргө ээ болгон деп эсептелет.

3. Автордук укук элге белгилүү болгон, ошондой эле элге белгилүү болбогон чыгармаларга да жайылтылат.

4. Автордук укук идеяларга, концепцияларга, принциптерге, тутумдарга, сунуш кылынуучу чечимдерге, табигый болуп келген көрүнүштөрдү ачууга карата жайылтылбайт.

5. Автордук укуктун келип чыгышы үчүн чыгарманы каттоо же кандайдыр-бир башка жол-жоболорду сактоо талап кылынбайт.

Ушул Кодекстин 1047-статьясы.

2-сүрөт. Корголуучу автордук укук объектилери

Автордук укук объектилерине төмөнкүлөр кирбейт:

- расмий документтер (мыйзамдар, токтомдор, чечимдер ж.б.) жана алардын расмий котормолору;

- расмий символдор жана белгилер (желектер, гербдер, гимндер, ордендер, акча белгилери ж.б.);

- элдик чыгармалар;

- күндүн жаңылыктары тууралуу билдирүүлөр же учурда болуп жаткан кадимки пресс-маалыматтарга мүнөздүү окуялар тууралуу билдирүүлөр;

- адамдын чыгармачылык ишмердигисиз, белгилүү бир өндүрүшкө багытталган, техникалык каражаттардын жардамы менен алынган, жеке чыгарма түзүүгө багытталган натыйжалар.

Өнөр жай менчиги катары коргоо көрсөтүү.

Өнөр жай менчигине болгон укук (ойлоп табууга, пайдалуу моделге, өнөр жай үлгүсүнө болгон укук) КРнын Граждандык кодексинин 56-бөлүмү менен регламенттелет.

1-таблица. Патенттик укук объектилери

Ойлоп табууну, пайдалуу моделди, өнөр жай үлгүлөрүн пайдалануу укугу	Мыйзамга шилтеме
<p>Патент ээсине патент аркылуу корголгон ойлоп табууну, пайдалуу моделди, өнөр жай үлгүсүн өзүнүн кароосу боюнча пайдалануунун өзгөчө укугу, анын ичинде корголгон чечимдерди колдонуу менен продукция чыгаруу укугу, патент менен корголгон технологиялык процесстерди өз өндүрүшүндө колдонуу, корголгон чечимдерди камтыган продуктыларды сатуу же сатууга сунуш кылуу, тиешелүү продуктыларды импорттоо укугу таандык кылынат.</p>	<p>КРнын Гражданлык кодексинин 1089-беренеси</p>

Өндүрүштүк сырларга (Ноу-хау) болгон укук

КРнын Гражданлык кодексинин 58-бөлүмү өндүрүш сырларын жөндөөгө арналган.

Өндүрүш сырлары (Ноу-хау) англис тилинен сөзмө-сөз которгондо “Кандай экенин билем” дегенди түшүндүрөт. Эмне кылууну билем, бирок айтпайм. Бул коммерциялык сырды коргоо режими көпчүлүк учурда ойлоп табууларды коргоодо, айрыкча түзүмдөрдү жана заттарды пайдаланууга караганда көзөмөлдөө татаал болгон өндүрүш ыкмаларына коргоо үчүн пайдаланылат. Өндүрүштүн сырларын коргоону атаандаштар идеяны окшоштуруп (уурдап) албашы үчүн колдонулат.

Интеллектуалдык менчикти эл аралык коргоо

Бир нече негизги эл аралык келишимдерди атап өтөбүз. Эл аралык келишимдерди конвенциялар деп аташат. Бул синоним сөздөр. “Эл аралык конвенция” деп атоодон сак болууз, мындай аталыш туура эмес деп эсептелет.

Өнөр жай менчигин коргоо боюнча Париж конвенциясы, 1883-жылы кабыл алынган.

Париж Конвенциясы өнөр жай менчигин укуктук коргоо маселелерине арналат. Өнөр жай менчигине ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер жана өнөр жай үлгүлөрү кирет.

1883-жылы Конвенцияны кабыл алууга 11 мамлекет катышса, 2020-жылы катышуучулардын саны 177ге жетти. Кыргыз Республикасы аталган конвенцияга 1994-жылы кирген.

Адабий жана көркөм чыгармаларды коргоо боюнча Берн конвенциясы 1886-жылы кабыл алынган.

Берн конвенциясына чыгармаларды жана алардын укугун коргоо кирет. Конвенция төмөнкү үч (3) принципке негизделген: улуттук режим, автоматтык коргоо жана көз карандысыз коргоо принциптери.

Улуттук режим принциби – конвенциянын кайсы гана мүчө мамлекетинде болбосун жергиликтүү эмес авторлордун чыгармаларына да жергиликтүү жарандын чыгармалары сыяктуу эле бирдей укуктук коргоо жүргүзүлөт дегенди түшүндүрөт.

Автоматтык коргоо принциби - коргоо кандайдыр-бир формалдуулуктун аткарылышына байланыштуу болбошу керек.

Көз карандысыз коргоо принциби – коргоо чыгарма жаралган өлкөнүн коргоосунда экендигинен көз каранды эмес дегенди түшүндүрөт.

Кыргыз Республикасы Берн конвенциясына 1999-жылы кошулган.

Интеллектуалдык менчик боюнча бүткүл дүйнөлүк уюмун (ИМБДУ) түзүү конвенциясы.

1967-жылы Стокгольмдо кол коюлган.

Интеллектуалдык менчикти коргоо боюнча эл аралык келишимге көпчүлүк өлкөлөр тарабынан кол коюлган. Маалыматтык технологиялар жана көз ирмемде маалымат таратуу кылымында дүйнө жүзү боюнча соода-сатык трансулуттук корпорацияларды жана уюмдарды түзүүдө интеллектуалдык менчикти коргоо боюнча конвенцияга кол койбостон, интеллектуалдык ишмердиктин натыйжаларын түзүүчүлөрдүн укугун коргоо мүмкүн эмес.

Улуттук жана эл аралык деңгээлде мыйзамдарды кабыл алуу интеллектуалдык менчикти түзүүчүлөр жана коомдор арасында балансты камсыздоого үндөйт.

Баланс бузулган учурда, бул тилекке каршы, автордук укукту пайдаланууга лицензиянын мыйзамсыз жогору төлөм акысынан улам радиостанциялардын берүү мүмкүндүгү болгондугунан, жаңы мыкты музыкаларды тигил же бул өлкөнүн жарандары уга албай калышынан улам көрүнөт. Көбүнчө мындай жагдайды авто унаада музыка укканда байкаса болот. Бир эле ырды кайталап укканда, автор менен радиостанциянын келишими бар сыяктуу туюлат.

Ар качан эле мындай катуу чектөөлөр авторлордун өздөрү үчүн пайдалуу боло бербейт. Мисал келтиребиз. Кыргызстанга гастролу менен чет өлкөлүк

аткаруучу келет (атын атабайбыз). Анын концерттерине аябай көп көрүүчү келип, дээрлик алар аткаруучунун бардык ырын угуп, аны менен кошо ырдашты. Мындай кабыл алуу үчүн аткаруучу аябай кубанычта болду. Гастролдук саякат чоң ийгилик менен жыйынтыкталып, көлөмдүү киреше тапты. Мунун себеби, биздин өлкөдө качандыр-бир мезгилде аткаруучунун лицензияланбаган аудио-дисктери сатылган. Азыркы учурда мындай башаламандыктарга каршы катуу күрөш жүрүп жатат. Аткаруучу бул тууралуу билип, таарынбастан, сотко бербестен, ошол дисктер автор үчүн мыкты жарнама болгонун айтты. Эгер мындай жагдай болбосо аткаруучу жарнама үчүн көп каражат коротмок.

Мындан сырткары, интеллектуалдык менчик жаатындагы мыйзамдар коомчулуктун Кыргызпатенттин сайтындагы Кыргызпатенттин “Интеллектуалдык менчик” расмий бюллетинде жарыяланган патенттен өткөн өнөр жай менчик объектилери (ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер, өнөр жай үлгүлөрү) тууралуу маалыматты пайдалануусу тууралуу кам көрөт. Маалымат техникалык жана илимий чыгармачылыкты активдештирүүгө, жаңы техникалык жана дизайнердик чечимдерди түзүүгө себеп болот.

Ойлоп табууга, өнөр жай үлгүлөрүнө, пайдалуу моделдерге патенттин иштөө мөөнөтү бүткөндө бардык жактар аны пайдаланууга укуктуу.

Советтер союзу учурунда патенттер чет элдик авторлорго гана – өтүнмө ээлерине аз гана санда берилчү. Биздин авторлор өзүнүн автордугун тастыктаган ойлоп табууга болгон Автордук күбөлүк алышкан. Ал эми аны пайдалануу укугу мамлекетке, тактап айтканда, өлкөнүн жарандарына тиешелүү болгон.

4. АВТОР ЖАНА УКУК ЭЭСИ БОЛУУ ЭМНЕНИ ТҮШҮНДҮРӨТ?

Авторлор жана укук ээлери – интеллектуалдык менчик укугунун субъектилери

Авторлор жана укук ээлери, алардын мураскерлери КРнын Граждандык кодесинде укук субъектиси деп аталат.

ИМ объектисинин укук ээси

Субъект ИМди түзүп жатат

Ата мекендик ойлоп табуучулар:

Абраимов
Самудин Абдраимович

Акбаев
Абди Алимкожоевич

1-таблицада ИМдин субъектилери жана аларга тиешелүү укуктардын тизмеси көрсөтүлгөн.

ИМ укугунун субъектилери

1-таблица.

ИМ укугунун субъектилери	Ким болушу мүмкүн	Аларга эмнелер тиешелүү	Мыйзамга шилтеме
Автор	Чыгармачылык эмгектин арты менен натыйжаны түзгөн тарап	Мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктар	КР Граждандык кодекси 1-б. 1039-берене
Укук ээси (патент ээси)	Физикалык жана юридикалык тараптар.	Мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктар	КР Граждандык кодекси 1089,1090, 1091- беренелер

Авторлордун жана укук ээлеринин интеллектуалдык укуктары

Укуктун субъектилери (автор, укук ээси) интеллектуалдык менчик укугуна ээ болот. Интеллектуалдык менчик объектилерине интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасы, кыскартканда ИМН кирет.

ИМ субъектилери (**авторлор**) ИМдин объекттин түзөт жана аны (**укук ээлери**) өзү каалагандай пайдаланат.

Интеллектуалдык менчик объектилерине болгон мыйзам менен таанылган укуктар – бул мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктар.

Интеллектуалдык менчик объектилерине болгон укуктун эки түрү бар:

Мүлктүк укук, укук ээсине байланыштуу. Укук ээси интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасын же индивидуалдаштыруу каражаттарын башка тараптардын колдонуусу үчүн уруксат берүүнү же аны чектөөнү өзүнүн каалоосуна карап көрөт. КРнын Граждандык кодексинин **140-беренесине ылайык**, чектөөнүн жоктугу уруксат берилген дегенди түшүндүрбөйт.

Көпчүлүк учурда авторлор укук ээси болуп саналат. Эгер өнөр жай менчигинин объектиси (ойлоп табуу, пайдалуу модель, өнөр жай үлгүлөрү) түзүлсө жана ага коргоо документи - патент берилсе, укук ээси патент ээси болуп саналат.

Өзгөчө укуктар келишим боюнча башка тараптарга берилиши мүмкүн.

Жеке мүлктүк эмес укуктар, интеллектуалдык менчик продуктусунун авторуна түздөн-түз байланыштуу жана өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: автордукка, атына ж.б. укук (КРнын Граждандык кодекси 1-б. 1057-беренеси). Автордукту өзгөртүүгө жана үчүнчү тарапка берүүгө болбойт.

2-таблицада мүлктүк (өзгөчө) укуктар жана мүлктүк эмес укуктар, алардын мазмуну көрсөтүлгөн.

Мүлктүк жана мүлктүк эмес укуктар

2-таблица.

Чыгарманын авторуна тиешелүү укуктар	Укуктун мазмуну	Мыйзамга шилтеме
Мүлктүк укуктар	ИМН болгон мүлктүк укуктун ээси аталган натыйжасын мыйзамга каршы келбеген каалаган ыкмалар менен пайдалунуу укугуна ээ.	КРнын Граждандык кодекси, 1040-берене
Автордук укук (жеке мүлктүк эмес)	Түзүлгөн чыгарманын автору аталууга укуктуу.	КРнын Граждандык кодекси, 1058-берене
Атына болгон укук (жеке мүлктүк эмес)	Өзүнүн аты, каймана аты менен же аты жок түрдө чыгарманы пайдалануу же пайдаланууга уруксат берүү укугуна ээ.	КРнын Граждандык кодекси, 1059-берене
Чыгарманы жарыялоо укугу (жеке мүлктүк эмес)	Чыгарманы жалпыга жарыялоого уруксат берүү укугу	КРнын Граждандык кодекси, 1061-берене
Чыгарманын кол тийбестигине болгон укук (жеке мүлктүк эмес)	Автордун макулдугусуз чыгарманы өзгөртүүгө, кыскартууга жана аны толуктоого, чыгарманы жарыялоодо иллюстрацияларды, баш сөздү, жыйынтыктоочу пикирди, кошумча пикирлерди же түшүндүрмөлөрдү кошууга тыюу салынат.	КРнын Граждандык кодекси, 1060-берене
Кызматтык ойлоп табуу үчүн сыйлоо укугу	КРнын Өкмөтү кызматтык ойлоп табууларга, пайдалуу моделдерге, өнөр жай үлгүлөрүнө сыйакыны төлөө тартиптерин бекиткен.	КР Граждандык кодекси 1093-берене
Баш тартуу укугу (жеке мүлктүк эмес)	Автордун өзүнүн чыгармасын жарыялоо чечиминен баш тартуу укугу.	КР Граждандык кодекси 2-п. 1061-берене

“Автор” жана “укук ээси” түшүнүктөрүнүн ченемдик аныктамалары

Авторлор ИМ объектилерин түзүүдө коомдун материалдык жана руханий жааттан өнүгүүсүн шарттайт.

ИМ автору – бул чыгармачыл адам. Адабий чыгарманын автору – мугалим жана насаатчы. Адабий чыгармалар адамдын жеке жакшы сапаттарын түптөп, туура жашоону үйрөтөт.

Өнөр жай менчигинин объектисинин – ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин, өнөр жай үлгүлөрүнүн автору өлкөнүн илимий-техникалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатууда пайдаланылуучу жаңы техникалык чечимдерди түзөт.

КРнын Гражданлык кодексинин 3-бөлүмүнүн 1039-беренесинде интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасынын (ИМН) автору ким экендиги тууралуу аныктама жана түшүндүрмө берилген.

ИМН автору катары чыгармачылык эмгектин арты менен натыйжа чыгарган тараптар эсептелет.

Натыйжаны түзүү үчүн жеке чыгармачылык салым кошпогон жарандар интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасынын (ИМН) автору катары эсептелинбейт. Алар авторго техникалык, консультативдик, уюштуруучулук, материалдык көмөк көрсөтүшөт жана натыйжаны укуктук каттоого же аны пайдаланууга шарт түзүшөт.

Эки же андан көп жаран бирге интеллектуалдык менчик натыйжасын түзгөн учурда (авторлош) укук ээси катары авторлоштор бирге эсептелет.

Илимий, адабий, искусство чыгармаларына болгон автордук укук чыгарма жаралгандан тарта автордун өмүрүнүн аягына чейин жана көзү өткөндөн кийин 50 жыл күчүндө болот.

Интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасына (ИМН) болгон мүлктүк укукка ээ жеке жана юридикалык жактар укук ээси болушу мүмкүн. Алар ИМН өздөрү пайдаланып, өзгөчө укуктан ажыратуу тууралуу келишим же лицензиялык келишим боюнча башка тараптардын пайдалануусуна уруксат бере алат.

Укук ээсинин уруксатысыз башка тараптар интеллектуалдык менчиктин натыйжасын (интеллектуалдык менчик объектисин) пайдалана алышпайт. Анткени, КРнын Гражданлык кодексинин 1-бөлүмүнүн 1040-беренесинде бул тууралуу так, даана көрсөтүлгөн.

Өзгөчө укук бир нече тарапка тиешелүү болушу мүмкүн. Интеллектуалдык менчик объектисине болгон өзгөчө (мүлктүк) укук кандайдыр-бир белгиленген мөөнөттө гана жарактуу болот.

Интеллектуалдык менчик объектилеринин көпчүлүк бөлүгүн өнөр жай менчик объектилери түзөт. Алар ойлоп табуулар, өнөр жай үлгүлөрү жана пайдалуу моделдер. Өзгөчө укуктун ээлерин патент ээлери деп аташат, Анткени өнөр жай менчик объектилерине патент берилет.

Өнөр жай менчик объектилерине болгон өзгөчө укук Кыргызпатентке ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер, өнөр жай үлгүлөрү катары объектилерди каттоодо жана коргоо документин берилгенде пайда болот.

Бардык эле техникалык чечимдерге же буюмдун сырткы көркөм-конструктордук чечимдерине патент бериле бербейт. Патентке жарактуу ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин, өнөр жай үлгүлөрүнүн критерийлерине туура келген гана чечимдерге патент берилет.

Патент аны берген өлкөнүн аймагында гана жарактуу. Ойлоп табууга болгон өзгөчө укуктун мөөнөтү 20 жыл, пайдалуу моделге 5 жыл, дагы үч жылга узартуу укугу менен. А өнөр жай үлгүлөрүнө болгон патент 10 жылга, дагы 10 жылга узартуу укугу менен берилет.

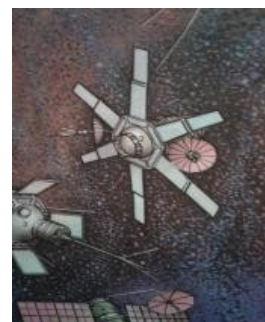
Патент – өнөр жай менчик объектисине болгон өзгөчө укукту тастыктаган, коргоочу документ.

Патентте ИМ укугунун субъектилери – патент ээлери жана авторлор көрсөтүлгөн.

Интеллектуалдык менчиктин укуктук объектилеринин мисалдары

Төмөндө авторлор тарабынан түзүлгөн бир нече ИМ укуктук объектилери мисал катары келтирилген.

Ойлоп тауулар

Өнөр жай үлгүлөрү

Аткаруу

Илимий, адабий жана искусство чыгармалары

5. ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ФИЗИКА ЖАНА ТЕХНИКАНЫН МИСАЛДАРЫНДА

Ойлоп табуу деген эмне?

Бул суроого жооп берүү үчүн анын негизги өзгөчөлүктөрү тууралуу айтып берүүгө аракет кылабыз.

Ойлоп табуу деген эмне жана ал эмнеси менен өзгөчөлөнөт?

Эң эле биринчи ойлоп табуу **жаңы** болуусу шарт. Бирок жаңы көйнөк ойлоп табуу болуп саналабы, деп сурасаңар, анык жооп – ойлоп табуу эмес!

Эмне ойлоп табылган деген суроонун айланасында кеп козгосок, баарына белгилүү фраза эске түшөт: **“Велосипедди ойлоп тапкан”**. Ким велосипедди ойлоп тапкан, белгисиз. Бирок бизге жеткен маалыматтар боюнча Леонардо да Винчинин учурунда эле велосипеддин сүрөтү түшүрүлгөн. Ошол мезгилден ушул мезгилге чейин велосипеддер көп өзгөрүүлөргө дуушар болду: чынжырлуу диск, дөңгөлөктөгү жел шиналар ж.б. кошулду.

Чынжырлуу диск – бул чыныгы ойлоп табуу, а шина андай эмес. Анткени шина колдонуу ыкмасы автомобилден алынган.

Ал эми эки дөңгөлөктүүдөн айырмаланып үч дөңгөлөктүү велосипедди ойлоп тапкан адам да ойлоп табуучу болгон. Ойлоп табуу катарында кошумча алынуучу дөңгөлөктөрү бар велосипедди жана тандем-велосипедди да кошсок болот. Ал эми түпнускадан сырткы көрүнүшү менен гана айырмаланган велосипед ойлоп табуу болуп эсептелинбейт (тексттин аягындагы сүрөттөн көрөбүз).

Андан мурда ушул сыяктуу нерсени эч бирөө ойлоп таппаган болсо гана жаңы буюмду ойлоп табуу катыры санасак болот. Бирок бул критерий да жетиштүү болбойт.

КРнын “Патенттик мыйзамынын” 3-бөлүмүнүн 5-беренесине ылайык, ойлоп табуу ойлоп табуучулук деңгээлге ээ, эгерде эле ал ачык түрдө техниканын деңгээлин ээрчибеген болсо.

Техниканын деңгээли – ойлоп табуучулук приоритетти алган датага чейин жалпыга белгилүү болгон бардык маалыматтарды өзүнө камтыйт.

Дагы бир үчүнчү негизги белги бар. Ойлоп табуу өндүрүштүк колдонууга жарактуу болушу керек. Биздин өлкөдө конкреттүү буюм же процесске ашпаган, жөн гана идеялар үчүн патенттер берилбейт. Сиздин ойлоп табууңуз жөн гана идея болбостон бир нерсени даярдай турган демильге же сунуш болушу керек.

Жалпысынан биз **ойлоп табууну айырмалай турган үч белгини аныктадык:**

Биринчиден, ойлоп табуу **жаңы** болушу керек.

Экинчиден, ойлоп табуу **пайдалуу** болушу абзел.

Үчүнчүдөн, ойлоп табуу **ишке аша тургандай** болушу керек.

Жогоруда белгиленгендерди талкуулайбыз.

Ойлоп табуу жаңы болушу керек.

Андан мурда ушул сыяктуу нерсени эч ким ойлоп таппаган болсо гана жаңы буюмду ойлоп табуу катары санасак болот. Мындан сырткары сырткы айырмачылыктар – түсү, көлөмү, жасалгалоосу ойлоп табуулардын эсебине кирбейт.

Эмне ойлоп табуу экендигин төмөнкү сүрөттүн мисалында карап көрөбүз.

1-сүрөт. Ойлоп табуунун “жаңычылдыгы” деген эмне?

Чиновниктин “Жапыс учуу” ойлоп табуусун жаңы эмес дегени туурабы? Үйдүн чатырында жашаган, “Жапыс учуу” сыяктуу нерсе менен учкан Карлсонду баарыбыз эле билебиз.

Эгер Сиз Астрид Лингрендин китебин окуп чыксаңыз, Карлсондун “пропеллери бар мотор” конструкциясы тууралуу эч жерде жазылбагандыгына күбө болосуз. Тактап айтканда, китепти окуп чыгып, ошол сыяктуу конструкцияны даярдоого болбойт. Муну менен Карлсондун чакан мотору “Жапыс учуу” ойлоп табуусунун жаңычылдыгына таасирин тийгизбейт жана аны жаңычылдык десек болот.

? Сиздин оюңузча “пропеллери бар мотор” ойлоп табуусун ким ойлоп тапкан: Карлсон же жазуучу Астрид Лингренби?

? Карлсондун чакан моторун ойлоп табуу катары санаса болобу?

Аны ишке ашырууга болобу?

Ойлоп табуу пайдалуу болушу керек.

“Конгуролуу кашык” же “Батберектүү велосипед” пайдасыз жана ойлоп табуу эмес.

Эки дөңгөлөктүү велосипедди үч дөңгөлөктүү кылып иштеп чыгуу пайдалуу. Анткени анын туруктуулугун жогорулатат. Төрт дөңгөлөктүү велосипеддин эки алынуучу дөңгөлөгү бар экендиги жаш балдардын жаңы велосипед тебүүсүн үйрөнүүдө пайдасы тиет (2-сүрөт).

2-сүрөт. Баарына белгилүү болгон эки дөңгөлөктүү велосипед жана анын негизинде жасалган ойлоп табуулар

Ойлоп табуу ишке аша тургандай болушу керек.

Кыргызстанда конкреттүү буюм катары мүмкүн болбогон **жөн гана идеяга** патент берилбейт.

Ойлоп табуучу өзүнүн ойлоп табуусун сүрөттөөдө ал кантип иштейт, эмне пайда алып келээрин чечмелеп, алдыга коюлган ойлоп табуучулук максат кантип ишке аша тургандыгын көрсөтүп бериши шарт.

Көпчүлүк ойлоп табуучулар дал ушуну түшүнүшпөй, өжөрлүк менен ишке ашпаган нерселерди ойлоп табууну уланта беришет. Мисалы, түбөлүктүү кыймылдаткыч.

“Түбөлүктүү кыймылдаткыч”

Балким, баарыңыздар түбөлүктүү кыймылдаткычтар тууралуу уксаңыздар керек. Төмөндөгү сүрөттө дал ошондой кыймылдаткычтын бир үлгүсү көрсөтүлгөн. Түтүкчөдөгү суу калакчага тамчылап аны тынымсыз айлантып турат. Тамчы суу кайра чарага куюлуп, түтүкчө аркылуу кайра калакчага түшөт.

Бирок мындай экспериментти өзүңүз жасап көрсөңүз, суу тамчылабай тургандыгына ынанасыз.

Бул кыймылдаткыч ишке аша турган эмес!

3-сүрөт. “Түбөлүктүү кыймылдаткычтын” бир варианты

Дагы бир жолу кайталайбыз, ойлоп табуу жаңы, пайдалуу жана ишке аша турган болушу керек.

Эгер сиз ойлогон нерсе жогоруда айтылган 3 сапатка ээ болсо, анда сиздин техникалык чечимиңиз патентке жарактуу болуп эсептелет жана Кыргыз Республикасынын патенти берилиши мүмкүн.

Патент – мамлекеттик коргоочу документ

Ал патенттик ведомство аталган Кыргызпатент тарабынан берилет.

Патент – ойлоп табуучунун өзүнүн ойлоп табуусун чыгарып сатууга укук берген өзүнчө бир коргоочу грамота десек болот. Башкалар ал буюмду өндүрүп, сатууга укугу жок болуп эсептелет.

Бирок биз ойлоп табуу жана анын белгилери тууралуу канча баяндап берсек да, анын кантип түзүлгөндүгүн толук түшүндүрүп бере албайбыз.

Ойлоп табууну түзүү процессин даана түшүндүрүп берүү үчүн жөнөкөй мисал келтирүү менен өзүбүз бир нерсени ойлоп табууга аракет кылып көрөбүз.

Мисалга, Сиз компьютердик креслолорду чыгаруучу фабрикада иштейсиз дейли.

Сизге жаңы жана пайдалуу болгон инновациялык кресло ойлоп табуу милдети жүктөлдү.

Ошону менен бирге, окуучунун компьютерде 50 минуттан ашык олтуруусун чектөөчү кресло керектигин түшүндүрүштү.

Башкача айтканда, окуучу компьютерде отургандан 50 минут өткөндөн кийин анын компьютерде отуруп иштөөсүн чектөөгө мажбурлашы керек.

Талап кылынган натыйжаны алуу үчүн кадимки креслону кантип өзгөртсө болот?

Бул тапшырманы ар кыл жолдор менен чечсе болот.

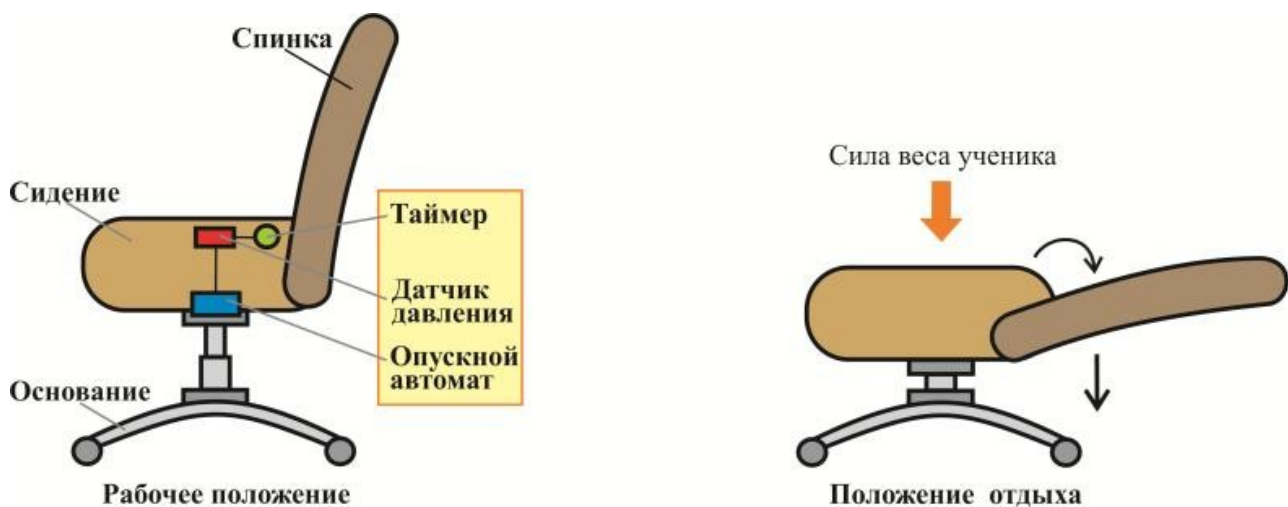

4-сүрөт. Кадимки компьютердик кресло

Кресло төмөндөгүдөй түрдө иштейт.

Окуучу компьютерге олтурганда, анын салмагынын таасиринен басым өлчөчү иштеп, таймер 50 мүнөт убакытка коюлат. 50 мүнөттөн кийин кресло өйдө-ылдый түшүрүүчү механизимин ылдый түшүрүп, жөлөнчү тарабы чалкалап, 10 мүнөттүк эс алуу абалына келтирилет. Ал эми бош абалда турган креслону иштөө абалына келтирүү отургучтун түбүндө жайгашкан пружина аркылуу ишке ашырылат.

? Бул кресло ойлоп табуу (т.а. жаңы, пайдалуу жана ишке аша турган) болуп эсептелеби?

7-сүрөт. “Компьютердик кресло” ойлоп табуусу

Ойлоп табууну Кыргызпатентке өтүнмө берүү менен каттасаңыз болот.

Өтүнмөнү кароодо Кыргызпатенттин адистери жалпыга белгилүү компьютердик креслолор менен Сиздин креслоңузду салыштырып көрүп, алардан кандай өзгөчөлүк бар экендигин аныктайт.

Ал үчүн ошого окшош (аналог же прототип), белгилүү креслону табууга туура келет.

Биздин ойлоп табуунун прототиби катары жөлөнгүчүн жөндөөчү бар, таймерисиз жана басымды өлчөгүчү жок кадимки компьютердик кресло каралышы мүмкүн.

Бул белгилүү креслонун жөнөкөй табуреткадан баштап көптөгөн аналогдору бар:

Табурет – Отургуч – Кресло – Учак креслосу – Компьютердик кресло

Ойлоп табуунун маңызын түшүнүп, анын жаңычылдыгын баалоо үчүн алгач ага жакын аналогду – **прототипти** таап, прототиптен айырмачылыктарды аныктоо менен маанилүүлүгүн аныкташ керек. Ар кандай ойлоп табуулардын жана алардын прототиптерин мисал келтиребиз.

Прототип - табурет

1. Стул

2. Табурет мягкий

3. Табурет-Слон

4. Табурет трехногий

5. Табурет шестиногий

6. Табурет двухногий

7. Табурет складной

8. Табурет разновысокий

8-сүрөт. “Табурет” прототиби жана анын негизинде жасалган ар түрдүү табуреттер

Сүрөттө табурет-прототиби жана анын ар түрдүү модификациясы чагылдырылган: стул, жумшак отургучтуу табурет, “Пил” табурети, үч буттуу, алты буттуу, эки буттуу табурет, туристтин жыйналуучу табурети жана пианисттин өйдө-ылдый түшүрүлүүчү табурети.

Сүрөттөгү кайсы өзгөрүүлөр ойлоп табуулар болуп эсептелет жана кайсынысы эсептелбейт?

Табуреттин негизинде стулду, жумшак отургучтуу табуретти, үч буттуу табуретти, туристтин жыйналуучу табуретин жана пианисттин өйдө-ылдый түшүрүлүүчү табуретин ойлоп табууга же пайдалуу моделдерге киргизсек болот. Айрыкча үч буттуу табурет ойлоп табуу болуп саналат. Анткени пайдалуу негиздери бар: туруктуулукту жогорулатат. Анткени, геометриянын мектеп курсунда өтүлгөндөй каалаган үч чекит аркылуу тегиздикти өткөрсө болот. Ал эми алты буттуу жана эки буттуу табуреттер болгону оригиналдуу сырткы көрүнүшү эле болбосо пайдалуу артыкчылыктары жок.

Суроо

Сүрөттө көрсөтүлгөн табуреттин негизинде башка табуреттердин варианттарын сунуштагыла.

Патенттер кандай болот

Биз ойлоп табуунун негизги үч курамын белгилөөдө **ойлоп табуучулук деңгээл** тууралуу айткан эмеспиз.

Ойлоп табуу бир гана пайдалуу, жаңы, ишке аша турган эле эмес, белгилүү бир артыкчылыкка ээ болушу керек. Велосипеддердин мисалында бул даана көрүнөт. Алгачкы үч дөңгөлөктүү велосипед менен алынуучу

дөңгөлөктөрү бар велосипед ойлоп табуу болуп саналат. Анткени ойлоп табуучулук деңгээли менен айырмаланат.

Ал эми тандем – велосипедди Кыргызпатенттин адистери толук кандуу ойлоп табуу деп эсептешпейт болуш керек. Эмнеге? Анткени, тандемди жөнөкөй арифметикалык түрдө алса болот: $1+1=2$. Эки велосипедди бириктирип койгон сыяктуу эле. Мындай толук кандуу эмес ойлоп табуулар үчүн “пайдалуу модель” термини ойлоп табылган.

Пайдалуу модель жаңы жана ишке аша турган (өндүрүштүк колдонууга боло турган) болушу керек. Ойлоп табуучулук деңгээл ага керектелбейт.

9-сүрөт. Велосипеддин жаңы варианттары – прототиптин негизиндеги ойлоп табуулар

Пайдалуу моделдер

Өзүнүн маанилүүлүгүнө жараша ойлоп табуулар ар түрдүү болушу мүмкүн – олуттуу жана керектүү, анча маанилүү эмес. Кайрадан велосипеддердин мисалына кайрылабыз.

Төмөндөгү сүрөттүн биринчи мисалында көрсөтүлгөндөй белгилүү велосипеддин негизинде чыныгы ойлоп табуу – чынында жаңы, оригиналдуу жана абдан пайдалуу велосипед ойлоп табылган.

Экинчи мисалда болсо анчалык оригиналдуу эмес, бирок пайдалуу ойлоп табуунун мисалы көрсөтүлгөн.

Үчүнчү вариантты карап көрөбүз. Эки ойлоп табууну бириктирсек, эки киши тебе турган алынуучу дөңгөлөгү бар тандем – велосипед алабыз. Бул жаңычылдык оригинал болуп саналбайт. Анткени эки түрдүү велосипеддерди кошуп коюу менен аланган түзүлүш. Ушул сыяктуу буюмдар “чакан ойлоп табуулар” же **пайдалуу моделдер** деп аталат. Анткени менен буларга да патент берилет.

10-сүрөт. Пайдалуу моделди түзүү мисалы

Өнөр жай үлгүлөрү

Төмөнкү сүрөттө оригиналдуу, бирок ойлоп табуу да, пайдалуу моделдер да эмес велосипеддер көрсөтүлгөн. Бир четинен карап көрсөк, акыйкатсыздай сезилет. Велосипеддердин сырткы көрүнүшү кызыктуу жана өзгөчө. Мындай учурлар үчүн да патент берилет. Буюмдун сырткы көрүнүшүн оригиналдуу жасоо, анын дизайны үчүн да **өнөр жай үлгүлөрү** аталышында патент алса болот.

Өнөр жай үлгүлөрү буюмдун сырткы көрүнүшүн ишке ашырат, ал эми аны конструкциялоо, максаттуулугу, пайдалуулугу такыр эсепке алынбайт. Өнөр жай үлгүсүнүн сырткы көрүнүшү жаңы жана оригиналдуу болушу абзел.

Өнөр жай үлгүлөрү деген аталышына карабай аны өнөр жайда өндүрүү милдеттүү түрдө эмес. Аны Сиз өз колуңуз менен жасап алсаңыз болот.

11-сүрөт. Өнөр жай үлгүлөрүнүн мисалдары

Ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин жана өнөр жай үлгүлөрүнүн белгилерин адаштырып албаш үчүн ошол бардык белгилерди бир таблицка чогултуп көрсөтөбүз.

1-таблица. Патент алууга болгон техникалык чечимдер.

Эмне ойлоп табылды?	Эмне керектелет? (патентке жөндөмдүүлүк шарттары)	Айырмасы эмнеде?
Ойлоп табуу	Конструкциянын жаңычылдыгы. Ишке ашырылышы. Ойлоп табуучулук деңгээл.	Ойлоп табуу жана пайдалуу модель пайдалуу болушу керек
Пайдалуу модель	Конструкциянын жаңычылдыгы. Ишке ашырылышы.	
Өнөр жай үлгүсү	Сырткы көрүнүшүнүн жаңычылдыгы Оригиналдуулук.	Пайдалуулук

Ушул таблицаны көңүл коюп окууну сунуштайбыз.

Силердин араңардан кимде-ким күтүүсүз жана таң калыштуу техникалык чечимдерди издеп табууну кааласа, ал ойлоп табуу менен алектениши керек. Ал эми эгер кимде-ким оригиналдуу формаларга жана түстүү боёкторго кызыкса, ал өнөр жай үлгүлөрүн түзүү менен алектенгени туура. Аябай каалайсың, бирок ал ишке ашпай жатса пайдалуу моделдерди конструкциялоо менен алектениңиз. Таблица келечекке умтулган жана жаңы бир нерсени түзөм деген кишиге чыгармачылык мүмкүнчүлүк берет.

Патент берилбейт

Кайсы учурда **патент берилбей** тургандыгын баса белгилеп өтпөсөк болбойт.

Биринчиден, зыяндуу сунуштарга, мисалы, уулоочу океан.

Экинчиден, компьютердик программаларга. Үчүнчүдөн, оюндардын, ачылыштардын, **расписаниелердин тартиптерине жана ыкмаларына ж.б.**

Алар канчалык оригиналдуу болбосун, патент алуу мүмкүнчүлүгү жок!

Бул бөлүмдү жыйынтыктап жатып, кантип эң эле заманбап тиричилик иштерине атаандаш боло турчу, өз колубуз менен жасалуучу жөнөкөй ойлоп табууну түзсө боло тургандыгынын мисалын көрсөтөбүз.

Белгилүү бир ойлоп табуучу бизге кантип тиричилик иши-аквариум балыктарын автоматтык түрдө тоюттандырууну ойлоп тапкандыгын айтып берди.

Аквариумга кургак жемди автоматтык түрдө берүү үчүн көптөгөн ойлоп табуулар жасалган. Алардын бири суу түтүгүнө туташтырылат. А башкалары электрондук жандандыруу булактарына, андан башкалары пружиналарга жабдылган. Мунун баарын иштетүү татаал жана ишенимдүү эмес. Эгер мындай автомат иштен чыкса өрт, суу каптоо же балыктарды токко өлтүрүп алуу кооптуулугу жаралат. Мындан сырткары, мындай түзүлүштөр аябай кымбатка турат.

Ойлоп табуучу башка иштетүү бутактарына муктаж болбогон, аквариумдун өзүндө иштеген жаңы автомат ойлоп тапкан. Ал үчүн ойлоп табуучу баарына белгилүү аквариумдун буулануусун пайдаланган.

Өзүнүн жөнөкөйлүгүнө карабастан, бул чыныгы мыкты робот болуп саналат. Ар бирибиз аны үй шартында эле жасоого, керек болсо анын конструкциясын жакшыртууга болот. Ал кантип иштейт?

Баарыбыз эле билгендей, суу бууланганда анын деңгээли төмөндөйт. Бирок буулануу аквариумда аябай жай түрдө жүрөт. Жаңы тоюттандыруу толук кандуу иштеши үчүн суткасына суунун деңгээли жарым миллиметрге төмөндөсө эле жетиштүү болот.

“Аквариумдук тоюттандыруу” ойлоп табуусу

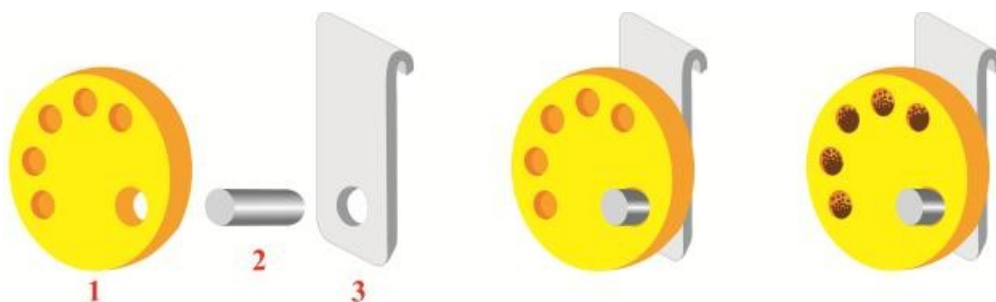
Мындай тоюттандыруу аябай жөнөкөй, болгону 3 деталдан гана турат: калкыма (поплавок) 1, өзөк 2 жана кармооч 3. (12-сүрөттү караңыз).

Калкыма диск түрүндө калкый турган жеңил материалдан жасалат,

мисалы пенопластан. Калкыма кармоочко бекитилген өзөккө кийгизилет, ал эми кармооч аквариумдун бир четине илинет.

Калкымага орнотулган тешикчелер аркылуу кургак жемди чачуу оңой.

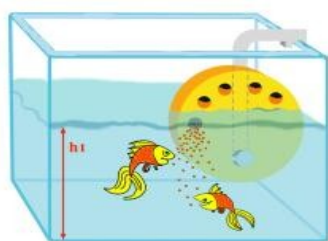
Бардык артыкчылык калкыманын өзүндө: бул калкыма жөнөкөй эмес, эксцентрикалык. Калкыманын айлануусу жөнөкөй дөңгөлөк сыяктуу ортосунан эмес, четинен жакын жеринен айланат.

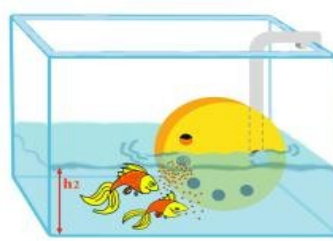
12-сүрөт. Аквариумдук тоюттандыруунун конструкциясы.

Байкап көрсөк, эксцентрикалык калкыма өзөккө кийгизилип, сууга ташталганда суунун деңгээли ылдыйлаган сайын аны менен кошо калкыма ылдыйлап, ошону менен бирге өзөктүн тегерегинде айланат. Дал ушундай “айлануу” узак убакытка балыктарды кургак, талкан түрүндөгү жем менен тоюттандырууга шарт түзөт. Анткени калкыма төмөндөгөн сайын жем тешикчелери бири-биринин артынан сууга ылдыйлап, суудагы балыктарга жем чачат (а) жана б) сүрөттөрүндө көрсөтүлгөн).

Мындан жөнөкөй, башка энергия булагына муктаж болбогон, ошону менен бирге үй ээси жок учурда балыктардын тобуна кам көргөн аквариумдук роботту ойлоп табуу кыйын. Суунун буулануусуна негизделген идеяны өзүңөрдүн ойлоп табууңарга пайдалансаңар болот. Чамдагыла!

Сүрөт А

Сүрөт Б

Аталган параграф боюнча жыйынтык чыгарабыз

Мамлекеттик патенттер төмөндөгүлөргө берилет:

- **ойлоп табууларга**, т.а., жаңы, пайдалуу жана ойлоп табуучулук деңгээлдеги ишке аша турган техникалык чечимдерге,
- **пайдалуу моделдерге**, т.а., жаңы, пайдалуу жана ишке аша турган техникалык чечимдерге,
- **өнөр жай үлгүлөрүнө**, т.а., буюмдун сырткы көрүнүшүн жаңы жана оригиналдуу жасалгалоого.

2-бөлүм. ИДЕЯЛАРДАН АКЧА ТУБУУГА БОЛОБУ?

6. МЕНИКИБИ ЖЕ БИРӨӨНҮКҮБҮ?

Идея бар

Бернард Шоунун белгилүү афоризмин эске салабыз: “Сиз экөөбүздө бирден алма бар болсо, биз алмаларды алмаштырсак да экөөбүздө бирден алма калат. Эгер сизде да, менде да бирден идея бар болсо, идеяларды бири-бирибиз менен алмашсак, экөөбүздө тең экиден идея болуп калат”. Бирок биз бир гана идея бөлүшүү боюнча эле эмес, идея бөлүшүүнүн пайдасы, аны кантип туура бөлүшүү керектиги тууралуу сүйлөшөбүз.

Элестетип көргүлө, алма жегинер келди, анан кокустан эле “мышык жана күчүк” деген ийгиликтүү рифм оюнузга келип кетти. Ойдогу ыр саптарын жазуу үчүн, ошондой эле курсагыңызды тойгузуу үчүн үйгө шашып баратып досунузга жолугуп, алма жегиниз келгенин жана кичинекей мышык жана күчүк жөнүндө ыр жазгыңыз келгенин айтып бердиңиз. Досунузга сиздин пландар жагып калып, көп ойлонбостон сумкасынан алманы алып тамшануу менен тиштеди да, сиздин көзүңүзчө таза баракка мышык жана күчүк тууралуу төрт сап ыр жазып алды. Мына азыр эле сиз өзүңүздүн интеллектуалдык менчигиңизден кур калдыңыз.

Мисал иретинде карап көрөбүз, бизде эки идея бар болчу. Бирок аларды досубуз өзүнө ыйгарып алды. Алмага байланыштуу идея чыгармачылык процесстин натыйжасы болуп саналбайт. Анткени, интеллектуалдык менчикти түзүү үчүн акыл-эстик жана чыгармачылык эмгек талап кылынат. Мындан сырткары, идея башка интеллектуалдык менчик катары кандайдыр-бир укук менен чектелбеген болушу керек жана идеяңыз табигый түрдө ишке ашышы керек болот – художник сүрөтүн тартат, скульптор эстелигин жасайт, акын ырын кагазга жазат. Биз болгону досубузга өзүбүздүн идеяны айтып бердик, ал аны жүзөгө ашырууну туура көрдү. Бул кадамга чектөө коюлган эмес. Кыскача айтканда, эки тараптан бир идея менен эки башка формада, рифмада, балким башка-башка мазмунда ыр жаралмак. Анткени, бир рифма менен кандайдыр-бир окшош ырды жазуу мүмкүн эмес. Эгер бардык рифмалар автордук укуктун алкагында корголгон болсо жаңы чыгып келе жаткан акындарга жаңы адабий чыгарма жаратууга мүмкүн болбой калмак. Калган болсо, аны такташ керек болмок.

Ким автор?

Кайрадан эле досубуз менен болгон эпизодго, ырларга кайрылабыз. Ким ырдын автору болуп калат? Сиз автор эмессиз. Мыйзам боюнча адам (компьютер же кандайдыр-бир уюм эмес) автор болуп саналат. Автор акын, жазуучу, аткаруучу, ойлоп табуучу, сүрөтчү, дизайнер, скульптор, режиссер ж.б. болушу мүмкүн. Анан да интеллектуалдык менчик объектисинин бир нече

автору болушу мүмкүн. Мындай учурда интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасынын укугу авторлордун жамаатына тиешелүү болот. Мисалы, дал ушул китепти Сиздер үчүн жооптуу редактор баш болгон бүтүндөй автордук жамаат жазып чыккан.

Интеллектуалдык менчик объектисин түзүүдө ар качан объектини түзүүчү катары укук ээси болгон автордун фигурасы пайда болот. Мисалга, ал кишиге автордук укук тиешелүү болот, т.а., интеллектуалдык менчик объектисинин автору катары аты көрсөтүлүшү керек. Же өзүнүн аты менен аталган натыйжаны жарыялоодон баш тартуу же баш тартпоо укугуна ээ. Биз өзүбүздүн досубузга өзүбүздүн ыр саптарын окуп берүү менен жарыялоо актысын жүргүзүп алдык. Мындай окуялар ар кандай жыйынтыкталышы мүмкүн – бир гана жалпыга белгилүү болуу ийгилиги, атактуулук жана аброй эле албастан, өзүңүздүн интеллектуалдык менчик укугунузду бузуп алуу коркунучу да бар.

Адабий, илимий жана искусство чыгармаларына болгон автордук укук чыгарманы түзүү (материалдык түрдө, материалдык алып жүрүүчүдө) учурунан башталып, коргоо ылайыктуу болот. Ал эми биздин мисалда укук биздин досубуз ыр саптарын кагазга түшүргөндөн тарта өз күчүндө болот. Кагаз досубузга тиешелүү, анын буюму. Кагазда досубузга тиешелүү болбогон биздин интеллектуалдык менчик объектиси сакталган.

Интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасына болгон укук, алардын жүгүртүлүшү тууралуу кеп козголгондо, материалдык объектилер жөнүндө эмес укуктун жүгүртүлүшү боюнча сөз кылабыз. Буюмдун укугунун интеллектуалдык менчик укугу менен байланышы жок. Биз компьютердин менчик укугуна ээ болушубуз мүмкүн, себеби ал биздин буюмубуз. Бирок ошону менен бирге өзүнө татаал түлүштү түзгөн интеллектуалдык менчик укугуна ээ боло албайбыз.

Укукту өткөрүп беребиз

Анткени менен интеллектуалдык менчик объектисине болгон укукту өткөрүп берүүгө болот. Мисалы, биздин досубуз менен болгон жагдайда биз досубузга идеябыз менен бөлүшүп, ыр саптарын окуп берсек болмок. Ыр саптары ага жагып калса, бизге сунуш айтмак: ал сизге алмасын берип, сиз ага ыр саптарын кагазга түшүрүп, мектептин дубал гезитине чыгарууга уруксат бермексиз. Мындай учурда сиз өзүңүздүн чыгармаңызга болгон укукту бересиз, ал аны пайдалануу укугу үчүн гонорар түрүндө алма берген болот. Сиздин укук берүүңүз бир жолу колдонууга гана берилүүчү мүнөзгө ээ болушу мүмкүн – мисалы, гезиттин бир жолку жарыясы үчүн. Ошону менен бирге аны толугу менен берсеңиз да болот. Мындай укук өзгөчө укук болуп саналат жана Сиздин интеллектуалдык менчигиңизди пайдалануу жана башкаруу укугу, сиздин уруксатыңызсыз аны жарыялоо жана чектөө коюу укугу укук өткөрүп берген тарапка өтөт. Эми автор жана укук ээси эки башка киши болуп калды.

Укук ээси бир гана киши жана жаран (жеке жак) гана эмес, уюм (юримдикалык жак) же бүтүндөй өлкө болушу мүмкүн – мисалы, Кыргыз Республикасы. Укук ээси өзүнө тиешелүү интеллектуалдык менчик объектисин мыйзамдарга ылайык пайдаланууга укуктуу.

Белгилей кетсек, эмгек келишимин же контрактты аткаруунун алкагында кызматкер тарабынан түзүлгөн интеллектуалдык менчик объектисинин укук ээси болуп жумуш берүүчү саналат.

Интеллектуалдык менчик укугун коргоо

Эми элестетебиз, ыр саптары үчүн досунузга эч кандай укук берген жоксуз, бирок үйгө баратып (алмасыз эле) сизде күмөн пайда болду. Эгер досунуз ыр саптарын бир жерлерге өзүнүн аты менен жарыялап салса эмне болот? Андай учурда жеке автордукту кантип далилдесе болот?

Интеллектуалдык менчик объектилеринин укугун коргоонун дүйнөлүк практикасы бул суроого бир добуштан: баарынан биринчи аракет жасоо керек деген жоопту берет. Тактап айтканда, Сиздин уруксатыңызсыз бирөөлөр пайдаланып кетишин күтүп олтурбай, алдын алуу менен интеллектуалдык менчик укугун өз алдынча коргош керек.

Укук ээси аталуу үчүн, т.а. интеллектуалдык менчикке болгон укукту бекемдеп, жеке укуктун бузулушун коопсуздандырууну кааласаңыз, интеллектуалдык менчик объектисин жарыялоо жана мамлекеттик каттоодон өткөрүү механизмдерин колдонсоңуз болот.

Жарыялоо жана мамлекеттик каттоодон өткөрүү менен сиз жалпыга: “Бул меники! Мен ойлоп тапкам!” деп жарыя салууга мүмкүндүк аласыз. Интеллектуалдык менчиктин ар кайсы объектисине өзүнүн укуктары тууралуу ар кандай өтүнмө ыкмалары тандалат. Автордук укук объектилерине карата мамлекеттик каттоо керектелбейт (автордун өз каалоосуна калтырылат).

Жарыялоо жана Интернет

Авторлор өз укуктарын жарыялоо инструменттеринин жардамы менен коргой алышат:

Илимий, адабий жана искусство чыгармаларынын жарыяланышы:

- адабий чыгармалар (ырлар, проза, публицистика) – китеп, жыйнактар, жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу;

- илимий макалалар жана эмгектер (макала, илимий изилдөө) – китеп, илимий журналдар, ж.б. жалпыга маалымдоо каражаттары аркылуу;

- сценарийлер, пьесалар – текст форматында, сахналаштыруу сценаристтин авторун көрсөтүү менен; пантомима – эл алдына чыгып сүйлөө аркылуу;

- хореография – эл алдына чыгуу аркылуу;

- музыка, песни, – эл алдында ырдап чыгуу аркылуу;
- живопись, көркөм кол өнөрчүлүк, сүрөт, архитектура жана пейзаждык багбанчылык искусство чыгармалары – эл алдына көргөзмө уюштуруу аркылуу;
- аудиовизуалдык чыгармалар (кинофильмдер, видеоклиптер) – эл алдында көрсөтүү аркылуу.

Эгерде бирөө укук ээсинин уруксатысыз интеллектуалдык менчик объектисин пайдаланса, жарыялоону соттук отурумда далил катары колдонсо болот. Мындайча айтканда, ким биринчи жарыяласа ошол жеңүүчү аталат. Экспертизалар аябай татаал процесс. Ошондуктан, ар бир автор интеллектуалдык менчикти уурдоо аракеттеринин алдын алуусу керектиги эсинде болушу керек. Сотко кайрылган учурда автор өзүнүн позициясын бекемдеген далилди көрсөтүшү зарыл болот.

Интернет жана интеллектуалдык менчик укугу

Интернет желеси өнүккөн доордо интеллектуалдык иштин натыйжасын жарыялоо жеңил болуп калды. Сайттардагы материалдарды жарыялоонун датасын аныктоо мүмкүнчүлүгү соттук отурумда далил катары кабыл алынат.

Биз ар күн сайын интернет желесине интеллектуалдык менчиктерибизди жайгаштырабыз – өзүбүздүн сүрөттөрдү, видеолорду, тексттерди, балким жеке музыкаларды. Ал же бул ресурска өзүбүздүн контентти жүктөөдө, аталган ресурстун ээлерине жеке автордук контент менен ар кандай аракеттерди жасоо укугун жана укуктун бир бөлүгүн автоматтык түрдө өткөрүп беребиз.

Ал эми “YouTube” видеохостингинин контентин пайдалануу саясаты барган сайын талкуунун жана талаштардын очогу болуп баратат. Тармакка контентти таратууга байланыштуу көптөгөн коркутууларга карабастан, тынымсыз жүктөлгөн видеолордун арасынан биринчи жарыялаган булакты табуу кыйын болуп турганда, дүйнө коомчулугун өзүнө камтыган тармак жүктөлгөн видеолор тууралуу фактты эстеп калуучу жана эскертүүчү жай болуп кала берет.

Жарыялоодон да башка жеке автордукту далилдөөчү мүмкүнчүлүктөр бар. Мисалга, өзүңүздүн атаандашыңыздан мурун бир чыгарма жаздыңыз дейли, аны кагазга, флешка же дискке түшүрүп, ана конвертке салып почта кызматы аркылуу кайра эле өзүңүздүн дарегинизге жибериниз. Өзүңүзгө кайтып келген конвертти ачпаңыз. Конверттеги почталык штамптын же бандеролдун бүтүндүгү чыгарманын качан жазылгандыгын аныктайт. Интернет жок учурда авторлор дал ушул ыкманы колдончу, азыр да колдонууну улантып келе жатышат.

Автордук укук объектилеринин ичинен компьютердик программалар (ЭЭМ үчүн программалар) жана маалымат базалары мамлекеттик мамлекеттик каттоодон өтөт. Ушул объектилерге интеллектуалдык менчик жаатындагы мамлекеттик орган атайын документ – автор жана укук ээси тууралуу маалыматты тастыктаган күбөлүк берет.

Патенттик укук объектилери

Анткен менен мамлекеттик каттоодон өтүү зарыл болгон патенттик укук объектилери бар – ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер жана товардык белгилер. Ойлоп табууларга, пайдалуу моделдерге жана өнөр жай үлгүлөрүнө патент, ал эми товардык белгилерге күбөлүк берилет.

Кыргызстанда интеллектуалдык менчик жаатындагы мамлекеттик саясатты жүргүзгөн орган катары Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу Интеллектуалдык менчик жана инновациялар мамлекеттик агенттиги (Кыргызпатент) саналат. Кыргызпатент тиешелүү иштеп жаткан мыйзамдарга ылайык, интеллектуалдык менчик объектилерин мамлекеттик каттайт.

Кыргызпатент интеллектуалдык менчик объектисине коргоо документин берүүдөн мурда объект боюнча текшерүү жүргүзөт. Мындайча айтканда төмөнкү суроолорго жооп берет:

- “Бул интеллектуалдык менчик объектиси чынында эле сизге таандыкпы?”
- “Сиз авторсузбу?”
- “Интеллектуалдык менчик объектиси жаңыбы, же бул тууралуу мурдатан эле белгилүүбү?”.

Патенттик укук объектисин коргоонун негизги критерийи бул жаңычылдык – тактап айтканда, аталган интеллектуалдык менчик объектиси (мисалы, ойлоп табуучу) мындан мурун эч бир жерде белгилүү болбошу керек. Бул үчүн ушуга окшош буюмдар жана технологиялар жөнүндө бардык эске алууларды текшерүү керек. Мындай аракет патенттик издөө деп аталат.

Издөөнүн жыйынтыгында, аталган объект башка бир жерде корголгон же корголбогону тууралуу аныкталып, техникалык чечимге укуктук коргоо көрсөтүлүшү же көрсөтүлбөшү керектиги тууралуу жыйынтык корутундусу берилет.

Ойлоп табууга патент алуу жана товардык белгиге күбөлүк алуу, аталган документтин мөөнөтү өтүп кеткенче интеллектуалдык менчик объектисин коргоонун негизи болуп саналат. Патенттөө жана мамлекеттик каттоо да интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасын жарыялоо болуп саналат. Коргоо документинин жарактуу мөөнөтү аяктаган соң, интеллектуалдык менчик объектиси алпы элдик кенче айланат – т.а., аны баары колдонууга укуктуу болуп эсептелет. Ошону менен бирге ысымга болгон автордук укук ага дайыма таандык болот.

*Башка интеллектуалдык менчик объектилерин
кантип пайдаланса болот?*

Айтмакчы, эгерде алар али корголгон учурда жана коомдук мүлккө айланбаган учурда дагы интеллектуалдык менчик объектилерин кантип пайдаланса боло тургандыгын айта кетпесек болбойт. Биз, мисалы, тасманы көрүү үчүн киного билет сатып алуу жолу менен интеллектуалдык менчик объектилерин укук ээсинин уруксаты боюнча пайдалансак болот. Кинону көрүү биздин укугубузга кирет. Бирок кинотеатрда көрсөтүлгөн фильмди жашырын видеотасмага түшүрүп алууга тыюу салынат. Интеллектуалдык менчик объектилерин окутуу максатында пайдалансак болот, мыйзам тарабынан чектелген эмес.

Маанилүү учур жеке жана жалпы пайдаланууга тыюу салууга байланыштуу. Онлайн-платформа аркылуу музыкалык чыгарманы сатып алуу менен үй шартында жекече угуу, окуу пособиеси катары пайдалануу укугуна ээ болобуз. Бирок музыканы кафе же дүкөндө коюуга тыюу салынат. Анткени дал ошол музыканы коомдук негизде пайдалануу укугу бизде жок. Биздин дүкөнгө же кафеге келген элдер жагымдуу музыканы угушат жана биздин дайымкы кардарыбызга айланат. Мындайча айтканда, тапкан кирешебиз биз пайдалануу укугуна ээ эмес интеллектуалдык менчикти пайдалануунун артынан чогулат.

Музыканттар, режиссерлер ж.б. өздөрүнүн аудиовизуалдык контентке болгон укуктарын коргоо үчүн Кыргызпатенттин кызмат көрсөтүүлөрүн пайдаланышат. Мисалы, укук ээси Кыргызпатент менен жамааттык келишимге кол койсо, автордук жана чектеш укуктар объектилерине болгон укук ээлеринин кызыкчылыгын аталган орган коргойт. Артисттин ырынын радио, теле станцияларда жаңыргандыгы үчүн автордук сыйакыларды чогултуу жана авторго берүү, тишелүү уруксаты жок контентти пайдаланган уюмдардан сыйакыны өндүрүү милдеттери Кыргызпатентке жүктөлөт. Интернет желесинде да укук ээсинин жардамы менен жүргүзүлгөн ушул сыяктуу алгоритмдер да бар. Көлөмдүү сайттар укук ээлеринин өтүнүчү менен укук ээсинин укугун бузган чыгармалардын мазмунун блоктоп коюшат.

Кыскача айтканда, башка бирөөнүн интеллектуалдык ишмердигинин натыйжасын кээ бир чектөөлөрүн бузбай пайдалансак болот:

Уруксат сурайбыз – авторлор өздөрүнүн жеке чыгармаларын пайдалануу тууралуу сурагандарга көпчүлүк учурда уруксат беришет.

Чыгарманын булагына шилтеме беребиз – гезиттерге материалды басууда материалдын алгачкы бутагын көрсөтүшөт. Бул чынында туура эскертүү.

Цитаталарды жазабыз – илимде жана жалпыга маалымдоо каражаттарында берилген цитаталардын туура жазылышы зарыл. Бирөөнүн тажырыйбасына шилтеме берүүгө болот жана бериши зарыл. Дал ушул сиздин жыйынтыгыңыздын баалуулугун арттырат жана сиздин оригиналдык материалдардын түзүүчүлөрүнүн укуктарына болгон урмат-сыйыңызды билдирет.

Биз көбүнчө бизге тиешелүү эмес интеллектуалдык менчик объектилеринин негизинде туунду чыгармаларды жазып алабыз. Мисалы, тексти котордук – текстин котормосу бизге таандык, ал эми тексттин оригиналы тексттин оригиналын жазган укук ээсинде кала берет. Ушул эле көрүнүш рефераттарга, жыйнактарга жана тандалмаларга да тийиштүү. Эгерде биз “YouTube” порталына жайгаштырылган видеолорду пайдаланганда роликтин авторунун каналына шилтеме сөзсүз түрдө көрсөтүлүшү керек. Шашылыш жаңылыктарды чагылдырууда чоң телеканалдар интернеттен алынган роликтерге шилтеме көрсөтүшөт. Шилтемелерге туура цитата келтирүү жана аны кооздоо автордук укук чөйрөсүндөгү көп көйгөйлөрдү чечүүгө көмөктөшөт.

Патенттик укук жана визуалдаштыруу каражаттарын пайдалануу расмий уруксат документтери – лицензиялар аркылуу жүргүзүлөт.

Бирөөнүн интеллектуалдык менчик объектисин пайдалануу тартиптерин жана чектерин аныктап жана жеке укукту коргоо мүмкүнчүлүктөрүн тизмектегенден кийин эртеби-кечпи чыгармачыл кишиге берилүүчү бир суроого жооп берүүгө туура келет. Биз бир интеллектуалдык ишмердикти жасоого болгон аракетин бизди баштоо алдында ал бизге гана тиешелүү, уникалдуу продуктубу же бирөөгө тиешелүүбү, аныктап алышыбыз керек. Бирөөнүн укугун бузган жокпузбу?

Патенттик издөө

Патенттик укук жаатында патенттик издөө жүргүзүү жаңычылдыкка, өндүрүштүк колдонулушун (патентке жарактуу) патенттик тазалыкты текшерүүгө көмөктөш болорун билдик. Ал үчүн үй шартында өз күчүбүз менен патенттик текшерүү жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрү бар.

Кыргызпатенттин расмий сайтына кирип, маалыматтык издөө системасы (маалымат базасы) аркылуу коргоо документин алган ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин жана өнөр жай үлгүлөрүнүн тизмеги тууралуу маалымат алса болот. Бизге керектүү объектинин түрүн тандап алгандан кийин улуттук маалыматтар базасын бассак, белгилүү маалыматтарды анын аталышы боюнча патенттик издөө жүргүзүүгө болгон баракча ачылат. Мисалы, издөө сурмынын 54-графасына “гидротаран” деген сөздү киргизебиз. Акысыз базалык издөөнүн натыйжасында аталган темада 9 патенттик документ бар экенине күбө болобуз (1-сүрөт). Эң негизгисин эстеп калуу шарт – бир белгилүү сөзгө бир гана сурам жүргүзсө болот.

		Найдено результатов: = 9				
		Изобретения				
№ п/п	Входящий номер	(22) Дата подачи заявки	(54) Название	(11) Номер охранного документа	(15) Дата регистрации охранного документа	
1	2254	06.04.2009	Гидротаран	1273	30.06.2010	
2	2586	06.07.2011	Гидротаран	1491	30.08.2012	
3	2587	06.07.2011	Гидротаран	1507	31.10.2012	
4	2605	05.08.2011	Гидротаран	1508	31.10.2012	
5	2666	21.02.2012	Гидротаран	1553	31.05.2013	
6	2782	08.04.2013	Гидротаран	1651	30.06.2014	
7	2791	15.05.2013	Гидротаран	1652	30.06.2014	
8	2968	07.08.2014	Гидротаранный комплекс	1786	30.09.2015	
9	3140	16.01.2016	Гидротаран	1943	31.01.2017	

1-сүрөт. Издөөнүн жыйынтыгы

Автордук укук объектилерине карата негизги сөз боюнча издөө жүргүзүү жөнөкөй издөө каражаты болуп саналат. «Google» жана «Яндекс» интернет сервистерин аркылуу негизги сөз менен издөө жүргүзүү эң жөнөкөй издөө каражаты болуп саналат. Интернет тармагындагы издөө каражаттарынан сиз каттоону пландап жаткан товардык белги боюнча текшерүү жүргүзсөңүз болот. Эгер товардык белгини сүрөт түрүндө каттоону пландап жатсаңыз, издөө сервистерин сиз издеген тема боюнча окшош сүрөттөргө талдоо жүргүзүүгө көмөктөшөт.

Интернеттен алынган сүрөттү рефератка, презентацияга же башка ишке пайдалануу алдында ал сүрөт лицензия боюнча ачык колдонууга берилгендигин текшериниз. Сүрөт эркин лицензия боюнча таралышы мүмкүн, же тетирисинче коргоодо турушу мүмкүн.

Интернеттеги стандарттык лицензиялардын аталашы бар – Creative Commons. Эгер «CC Attribution» белгисин көрсөңүз, аталган интеллектуалдык менчик объектисин каалагандай колдонсоңуз болот. Эң негизги шарт оригиналдык чыгарманын авторун сөзсүз түрдө белгилешиңиз керек болот. Бирок көпчүлүк учурда «CC Attribution — Share Alike (кыскартканда CC BY-SA)» лицензияларын кезиктиресиз. Аталган лицензиянын айырмасы оригиналдык чыгарманын негизиндеги туунду ишке болгон укук бир нече тараптарга тишелүү болот – оригиналдын түзүүчүсү жана оригиналдык кошумчалоого салым кошкон киши. Аталган чыгармачыл процесстин катышуучуларынын укугу бирдей.

«CC Attribution — Share Alike (кыскартканда CC BY-SA)» лицензиясы боюнча интеллектуалдык менчик объектилерин коммерциялык максатта да колдонсо болот. Негизгиси оригиналдуу объектти өзгөртүүсүз түрдө сактап, авторун сөзсүз түрдө көрсөтүү керек.

Жыйынтыктар

Досуңуз менен болгон жолугушуудан кийин үйүңүзгө келип Google же Яндекстен өзүңүздүн чыгармаңыздагы ыр саптарга издөө жүргүзсөңүз болот. Бүткүл дүйнөлүк желеден сиздин сурамыңыз боюнча жыйынтык чыкпашы толук мүмкүн жана Сиздин чыгармаңыз оригиналдуу болушу мүмкүн деп болжолдосок болот. Мындай учурда, өзүңүздүн автордук укугуңузга сарсанаа боло бербешиниз үчүн чыгарманы кечиктирбей жүктөө керек.

Бирок толук кандуу чыгармаңыздын оригинал экендигине ишеним жок. Анткени санариптештирилбеген көлөмдүү китепканалык фонддор көп. Интеллектуалдык менчикти коргоо шартында чыгарчылыкты презумпциялоо ишке ашат – т.а., чыгарманын автору башка бир тараптардын далилдерди келтирилген учурга чейин автор болуп кала берет.

Биз биргеликте жөнөкөй идея интеллектуалдык менчик объектисине айланып калуусу мүмкүн экендигин, эгер күмөнсүп жатсак, эмнеден баштоо керектигин тактап алдык.

Биздин окуядагы алма – алма эле боюнча калды!

7. ИДЕЯДАН ПАТЕНТКЕ ЧЕЙИН. ОЙЛОП ТАБУУНУ ЖАНА ПАТЕНТТӨӨНҮ ҮЙРӨНӨБҮЗ

Ойлоп табуучулук ишмердик

Адамзаттын чыгармачылык ишмердигинин эң бир кызыктуусу бул ойлоп табуучулук ишмердик. Бул ишмердик пайдалуу жана жаңы нерсени түзүүгө багытталган, жеке шыкты өнүктүрүп, илимий-техникалык процесстин өнүгүүсүнө активдүү таасир этет.

Ар бир адам өз жашоосунда интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасын – интеллектуалдык менчикти түзөт. Чыгармачылык менен алектенет: ырларды жазат, музыкаларды түзөт, сүрөт тартат, кыялданат жана ойлоп табат.

Эгер айланабызга көз чаптырсак, адам тарабынан түзүлгөн, конструкцияланган, курулган көптөгөн предметтерди көрөбүз.

Заманбап турмушта технологиялар жана ойлоп табуулар бат өнүгүп жатат. Бүт жер шаарындагы маалыматтарга болгон мүмкүнчүлүк бир көз ирмем гана убакытты талап кылат. Заманбап медицинанын жетишкендиги коркунучтуу ооруларды алдын алганга шарт түздү. Аз убакытта, бир нече саатта космоско да чыгуу мүмкүнчүлүгү бар. Мунун баары ойлоп табуулардын жана адамдардын каалоосунан көз каранды.

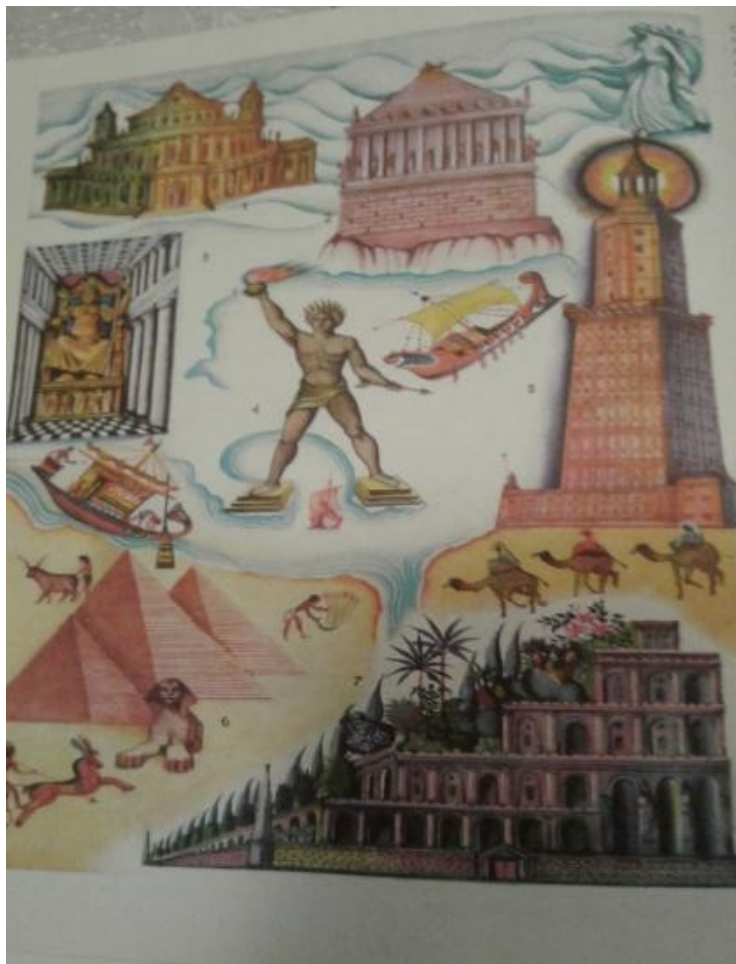
Эпохалдуу делген ойлоп табуулар аябай манилүү жана алардын таасири чоң. Андай ойлоп табуулар бир гана белгилүү көйгөйлөрдү эле чечпестен, жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Мисалга: дөңгөлөк, буу кыймылдаткычы, паровоз, пароход, автомобиль, электр энергиясы, электрондук лампа, учак, телевизор, компьютер жана башкалар.

Маанилүү ойлоп табуулар биздин жашообуздун бардык аспектерине таасирин тийгизет: кантип жашайбыз, иштейбиз, эс алабыз. Ошол ойлоп табуулардын ар бири өз өзүнчө маанилүү, бирок баары бири-бирине менен байланышта.

Келечекте эмне болорун, андагы адамзаттын ордун элестетүү кыйын. Бир нерсеге үмүт кылабыз жана ишенебиз – келечекте баары жакшы болот. Жалпы адам баласы жогорку акыл-эске ээ болуп, күн планетасынын тегерегин бүт ээлеп, жер планетасын гүл бакчага айлантат. Алар убакыттын жана алкактын сырын билешет. Адам баласы ой жүгүртүүнүн бирдиктүү кыймылы менен ааламга таратылган жасалма планеталарды башкарууну үйрөнө алат. Адам үчүн оору жана карылык көйгөйлөрү жаралбайт. Кара жумуштун баарын роботторго – автоматтарга тапшырып, келечектеги элдер өздөрүнүн чыныгы адамдык иштери – чыгармачылык менен алектенет. Бул адам баласы ар качан ойлоп табуучулук менен алектенет дегенди түшүндүрөт. Көпчүлүк адамдар илим жана техника жаатындагы инженер, конструктор, илимий кызматкер болушат, илимий-изилдөө институттарында жана өнөр жай ишканаларында эмгектенишет. Анан албетте, илимий-техникалык чыгармачылык менен алектенишет, ойлоп табышат. Инженер сөзү англис тилинен которгондо ойлоп табуучу деген маанини түшүндүрөт.

Көпчүлүк жеткинчектер ойлоп табуучу болууну каалашат. Бул туура. Келечекти ойлоп табуучуларсыз элестетүү кыйын.

Көптөгөн ойлоп табуулардын арасынын “Дүйнөнүн кереметине” кире тургандары да сөзсүз чыгат.

1-сүрөт. Дүйнөнүн жети керемети: Хеопс Пирамидасы, Вавилон асма бактары, Эфестеги Артемида храмы, Олимптеги Зевстин эстелиги, Галикарнастагы мавзолей, Родосс Колоссу, Александр маягы

Ойлоп табуучу болуу үчүн окуучу эмнеден башташы керек?

Ойлоп табуучулукка болгон жол татаал жана аны өз күчүнө ишенүүсүз, адам баласы чогулткан билимисиз басып өтүүгө болбойт. Бирок ар ким ойлоп табуучу боло алат. Ойлоп табуучулук адам тандабайт, бул миллиондогон кишилердин жумушу.

Мектеп окуучусу кошумча билим берүүчү илимий-техникалык ийримдерге катышуусу керек. Кээ бир техникалык чыгармачылык борборлорунда мектеп окуучулары менен иштешкен ойлоп табуучулук милдеттердин чечимдеринин теориясы боюнча адистер же патентти окутуучулар бар. Ал жерде ойлоп табуучулук менен алектенип, өздөрүнүн иштелмелерин патенттешет.

Жек долбоорлорду түзүп, техникалык чыгармачылык сынактарына катышып, жеңүүчү аталыш керек.

Бардык ишке кош көңүл карабастан, бир нерсени жакшыртуу, ойлоп табуу жана даярдоо боюнча ойлонуш керек. Анан коргоо документин – патент алуу зарыл: адамдарга керек продукцияны ойлоп таап, ан өндүрүш керек.

Ойлоп табуучулукка болгон биринчи кадам эмнени ойлоп тапкыңыз келет, ошондон башталат. Жаңы чечимдерге татыктуу милдеттердин коллекциясын чогултуу жакшы.

Бирок кээде, айланага ойлоп табуучулук көз караш менен карап туруп эле чечим тапсаң болот. Мындайда пикирлеш менен маектешүүнүн жардамы тиет – милдетти тактап, суроолорго жооп берип жатып да жаңы идеялар оюңа түшө калат.

Пикирлешиндин айткан сунуштары көптөгөн изилдөөчүлүк мүмкүнчүлүктөрдүн бар экендигин тастыктайт. Ошол эле учурда пикирлеш даяр чечимди сунушташы мүмкүн, мындай жагдайда ал мыйзамдуу негизде кош автор болуп калат.

Патенттик ишмердик

Бул бөлүмдө төмөнкү маселелер каралган.

- Кыргызпатентке өтүнмө берүү. Алымдар.
- Ойлоп табууга жана пайдалуу моделге патент берүүгө өтүнмө
- Өнөр жай үлгүсүнө патент берүүгө өтүнмө
- ЭЭМ үчүн программалар
- ЭЭМ жана маалымат базалары үчүн программаларды мамлекеттик каттоо
- Маалыматтык булактар

Автордук укук объектилерин чыгарманын жазылгандыгы тууралуу юридикалык факт тастыктайт жана анын объективдүү формага түшүрүлгөндүгү чыгармага болгон автордук укукту күбөлөндүрөт.

Патенттик укукта ойлоп табуунун, пайдалуу моделдин же өнөр жай үлгүлөрүн түзүү факты – тиешелүү чечимге автордук укуктун жаралгандыгын күбөлөндүрбөйт.

Ойлоп табуунун, пайдалуу моделдин же өнөр жай үлгүлөрүн түзүү фактысынан сырткары, интеллектуалдык менчик жаатындагы аткаруу бийлигинин органы тарабынан аталган иштелмени тааныган коргоочу документ керектелет. Башкача айтканда, ойлоп табууга, пайдалуу моделге же өнөр жай үлгүлөрүнө автордук укуктун жаралышы үчүн юридикалык факттардын курамы керек: тиешелүү чечимди түзүү факты, анын интеллектуалдык менчик жаатындагы аткаруу бийлигинин органы тарабынан каттоодон өткөрүлгөндүгү жана патент берилгендиги.

56-Глава

Өнөр жайлык менчик укугу (ойлоп табууга, пайдалуу моделге, өнөр жай үлгүсүнө болгон укук)

1088-статья. Ойлоп табууну, пайдалуу моделди, өнөр жай үлгүсүн укуктук коргоо

1. Ойлоп чыгарууга, пайдалуу моделге жана өнөр жай үлгүсүнө болгон укук патент берүү шартында сакталат;
2. Алууга укук пайда боло турган ойлоп табууга, пайдалуу моделге, өнөр жай үлгүсүнө карата коюлуучу талаптар, аны патенттик бюро тарабынан берүүнүн тартиби Мыйзам тарабынан белгиленет.

Эскертүү!

Өзүнүздүн патент алам деп жаткан иштелмеңиздин жаңычылдыгын бузуп албоо үчүн аны журналдарга, интернетке, көргөзмөлөргө, бардык басма түрлөрүнө жарыялабаңыз.

Өзүнүздүн ойлоп табууңуз, пайдалуу моделиңиз же өнөр жай үлгүңүз тууралуу бөлөк кишилерге айтууга шашылбаңыз!

Эгерде аны жарыялап же айтып салсаңыз, алты ай ичинде тезинен ойлоп табууга, пайдалуу моделге, өнөр жай үлгүсүнө приоритет алуу үчүн Кыргызпатентке өтүнмө бериңиз. Патент алууга өтүнмө 12 ай ичинде жол-жоболоштурулат!

Эгер сиз жаңы, анык эмес техникалык чечимди түзсөңүз, дал ошол ойлоп табуу катарында корголот.

Ойлоп табуу катарында бардык жааттагы продуктуга – анын ичинен түзүлүштөргө, заттарга, микроорганизмдин штаммына, өсүмдүктөрдүн же жаныбарлардын клеткаларынын маданиятына же ыкмасына – материалдык каражаттардын жардамы менен материалдык объектилерге өз ара аракет жүргүзүү процесстерине тиешелүү техникалык чечимдер корголот (Кыргыз Республикасынын “Патенттик мыйзамынын” 5-беренеси).

Ойлоп табуу жаңы, ойлоп табуучулук деңгээли бар жана өндүрүштүк колдонууга ылайыктуу болсо укуктук коргоо берилет.

Ойлоп табуу техникалык деңгээлде белгисиз болсо жаңы болуп саналат.

Адис үчүн техникалык деңгээлде эместиги айкын болсо, ойлоп табуу ойлоп табуучулук деңгээлде деп эсептелет.

Техникалык деңгээл ойлоп табуунун артыкчылык датасына чейин дүйнөдө жалпыга белгилүү болгон кайсы болбосун маалыматтарды өзүнө камтыйт.

Эсиңизде болсун!

Төмөнкүлөр ойлоп табуу болуп эсептелинбейт:

1) ачылыштар; 2) илимий теориялар жана математикалык ыкмалар; 3)

чарбаны уюштуруу жана башкаруу ыкмалары; 4) шарттуу белгилөөлөр, жадыбалдар, тартиптер; 5) акыл-эс аркылуу жасалуучу тартиптер жана ыкмалар, оюнду уюштуруулар; 6) эсептөө машиналары үчүн алгоритмдер жана программалар; 7) маалымат көрсөтүүнү гана камтыган чечимдер; 8) курулуштарды, имараттарды, аймактарды долбоорлоо жана пландоо схемалы; 9) эстетикалык муктаждыкты канааттандырууга багытталган буюмдардын сырткы көрүнүшүнө тиешелүү чечимдер; 10) интегралдык микросхемалардын топологиясы; 11) өсүмдүктөрдүн сорттору жана жаныбарлардын тукумдары; 12) коомдун кызыкчылыгына, гумандуулук жана моралдык принциптерге каршы келген, айлана-чөйрөгө зыян келтирген чечимдер.

Эгер сиз бир түзүлүштү иштеп чыксаңыз, аны пайдалуу модель катары каттасаңыз болот.

Түзүлүштөргө тиешелүү техникалык чечимдер пайдалуу модель катары корголот (Кыргыз Республикасынын “Патенттик мыйзамынын” 6-беренеси).

Эгер пайдалуу моделдер жаңы жана өндүрүштүк колдонууга жарактуу болсо гана, аларга укуктуу коргоо берилет.

Эгерде анын олуттуу белгилеринин жыйындысы техниканын деңгээлинен белгилүү болбосо, пайдалуу модель жаңы болуп саналат.

Техниканын деңгээли жөнүндөгү маалыматтар пайдалуу моделге өтүнмө берүүнүн артыкчылык күнүнө чейин жалпыга белгилүү болуп калган, өтүнмө берилген пайдалуу моделге окшош түзүлүштөр жөнүндөгү дүйнөдө жарыяланган маалыматтарды, алардын Кыргыз Республикасында колдонулушу жөнүндөгү маалыматтарды, Кыргыз Республикасында мурда башка адамдар тарабынан кайра чакыртылып алына элек ойлоп табууларга жана пайдалуу моделдерге өтүнмөлөрдү жана Кыргыз Республикасында патенттелген ойлоп табууларды жана пайдалуу моделдерди камтыйт.

Пайдалуу моделге тиешелүү маалыматтын өтүнмө берүүчү, автор же бул маалыматты автордон түздөн-түз же кыйыр түрдө алган ар кандай адам тарабынан ачык жарыяланышы, мында пайдалуу моделдин маани-маңызы тууралуу кабарлар өтүнмө берилген же эгерде ал суралып алынса, артыкчылык күнүнө чейин алты айдан мурда эмес жалпыга белгилүү болуп калса, пайдалуу моделдин жаңылыгына таасир берүүчү жагдай катары таанылбайт. Мында бул фактыны далилдөө милдети өтүнмөнүн ээсине жүктөлөт.

Пайдалуу модель качан гана өнөр жайда, айыл-чарбасында, саламаттык сактоодо жана башка экономикалык же социалдык чөйрөдө иш жүзүндө пайдаланууга мүмкүн болсо, анда ал өнөр жайында пайдаланууга жарамдуу болуп эсептелет.

Эгер сиз буюмдун сырткы көрүнүшүнүн көркөм-конструкциялык чечимин ойлоп тапсаңыз, анда өнөр жай үлгүсүнө патент алсаңыз болот.

Буюмдун тышкы көрүнүшүн аныктоочу, анын көркөмдүк - конструктордук жактан чечилиши өнөр жай үлгүсүнө кирет (Кыргыз Республикасынын “Патенттик мыйзамынын” 7-беренеси).

Өнөр жай үлгүсү катары өтүнмө берилген объект, эгерде жаңы, оригиналдуу болсо, ал укуктук жактан корголот. Өнөр жай үлгүсүнүн негизги

белгилери болуп буюмдун өзгөчө сырткы эстетикасын, анын ичинен буюмдун формасын, конфигурациясын, орнаментин, түстөрдүн, сызыктардын, контурлардын айкалышын аныктаган белгилери саналат.

Эгерде буюмдун сүрөттөрүндө (макетинде) берилген жана маанилүү белгилердин тизмесинде келтирилген маанилүү белгилеринин жыйындысы өнөр жай үлгүсүнүн артыкчылык күнүнө чейинки дүйнөдөгү жалпыга белгилүү маалыматтарда белгисиз болсо, ал өнөр жай үлгүсү жаңы деп таанылат.

Өнөр жай үлгүсү, эгерде анын маанилүү белгилери буюмдун өзгөчөлүгүнүн чыгармачыл мүнөзүн шарттаса, оригиналдуу деп таанылат.

Кыргызпатентке өтүнмө берүү. Алымдар

Эгер сиз өзүңүздүн иштелменизди ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин же өнөр жай үлгүлөрүнүн патентке жарактуу критерийлерине жооп берет деп эсептесеңиз, экспертиза процессинде ар бир юридикалык маанилүү аракеттер үчүн төлөнүүчү патенттик алымды төлөп, өтүнмө документтердин топтомун даярдап, аны Кыргызпатентке тапшырыңыз.

Кыргыз Республикасынын ойлоп табууларга (формалдык экспертиза жүзүү менен) патент берүүгө өтүнмө үчүн алымы 4000 сомду түзөт. Бирок, автор – кайрылуучу мектепте же университетте окуса, ал жеңилдик алат жана 400 сомду түзгөн (алымдын 10%) кыскартылган өлчөмдө алым төлөйт. Андан кийин формалдык экспертизага оң чечим чыкса, өтүнмө катталат жан анын артыкчылыгынын датасы белгиленет.

Алдын ала экспертиза жүргүзүү үчүн автор-өтүнмө ээси өтүнмө берет жана 4000 сом өлчөмүндө, мындан сырткары ар бир 1ден жогору формуланын пунктуна өзүнчө 1500 сомдон алым төлөйт.

Окуучу тарабынан берилген өтүнмөнү экспертизанын бардык этаптарынан өткөрүү үчүн минималдык жеңилдиктер: ойлоп табууга патент берүү – 800 сомду, пайдалуу моделге патент берүү – 550 сомду, ал эми өнөр жай үлгүсүнө – 6000 сомду түзөт.

Андан ары патентти күчүндө кармап турууга ойлоп табууну, пайдалуу моделди, өнөр жай үлгүсүн пайдалануу үчүн ар бир жылга алым төлөнүп турат. Окуучулардын патентти күчүндө кармап туруу алымына болгон жеңилдик патенттин жарактуу мөөнөтү аяктаганга чейин жүргүзүлөт.

Алымдардын өлчөмү Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2016-жылдын 3-октябрындагы № 523 “Ойлоп табууларды, пайдалуу моделдерди, өнөр жай үлгүлөрүн, селекциялык жетишкендиктерди патенттөө, товардык белгилерди, тейлөө белгилерин, товардын чыккан жерлеринин аталыштарын каттоо, товарлардын чыккан жерлеринин аталыштарын пайдалануу укугун берүү жана патенттик ишенимдүү өкүлдөрүн каттоо үчүн алымдар жөнүндө жобого” ылайык келтирилген.

Ойлоп табууга патенттин жарактуу мөөнөтү – 20 жыл, пайдалануу моделге патент – 5 жыл, үч жылга узартуу укугу менен. Өнөр жай үлгүсүнө патент 10 жылга, беш жылга узартуу укугу менен берилет.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, иштелмелерди патенттөө татаал жана кымбатка турат. Бирок көпчүлүк ойлоп табуучулар бул процессти ишке ашырат. Эмне үчүн?

Ойлоп табууга, пайдалуу моделге же өнөр жай үлгүсүнө болгон патент ойлоп табуунун, пайдалуу моделдин же өнөр жай үлгүсүнүн артыкчылыгын, ойлоп табууга, пайдалуу моделге же өнөр жай үлгүсүнө болгон автордукту жана өзгөчө укукту тастыктайт.

Патенттин негизинде ойлоп табуунун же пайдалуу моделдин патенттик формуласында камтылган өлчөмдө ойлоп табууга же пайдалуу моделге интеллектуалдык укуктук коргоо көрсөтүлөт.

Патент, башка тараптардын патенттелген өнөр жай менчигин (ойлоп табуу, пайдалуу модель же өнөр жай үлгүсү) патент ээсинин уруксатысыз пайдалануусуна чектөө коет. Эгер өндүрүш уюштурулган болсо, башка атаандаштар чыгып, сиздин өнөр жай менчигиңизди өндүрүп сатуусун каалабасаңыз, сөзсүз түрдө патент алышыңыз керек.

Ойлоп табууга жана пайдалуу моделге патент берүү тууралуу өтүнмөдө төмөнкүлөр камтылышы керек:

1) ойлоп табуунун, пайдалуу моделдин авторун (авторлорун) жана патент же алдын ала патент сурап жаткан жакты (жактарды), ошондой эле алардын жашаган жерин же турган жерин көрсөтүү менен алдын ала патент же патент берүү жөнүндөгү арыз;

2) бул тармактагы адис тарабынан иш жүзүнө ашыруу үчүн ойлоп табууну жана пайдалуу моделди жетиштүү түрдө толук ачып көрсөтүүчү анын сыпаттамасы;

3) ойлоп табуунун жана пайдалуу моделдин маңызын көрсөтүүчү жана сүрөттөмөгө толук негизделген анын формуласы;

4) ойлоп табуунун жана пайдалуу моделдин маңызын түшүнүү үчүн зарыл болсо чиймелери жана башка материалдары;

5) реферат;

6) алымды төлөгөндүгү тууралуу документ.

Өнөр жай үлгүсүнө өтүнмө төмөндөгүлөрдү өзүнө камтышы керек:

1) өнөр жай үлгүсүнүн авторун (авторлорун) жана патент же алдын ала патент сурап жаткан жактын (жактардын), ошондой эле алардын жашаган жерин же турган жерин көрсөтүү менен патент же алдын ала патент берүү жөнүндөгү арызды;

2) буюмдун тышкы түспөлүн толук элестетүүчү буюмдун (макеттин) сүрөттөрүнүн тобун;

3) буюмдун жалпы көрүнүшүнүн чиймесин, эгерде алар өнөр жай үлгүсүнүн маңызын ачып көрсөтүү үчүн зарыл болсо, эргономикалык схемасын, конфекциялык картасын;

4) өнөр жай үлгүсүнүн сыпаттамасын;

5) өнөр жай үлгүсүнүн олуттуу белгилеринин тизмесин;

6) алымды төлөгөндүгү тууралуу документти камтууга тийиш.

ЭЭМ үчүн программалар автордук укуктун ченемдери менен корголот.

Алгачкы текстти жана объектилик кодду кошкондо, ар кандай тилде жана ар кандай формада чагылдырылышы мүмкүн болгон ЭЭМ үчүн программалардын бардык түрлөрүнө (анын ичинде операциялык тутумдарга жана программалык комплекстерге) болгон автордук укук адабий чыгармалар сыяктуу эле укуктук жактан корголот. Автордук укук чыгарма жазылгандан тарта пайда болот.

ЭЭМ үчүн программага автордук укук, аны түзүүдөн улам пайда болот.

ЭЭМ үчүн программалар жөнүндө жарыялоолор ойлоп табуулардын, пайдалуу моделдердин, өнөр жай үлгүлөрүнүн маалыматтарын жарыялоодон айырмаланып, ЭЭМ үчүн программаларга өзүнүн автордугун эл алдында күбөлөндүрүү (белгилөө) үчүн зарыл жана пайдалуу.

ЭЭМ үчүн программаларды жана маалымат базаларын мамлекеттик каттоо (Кыргыз Республикасынын 1998-жылдын 30-мартындагы №28 “Электрондук эсептөө машиналары үчүн программаларды жана маалымат базаларын укуктук коргоо жөнүндө” мыйзамы):

1. Укук ээси ЭЭМ үчүн программага жана маалымат базасына өзгөчө укуктун жарактуу мөөнөтү ичинде өз каалосу менен Кыргызпатентке ушул сыяктуу Программаны жана маалымат базаларын каттаса болот;

2. ЭЭМ үчүн программаларды жана маалымат базаларын мамлекеттик каттоого болгон өтүнмө бир ЭЭМ үчүн программага же маалымат базасына тиешелүү болушу керек.

Каттоо өтүнмөсү төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- укук ээсин, ошондой эле авторун, эгерде ал аталган бул милдеттен баш тартпаса жана алардын турган жерин (жашаган жерин) көрсөтүү менен ЭЭМ үчүн программаны же маалыматтар базасын расмий каттоого арызын;

- ЭЭМ үчүн программаны же маалыматтар базасын, рефератты кошо идентификациялоочу, депозитке салынуучу материалдарды;

- белгиленген өлчөмдө каттоо жыйымынын төлөнгөндүгүн же каттоо жыйымын төлөөдөн бошотууну, ошондой эле анын өлчөмүн азайтууну тастыктоочу документти.

Мектепте жана университеттерде окугандар ЭЭМ үчүн программаларды каттоого болгон алымдан бошотулган.

Каттоого өтүнмөнү жол-жоболоштуруунун эрежесин интеллектуалдык менчик чөйрөсүндө ченемдик-укукту жөнгө салууну жүзөгө ашырган Кыргызпатент белгилейт.

3. Өтүнмө келип түшкөндөн кийин Кыргызпатент зарыл болгон документтердин болушун жана алардын талаптарга ылайык келүүсүн текшерет. Кароонун натыйжасы оң чыккан учурда ЭЭМ үчүн программаны же маалыматтар базасын тиешелүү түрдө Кыргыз Республикасынын ЭЭМи үчүн программалардын мамлекеттик реестрине же тиешелүү түрдө Кыргыз Республикасынын Маалыматтар базаларынын мамлекеттик реестрине киргизип, өтүнмөсүнө расмий каттоо тууралуу күбөлүк берет. Ошону менен

бирге расмий катталган ЭЭМ үчүн программалар же маалыматтар базалары жөнүндөгү маалыматтарды Кыргызпатенттин расмий бюллетенине жарыялайт.

4. Расмий каттоонун тартиби, расмий каттоо жөнүндөгү күбөлүктүн формасы, аларда көрсөтүлгөн маалыматтардын курамы Кыргызпатент тарабынан белгиленет, ал ошондой эле расмий бюллетенде жарыялануучу маалыматтардын тизмегин да аныктайт.

5. Катталган ЭЭМ үчүн программалардын же маалымат базаларынын өзгөчө укугунан ажыратуу тууралуу келишим жана ушундай эле программа же маалымат базаларынын өзгөчө укуктарынын башка тарапка келишимсиз өтүшү Кыргызпатент тарабынан мамлекеттик каттоодон өткөрүлүшү керек.

Өзгөчө укуктун ээсин өзгөртүү тууралуу маалымат катталган келишимдин же башка укукту белгилеген документтердин негизинде ЭЭМ үчүн программалардын мамлекеттик реестрине же маалымат базаларынын реестрине киргизилет жана Кыргызпатенттин расмий бюллетенине жарыяланат.

6. ЭЭМ үчүн программалардын мамлекеттик реестрине же маалымат базаларынын реестрине киргизилген маалымат ырасталган болуп саналат, анткени башкача далилденген эмес. Маалыматтарды мамлекеттик каттоого берилген ырастама үчүн өтүнмө ээсинин жоопкерчилигинде калат.

Эскетүү!

Кыргызпатент ЭЭМ үчүн программаларга экспертиза жүргүзбөйт, каттоо жүргүзөт. ЭЭМ үчүн программанын авторлугу боюнча жаралган талаштар соттук тартипте чечилет.

Патенттөөгө байланыштуу маселелер боюнча Кыргыз Республикасындагы Технологияларды жана инновацияларды колдоо борборлоруна (ТИКБ) кайрылып, консультация алса болот. Ал жерде Сизди ойлоп табуу, пайдалуу модель, өнөр жай үлгүсүнө патент алууга жана ЭЭМ үчүн программаларды каттоого өтүнмө берүү документтердин топтомун даярдоого үйрөтүшөт.

8. ИДЕЯНЫ КАНТИП ПАЙДАЛУУ САТСА БОЛОТ?

Сиз эки тараптан тең жолдуу болдуңуз дейли: өзүңүздүн жеке уникалдуу ойлоп табууңузду гана иштеп чыкпастан, ага патент да алдыңыз.

Андан ары эмне кыласыз? Фильмдерде көрсөтүлгөндөй, көбүнчө ойлоп табуучу катары патент алган кишилер бат эле байып кетишет. Бирок чыныгы жашоодо таптакыр башкача.

Аябай маанилүү жана пайдалуу ойлоп табууну сатуу оңойго турбайт.

Бир аз тарых тууралуу

Тарых тастыктагандай, баалуу деп эсептелген ойлоп табуулар, мисалга, пеницилин же ракета өз учурунда көптөгөн убакыттар жана жүз жылдыктар бою суроо-талапка ээ болбой калган.

Честер Карлсон тарабынан 1930-жылы ойлоп табылган көчүрмө жасоочу аппарат 1947-жылы Херох фирмасы алганда да көп жылдар бою популярдуулук менен колдонулган эмес. Ал эми 1953-жылы Советтик ойлоп табуучу В. Фридкиндин ойлоп тапкан көчүрмө жасоочу аппараты Мамлекеттик коопсуздук комитети тарабынан тыюу салынган. Анткени ал аппарат менен антисоветтик адабияттарды басууга колдонулушу мүмкүн деген чочулоо болгон.

Ойлоп табуучу өзүнүн табылгасын пайдалуу сатуу үчүн эмне кылышы керек?

Ойлоп табууну ийгиликтүү сатуу боюнча мисал келтиребиз.

Дүйнөдөгү ойлоп табууга берилген патент “Кеменин бурулма краны” 14-кылымда Флоренциядагы архитектор Филиппо Брунеллескиге таандык.

Филиппо Брунеллески залкар архитектор болгон. Ал Флоренциядагы кооз Санта-Мария – дель-фьоре имаратынын автору.

Брунеллески 43 метр бийиктиктеги куполдун курулуш архитектуралык планын эле иштеп чыкпастан, аны куруу ыкмасын да ойлоп тапкан.

Курулуш үчүн ал бурулма жаасы бар көтөрүүчү жааны конструкциялаган. Андан мурун ордуна жылбаган көтөрүүчү блоктор жана механизмдер гана бар болчу. Аталган имаратты куруу үчүн 6-8 көтөрүүчү блок колдонулмалар же көп ирет ташуу иштерин жүргүзүүгө туура келмек. Брунеллески бурулма крандын жардамы менен маселени бир топко жеңилдеткен.

Кеменин кранынын бул жерге кандай тиешеси бар деп, суроо беришиңиз мүмкүн?

Филиппо Брунеллескиге “Таланттуу – бардык жактан таланттуу” деген фразага толук кандуу туура келген киши болгон.

Ал таланттуу архитектор жана мыкты инженер гана болбостон, алгачкы бизнесмендердин бири болгон.

Белгилүү, бирок кедей болууну каалабастан, өзүнүн ойлоп табуулары аркылуу баюунун жолун ойлоп тапкан. Курулуш кранын эч кимге сата алмак

эмес, анткени эч кимдин мындай бийик имаратты курууга дарамети жетпеген. Мындан сырткары, чиркөөнү куруу боюнча буюртма алган, бирок андан көп акча ала албайсың.

Брунеллески ойлоп табуу бир гана объектиге байланбагандыгын, ошол эле идеяны ар кайсы буюмдарга айлантса боло тургандыгын түшүнгөн.

Ал мезгилде сатуучулук флот күчөп турган мезгил. Ар бир купелик кемеде кеменин краны орнотулуп турчу. Албетте, Брунеллескиге чейин крандар оңго-солго бурулган эмес. Архитектор кеменин бурулма механизмдүү кранын ойлоп тапкан.

Бирок ушуну менен токтоп калган эмес. Сатуучулар митайым кишилер жана аны алдап коюшу мүмкүн болчу. Өзүн коопсуздандыруу үчүн Брунеллески Флоренциянын шаардык башкармалыгынан дүйнөдөгү алгачкы ойлоп табууга болгон патент деп саналган коргоочу грамота алган.

Жыйынтык. Брунеллески бир гана ойлоп табууну иштеп чыгып, ага патент алып гана тим болбостон, анын материалдык эмес табиятын, крулуш кранынан кеме кранына айлантууга болорун түшүнгөн. Мындай жол менен Брунеллески ойлоп табуусун инновацияга, т.а., киреше алып келүүчү ойлоп табууга айландырып сатууга жетишти.

Башка мисал – Зингердин тигүүчү машинасын мисал келтиребиз. 1850-жылдары америкалык ойлоп табуучу жана ишкер Исаак Зингер дүйнөгө белгилүү болуу тагдыры жазылган түзүлүштү түзүп, аны рынокко алып чыккан. Зингердин тигүүчү машинасы болуп көрбөгөн популярдуулукка жеткен.

Singer компаниясына байланыштуу көптөгөн уламыштар бар. Зингердин атына “идеалдуу патентти” ыйгарышат: “Курчтуу учунда көзөнөгү бар ийне” (1, 2-сүрөттө).

1-сүрөт. Филлипо Брунеллескинин бурулма жаасы бар курулуш жана кеме краны

2-сүрөт. Курчтуу учунда көзөнөгү бар тигүүчү машинанын ийнеси

Уламыш боюнча Зингер ушундай патент алуу менен 1850-жылдардан баштап жүз жыл дүйнөдөгү тигүүчү машиналардын рыногун толугу менен ээлеген.

19-кылымда көпчүлүк үй-бүлөлөрдө ушундай ийнени тигүүчү машиналарда колдонуу аябай популярдуу жана ыңгайлуу болгон деп саналат. Керемет патентке ээ болгон Зингер, башкаларга мындай ийнени чыгарууга тыяу салган.

Зингер рынокту чындыгында аябай көп убакыт кармаган. Бирок кантип?

Ал чынында өз алдынча үйрөнгөн талантуу конструктор жана ойлоп табуучу болгону менен, көбүнчө тигүүчү машиналар үчүн ийнелерди өзү ойлоп тапкан эмес. Зингер башка атаандаш тигүүчү машиналардын идеяларын жакшыртып иштеп чыккан.

Анткени менен 19-кылымдын ортосунда жалгыз Исаак Зингер гана чыныгы практикалык тиричилик тигүүчү машинаны түзө алган.

Ал алгачкылардан болуп тигүүчү машинага бычактуу тигүү жана стол үстүндө тигүүнү пайдаланууну киргизген. Бул ыкма уздардын ишин жеңилдетип, тигүүчү фабрикалардын эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулаткан.

Анын атаандашы Элиас Хоу тигүү машинасына патент алып, Зингерди патент ээсинин укугун бузуп жаткандыгы жөнүндө айыптаганга чейин Зингер патент алуу тууралуу ойлонгон эмес.

Бирок Хоунун машинасы башка принцип менен иштеген: андагы ийне горизонталдык түрдө кыймылдаган.

А Зингердин машинасында ийне вертикалдуу түрдө: өйдө-ылдый иштеген.

Кантсе да Зингердин фирмасы Элиас Хоу менен соттук талаш-тартышка катышууга мажбур болгон. Андан кийин бул процеске нааразылыгын билдирген тигүүчү машина өндүрүүчүлөр да аралашкан. Ушул соттук процесстер аябай белгилүү болуп, “Тигүүчү машиналардын согушу” атка конгон.

“Патенттик согуш” учурунда Зингер өзүнүн жакшырткан конструкцияларын активдүү түрдө патенттеп баштаган. Биринчи патенти № 8294 чөлмөк үчүн берилген жана ал биздин күнгө чейин өзгөрбөгөн калыбында колдонулуп келет. Анын патенттеринин арасында “Курчтуу учунда көзөнөгү бар ийнеге” патент жок болчу.

Акыр түбү көпкө созулган согушта бизнесмендер өздөрүнүн патенттердин негизинде биргеликте тигүүчү машиналарына “патенттердин жалпы портфелин” түзүүгө келишкен.

Аталган келишим алты патенттин “биригүүсү” тууралуу болгон. Келишимде машиналарды сатуудан түшкөн кирешенин үлүшүн патент ээлерине бөлүштүрүү каралган.

Бул учурда Зингердин компаниясы талашка катышкан кээ бир патенттерге болгон укукка ээ болуп, Зингердин келишимдеги позициясынын бекемделишин шарттаган.

Аталган келишимдин негизинде Зингер өзүнүн бизнеси үчүн аябай чоң утукка ээ болгон. Келишим түзүлгөндөн кийин Зингердин компаниясынын рынокту ээлөөсүнө эч кандай тоскоолдуктар болгон эмес.

Жашоо Зингердин машиналарынын практикалуулугун жана

ыңгайлуулугун көрсөттү. Хоунун машиналары рынокто колдонулган эмес. Зингер өзүнүн тигүүчү машинасын инновацияга, т.а., киреше алып келүүчү ойлоп табууга айланта алды.

Исаак Зингер таланттуу ойлоп табуучу гана эмес, мыкты бизнесмен да болгон. Ал өзүнүн жаңы жана жакшы продукту менен керектүү учурда жана керектүү жерде боло алды.

Мындан сырткары, Зингер насыяга сатып алуу системасын киргизген алгачкы ишкер болгон. Ал баарына тигүүчү машина керектигине ишендире алган. Ишкер сатып алуучуларды ар тараптан издей баштады: спектаклдин программасына жарыя жайгаштырып театрдан, сыйынууга келгендерге диний адабияттар менен таратма барактарын таратып чиркөөлөрдөн, ж.б. жарманкелерде атайын жалданган сулуу кыздар анын машинасынын кантип иштешин көрсөтүп беришкен. Аларга эркектер менен кошо алардын жубайларынын көнүлү арбалган. Singer бара-бара престиждүү маркага айланган. Үйүндө Singer тигүүчү машинасы бар эркек, автоматтык түрдө ийгиликтүү болуп саналган.

Ушул мисалда ойлоп табуу менен инновациянын айырмасы даана көрүнөт.

Ойлоп табуунун өзү аздык кылат. Ойлоп табуунун негизинде ийгиликтүү продукт жасоо керек, анан аны сабаттуу маркетингдин жардамы менен ийгиликтүү сатуу абзел.

3-сүрөт. Тигүүчү машиналарды түзүү жана аны сатуу этаптары

Бүгүнкү күндө интеллектуалдык менчик кантип сатылып жатат

Бүгүнкү күндө Кыргызстанда ойлоп табуучу өз интеллектуалдык менчигин ыңгайлуу жана пайдалуу сатуу маселеси кандай экендигин карап көрөлү.

Дүйнө жүзүндө жаңы товарлардын жана технологиялардын абсолюттук көпчүлүгү киреше табуу максатында ойлоп табылат. Интеллектуалдык менчик объектиси да ошондой. Эл окубаган романдардын, колдонулбаган ойлоп

табуулардын кимге кереги бар. Бир тарабынан алып караганда, андай чыгармачылык эмгектер да бар. Маанилүү жана пайдалуу, бирок ар кандай себептерге байланыштуу убактылуу муктаждыкка ээ эмес болгон ойлоп табуулар да түзүлүп жатат. Мисал иретинде карасак, жогорку үндүү жүргүнчү авиалайнери. Башында чыгармалары коомчулук тарабынан анчалык кабыл алынбаган акын-жазуучу, сүрөтчү, композиторду да мисал келтирсек болот. Чайковскийдин “Ак куу көлү” («Лебединого озера») же Вердинин “Аида” чыгармаларынын алгачкы сахнада коюлган өкүнүчтүү тагдырын эске салсак болот.

Анткени менен рынок аёсуз таш боор, бардык патент ээлери, ойлоп табуучулар жана ишкананын жетекчилери өздөрү тарабынан ойлоп табылган интеллектуалдык менчикти болушунча кымбат сатып, андан көп киреше алууну көздөйт.

Интеллектуалдык менчикти сатуунун ыкмалары жөнөкөй менчикти сатууга окшош эле.

Элестетибиз, Сизге жана ата-энеңизге чоң энеңиздин Бишкек шаарындагы батири мурас болуп калды. Сиз аны кантип колдоносуз? Үч вариант бар:

1. Ошол батирде жашайсыз, т.а. өзүңүз пайдаланасыз;
2. Батирди сатасыз;
3. Ар бир айлык төлөм менен батирди ижарага бересиз.

Интеллектуалдык менчикти пайдаланууда ушуга окшош эле, бирок башка аталат.

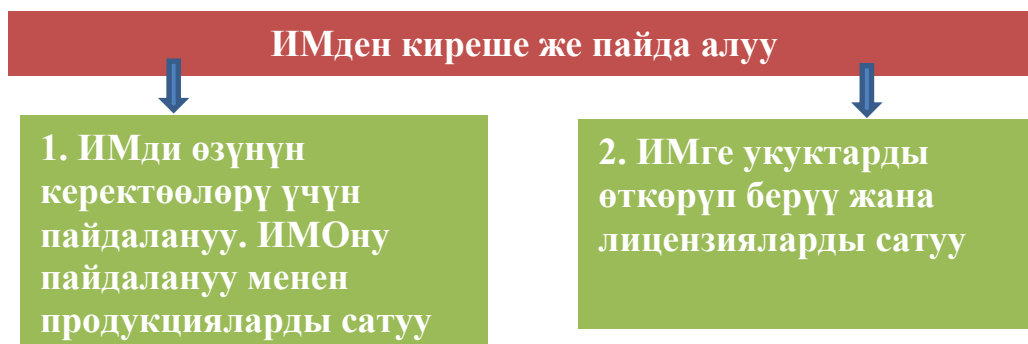
Аңгеменин, сүрөттүн, ойлоп табуунун же башка интеллектуалдык менчиктин автору, өзүнүн чыгармачылык эмгегин төмөндөгүдөй пайдаланат:

1. Өзү интеллектуалдык менчикти пайдаланат;
2. Интеллектуалдык менчикке болгон укугун башка бирөөгө сатат же өткөрүп берет;
3. Интеллектуалдык менчикти лицензия боюнча бирөөгө өткөрүп берет (жөнөкөй тил менен айтканда – бирөөгө ижарага берет).

Көп түрдүү ыкмалар болгондугуна карабастан, интеллектуалдык менчиктен пайда же киреше табуунун эки ишенимдүү ыкмасы бар:

- **лицензияны сатуу**, т.а. интеллектуалдык менчикке болгон укукту өткөрүп берүү;

- жеке муктаждыкка **пайдалануу**. Мисалы, өзүнүн өндүрүшүндө интеллектуалдык менчикти камтыган продуктуна пайдалануу (4-сүрөт).

4-сүрөт. Интеллектуалдык менчиктен киреше же пайда табуунун эки ыкмасы

Интеллектуалдык менчикти өз алдынча пайдалануу

Жалгыз-ойлоп табуучу үчүн ойлоп табууну өз алдынча пайдалануу көпчүлүк учурда пайда алып келет, бирок киреше алышы күмөн. Мисалы, инженер аквариумдук тоюттандырууну ойлоп таап, конструкциялады. Аны үйдүн ээси үйдө жок болгон учурда балыктарга жем берүү үчүн колдонду.

Бирок өндүрүш ишканалары жеке ойлоп табууларды, пайдалуу моделдерди, өнөр жай үлгүлөрүн жана товардык белгилерди чыгарып жаткан продуктыга пайдаланып, кошумча аз эмес киреше табышат.

Интеллектуалдык менчик объектилерине болгон укукту өткөрүп берүү

Эгер идеянын, чыгарманын же ойлоп табуунун автору өзү аны пайдалана албаса, ойлоп табууга болгон укукту сатууга же “Ойлоп табууну ижарага берүүгө” мажбур болот.

Практикада аны сатып алуучу менен спецификалык келишимдин негизинде ишке ашырат.

Мындай келишимдин эки негизги түрү бар:

- Интеллектуалдык менчикке болгон укуктан ажыратуу келишими (жөнөкөй тил менен айтканда – сатуу);
- Интеллектуалдык менчикти пайдаланууну укугуна лицензиялык келишим (жөнөкөй түрдө айтканда – ижара).

Өзгөчө укуктан ажыратуу тууралуу Келишим

Интеллектуалдык менчикке болгон өзгөчө укук алгач автордун өзүндө болот.

Өзгөчө укуктан ажыратуу тууралуу келишим боюнча автор өзү тарабынан түзүлгөн интеллектуалдык менчикти толугу менен башка бирөөгө өткөрүп берет.

Албетте, бул өткөрүп берүү акысыз жүргүзүлбөйт, сыйакы төлөнөт, т.а. интеллектуалдык менчикти сатат.

Лицензиялык келишим

Лицензиялык келишим боюнча автор башка бирөөгө сыйакы үчүн белгиленген шарттарда, конкреттүү аймакта жана келишилген мөөнөткө интеллектуалдык менчик объектисин пайдаланууну мүмкүнчүлүгүн берет.

Лицензиялык келишим боюнча сыйакы бир ирет, ай сайын, түшкөн кирешенин пайыздык өлчөмүндө мезгилдүү берилиши мүмкүн.

Жогорудагы текстти окуп, “Лицензиялык келишим” терминин жакшы түшүнбөй туруп өмүрүндө мындай келишим түзбөгөндүгүн айтышы мүмкүн, бирок андай эмес. Өзүңүз билип-билбей туруп, ЭЭМ үчүн программанын лицензиясын алууда лицензиялык келишимге кол коюшуңуз мүмкүн. Мисалы,

“Касперский” (антивирустук программа). Келишим программага тиркелген. Программаны пайдалануунун, аны орнотуунун алдында келишимдин шарттары компьютердин экранына чыгат. Келишимдин акырында кол коюу көзөнөкчөсүнө чычканды алпарып белги коюп “Enter” баскычын басасыз.

Мекемелелерде түзүлгөн интеллектуалдык менчикти сатуу

Көпчүлүк фирмалар жана ишканалар жаңы буюмду түзүп жатканда эле, аны кантип сатуу, анын коомчулукка керектүүлүгү, аны кимдер сатып алары, канча буюм сатылат жана андан канча пайда табылары тууралуу ойлонушат.

Ошону менен бирге жаңы буюмду түзүүдө патенттик коргоо чоң роль ойнойт. Эң негизгиси, ойлоп табуу, пайдалуу модель же өнөр жай үлгүсү продукт түрүндө ишке ашышы керек. Патенттөө менен өндүрүшчү өзүн атаандаштардан 10, 20 же 25 жылга коопсуздандырат. Анткени, патент менен корголгон буюмду ээсинен башка бирөө өндүрө албайт. Ага тыюу салынат.

Мисалы, Барби куурчагы. Барби куурчагын түзүүчүлөрү алдын ала оюнчуктар рыногун изилдеп чыгып, чакан көлөмдөгү “бой жеткен кызга түспөлдөш” куурчак аларга ийгилик алып келет деген чечимге келишкен. Алар бир нече өнөр жай үлгүлөрдүн сериясын патенттен өткөрүп, рынокко алып чыккан. Ошол мезгилден ушул күнгө чейин Барби куурчагы ээлерине жыл сайын жарым миллиард долларга чейинки киреше алуусуна мүмкүндүк түзөт.

Бул жагдай техникалык прогресске шарт түзбөсө да, акыркы маалыматтарга таянсак, балдар психикасын терс таасир тийгизсе да ал куурчак киреше таап жатат.

5-сүрөт. Барби куурчагынын ар кандай түрлөрү – өнөр жай үлгүлөрүнүн варианттары

Жалгыз ойлоп табуучу тарабынан иштелип чыккан интеллектуалдык менчик объектисин сатуу

Интеллектуалдык менчик объектисин идея, конкреттүү продукт түрүндө ишке ашпаган түрүндө сатуу – аябай кооз, бирок Кыргызстандагы анча ишке ашпаган кыял болуп калат.

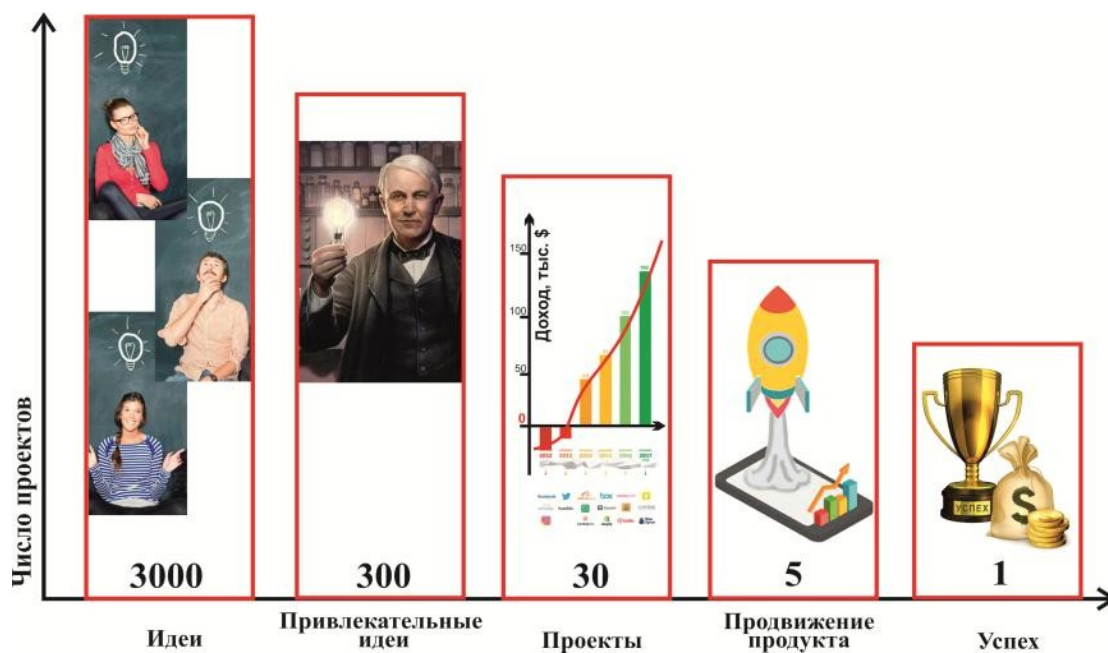
Интеллектуалдык менчик объектилерине болгон укукту сатуу жана

ижарага берүү жолу менен киреше табуу көп чыгашаны талап кылбайт. Анткени интеллектуалдык менчик объектиси ишке ашырылып жатат.

Сатылган интеллектуалдык менчик эч кандай чыгашасыз таза киреше алып келет. Чыгаша негизинен интеллектуалдык менчик объектисине коргоо документин алууга гана кетет.

Интеллектуалдык менчик объектисине болгон укуктуу пайдалуу сатуу – жалгыз автордун да, чоң мекеменин да көксөгөн кыялы. Бирок мындай ийгилик ар качан келе бербейт, чанда гана болот. Кыргыз Республикасында илимий-техникалык интеллектуалдык менчик объектилерине болгон укуктуу пайдалануу лицензияларынын статистикасына көз чаптырсак, жалпы патент алгандардын 6%ы гана ийгиликтүү ишке ашат. Көпчүлүк мындай келишимдер корпорациялардын жана концерндердин ичинде гана жүргүзүлөт.

Жеке ойлоп табуучуларга мындай ийгиликтер андан да аз кезигет. Чет элдик статистиканы байкасак, миңдеген жеке ойлоп табуучулардын арасынан аз гана сандагыларына өз ойлоп табуусун ийгиликтүү сатуу мүмкүнчүлүгү болот.

6-сүрөт. Идеялардын “ишке ашпай калгандыгынын” диаграммасы

Интеллектуалдык менчик интернет-аукциону аркылуу интеллектуалдык менчик объектисин сатуу

Интеллектуалдык менчик объектисин тематикалык сайттардын бирине маалымат жайгаштыруу жолу менен жеңил сатса болот. Бирок мындай учурда тиешелүү колдоосу жок ийгиликке болгон шанс анчалык жогору эмес экенин түшүнүү керек.

Интеллектуалдык менчик аукционунда негизинен патенттер менен

корголгон ойлоп табуулар, пайдалуу моделдер, өнөр жай үлгүлөрү, патенттик өтүнмөлөрдө тереңдетилип берилген маалыматтар сатыкка чыгат.

Бир нерсени түшүнүп алуу керек, конкреттүү бир буюм же технология түрүндө ишке ашырылбаган, идея түрүндө гана кагазга түшүрүлгөн ойлоп табуулар ар качан потенциалдык инвесторлор үчүн “мүшөктөгү мышыктай” эле сезилет. Көбүнчө конкреттүү буюм катары ишке ашкан, эксплуатацияга даяр инновациялык продуктуну илгерилетүү ийгиликтүү ишке ашат.

Интеллектуалдык менчик аукциондору – жеке ойлоп табуу тууралуу арзан же бекер маалымат жайгаштыруучу расмий, жалпыга мүмкүн болгон интернет-аянтча. Мисалы, Россияда интернет-аукциондордун пайда болгонуна аз эле убакыт болду. Интернет булактарынын ыңгайлуулугу жана пайдалануунун жеңилдиги аркылуу бат тарап кетти. Бирок мунун да кемчиликтери бар – чакан аянтчалардын көптүгүнө байланыштуу, аянтчалардын сатып алуучулук жөндөмү төмөндөйт.

Бүгүнкү күндө интеллектуалдык менчикти сатуу боюнча көлөмдүү жана натыйжалуу интернет ресурстардын көпчүлүгү англис тилдүү жана алар АКШда жана Европа өлкөлөрүндө кенен тамырын жайган.

Интернет аукциондун талашсыз кадыр-баркы – ойлоп табуулар тууралуу аябай көп сандагы кишилердин билгендигинде. Алардын арасынан дал ошол ойлоп табууга кызыккандар чыгып калышы мүмкүн.

Ал эми кемчилиги ийгиликтүү сатылуу мүмкүнчүлүгүнүн төмөндүгүндө. Өтүнмө берилген ойлоп табуулардын 1%ы гана ийгиликтүү сатылат.

Интеллектуалдык менчик пайдаланылган продукцияны патенттик коргоонун зарылчылыгы

Эгер ишкана мурда эч жерде жок, жаңы, оригиналдуу продукт чыгарган болсо, аны сөзсүз түрдө патенттөө менен коргоого алыш керек. Ошондо гана башка ишканалар ушундай продуктуну чыгар албайт.

Анткен менен белгилүү буюмга патент алууга аракеттенген зыяндуу жана жалганчы ойлоп табуучулар аябай көп: мисалы, бөтөлкө, болт, гайка, ал эле эмес почта конвертине. Аларды патенттик троллдор деп атап коюшат. Муну алар көңүл ачуу үчүн жасашпайт. Троллдор бөтөлкө жана болт өндүргөн чынчыл ишкерлер аларга акча төлөөсүн каалашат. Баарына мурунтан эле белгилүү болгон нерселерди патенттөө ар кимдин эле оюна келе бербейт.

Жыйынтыктар

Жыйынтык чыгарып жатып, бир четинен, интеллектуалдык менчик буюмунун болушу анын ийгиликтүү сатылышына кепилдик бербестигин, башка жактан караганда рынокко жаңы буюмду чыгарууда аны патент менен коргоого алуу зарылчылыгын, антпесе атаандаштар жана троллдор менен маселе жаралып калышы мүмкүн экендигин эскертебиз.

9. ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК ИШМЕРДИКТИН НАТЫЙЖАЛАРЫН КОММЕРЦИЯЛАШТЫРУУ ДЕГЕН ЭМНЕ. МИСАЛДАР

Интеллектуалдык ишмердиктин натыйжаларына болгон өзгөчө укуктан толугу менен баш тартуу же интеллектуалдык менчик объектисин пайдалануу укугун берүү аркылуу коммерциялаштыруу.

Лицензиялоо – интеллектуалдык менчик объектисин пайдалануу укугун берүү тууралуу лицензиялык келишимдин жыйынтыгы.

Мисал. Шаарда суук, узакка созулган жана кары көп кыш болчу. Элдер катуу сууктан өз алдынча карды күрөөдө кыйынчылыкка кабылышат. Ошол шаарда жашаган ойлоп табуучу элдердин кар күрөө боюнча жумушун максималдуу жеңилдетүүнү шарттаган, шаардагы карды күрөө үчүн аралыктан башкаруучу түзүлүш жасоонун үстүнөн көпкө иштеди. Ал өзүнүн түзүлүшүн иштеп чыкты. Көрсө, ушундай техникалык чечимди мындан мурун эч ким ойлоп тапкан эмес экен. Ал ойлоп табууга патент алууну чечти. Патент алгандан кийин ойлоп табуучу түзүлүштү чогулта алган кар тазалоочу түзүлүштөрдү өндүрүүчү заводдорго сунуш жиберди. Ойлоп табуучу өзүнүн ойлоп табуусуна болгон укукту толугу менен бергиси келбегендиктен (толук кандуу өзгөчө укуктан четтетүүнү жүргүзгүсү келбегендиктен), анын сунуштамасында заводго ойлоп табууга болгон лицензияны берүү шарты каралган эле. Бир завод анын сунушун кабыл алып, ойлоп табуучу ойлоп тапкан кар тазалоочу машинаны өндүрө баштады. Андан кийин завод, мындай машиналарды топ-тобу менен сата баштады. Ал эми ойлоп табуучу ар бир сатык үчүн сыйакы (ар бир партияны сатуу боюнча ар бир келишимден пайыз, профессионалдык тилде “роялти” деп коюшат) ала баштады. Ошентип, лицензиялык келишим түзүү менен интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасын коммерциялаштыруу процесси жүргүзүлдү.

Өзгөчө укуктарды өткөрүп берүү – интеллектуалдык менчикке болгон өзгөчө укуктарды (толугу менен) өткөрүп берүү тууралуу келишим түзүү.

Мисал. Санкт-Петербург шаарындагы университеттин бүтүрүүчүлөрү болгон үч дос мобилдик телефондор үчүн заряддоочу түзүлүштөн баштап, унаалардын кыймылдаткычтарына чейинки көп түрдүү товарларды өндүргөн компания түзүүнү чечишти. Компанияны түзүп, ачкандан кийин өздөрү ойлоп тапкан технологиялар менен пландаган бардык товарларды ийгиликтүү түрдө чыгара башташты. Бирок бир нече жылдан кийин бир товарга болгон талап төмөндөп, бир товарга болгон талап өсө баштады. Достор ойлонуп көрүп, талап аз болгон товарларды, анын ичинде чач кургатуучу фенди чыгарбоону чечишти. Бирок фен чыгарган өздөрүнүн технологиясын атаандаштарга сунушташты. Жыйынтыгында атаандаш компания фенди чыгаруу технологиясын алууга макул болуп, өзгөчө укукту өткөрүп берүү (толугу

менен) тууралуу келишимге кол коюлду. Достор технологияга болгон укуктун баарын өткөрүп беришти. Атаандаш компания ал технологиянын мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, кошумча функцияларды кошуп, жакшылап иштеп чыгып, жыйынтыгында аябай бекем жана мыкты фонди алышты жана ал рынокто жакшы сатыла баштады.

Компаниянын уставдык капиталына интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасына болгон өзгөчө укуктун салымы – адатта, жаңы компания түзүлгөндө алгач ишти баштоого мүлктөрдү жана материалдарды алуу үчүн каражат булагы катары кызмат кылган уставдык капитал түзүлөт. Бирок бул капиталга интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасына болгон өзгөчө укукту киргизүү менен да салым кошсо болот. Анткени ал бааланып, акча түрүндө баага ээ болушу мүмкүн.

Мисал. Белгилүү музыкант жаш таланттуу артисттердин андан ары өнүгүшүнө жардам берүү максатында продюсердик борбор ачууну чечти. Музыканттын ырлары хит, ырдын текстине жана обонуна болгон өзгөчө укук өзүнө тишелүү болгондуктан, борборду ачууда ал өзүнүн өзгөчө укуктарын капитал катарында салып, анын өнөктөштөрү акча түрүндө салым кошушту. Продюсердик борбор бат өнүгүп баштап, жаңы таланттуу артисттер аталган борбор менен иштешип, көп концерттерди коё башташты. Мындай жагдай продюсердик борборго жана музыкантка көп киреше табууга шарт түздү. Музыкант, продюсердик борборду ачаарда, анын уставдык капиталына өзүнүн өзгөчө укуктарын салуу менен туура чечим чыгарган.

10. КЫСКАЧА ЭСКЕРТКИЧ: “ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫК МЕНЧИК ТУУРАЛУУ СУРООЛОРГО ЖООПТОР”

✚ Менде идея бар, аны кантип коргосом болот?

Үч негизги топко бириктирсе боло турган интеллектуалдык менчик объектилери корголгон жабык тизме бар: автордук укук объектилери (илимий эмгектер, сүрөттөр, ЭЭМ үчүн программалар), патенттик укуктар жана индивидуалдаштыруу каражаттары (товардык белгилер жана тейлөө белгилери). Адатта түзүүчүлөр өз ишинин натыйжасы үчүн коммерциялык колдонууну тапканда интеллектуалдык ишмердиктин натыйжасын коргоо ыкмаларынын бирин тандайт. Автордук укукту бекитүү үчүн расмий документти алуу керектелбейт. Автордук укук чыгарма жаралгандан башталат жана аны материалдык сактоочу каражатка – кагаз же дискке факт катары сактап коюу керек. Ал эми патенттелүүчү объектилерди каттоо кыйынга турат. Ойлоп табууга, пайдалуу моделге (чакан ойлоп табуу) же өнөр жай үлгүсүнө (сырткы көрүнүштүн чечими) патент алуу үчүн мамлекеттик каттоо процедурасынан өтүү керек.

✚ Ойлоп табууга патент ала аламбы?

Аракет кылып көрсө болот. Бирок патент алууга өтүнмөнү туура толтуруу жана ойлоп табуунун формуласын түзүү (иштелменин кенен мазмунун) үчүн интеллектуалдык менчикти башкаруу жаатында керектүү билимге ээ болуш керек. Иштелменин жаңычылдыгын, өнөр жайда колдонууга жарактуулугун жана анын ойлоп табуучулук деңгээлин далилдөөгө туура келет. Дал ошондон жаңы ишин баштап жаткандар жана чакан компаниялар патенттик ишенимдүү өкүлдөрдүн кызмат көрсөтүүсүн пайдаланат. Атайын компаниялар бир гана патент алууга эле жардам бербестен, лицензиялык жана башка келишимдер боюнча катталган интеллектуалдык менчик объектилери менен келишим түзүүгө да көмөктөшөт.

✚ Эмне үчүн патенттик издөө жүргүзүү керек?

Издөө жүргүзүү продуктуну рынокко чыгаруунун алдында жүргүзүлөт. Анткени, кимдир бирөөнүн укугун бузуп жаткан жокпузбу жана иштелмени бизден мурун эч ким патенттебегендигин билип алышыбыз керек. Патенттик маалымат – глобалдык дүйнөлүк тренддерди аныктоо, бизге керектүү тармакта жалпы дүйнөлүк технологиялык деңгээл тууралуу маалымат ала турчу эң бир такталган булак. Маалыматтардын ишенимдүүлүгүн патенттик ведомстволор камсыз кылат.

✚ Патенттик ландшафт деген эмне?

Патенттик документтердин базасы жана маалыматтарды машиналык инструменттер менен иштетүү пайда болушу менен ишканалар жаңы технологиялык чалгындоо ыкмаларын колдонот. Өнөр жай шпионажынын ордуна патенттик ландшафттар – атаандаштардын иштелмелери кандай

артыкчылыктарга ээ болгондугу, бардык патенттер чынында эле иштеп, же иштебей жаткандыгы тууралуу маалыматтарды визуалдаштырууну шарттаган инструменттер пайда болду. Чоң компаниялар окшоштуруп жасап алуу ниетиндеги ишканалардын азыркы учурда индустриянын лидерлери кандай технологиялардын жана товарлардын үстүнөн иштеп жаткандыгын билдирбеши үчүн атайын жалган өтүнмөлөрдү берүүнү баштайт. Мындай жагдайда патенттик издөө детективдик окуяга айланат. Диаграммалар же жылуулук карталары түрүндөгү заманбап визуалдаштыруу каражаттары патенттик изилдөөлөр тууралуу отчетторду ачык-айкын, түшүнүктүү кылат. Мындай шарт ишкананын кызматкерлеринин кенен чөйрөсү бул документтерди пайдаланууга мүмкүнчүлүк берет.

Кыргызстанда патенттөө узакка созулган жана чыгымды талап кылган процесспи?

Кыргызстанда ойлоп табууга патент алуунун орто мөөнөтү бир жылды түзөт. Ал эми Америкада патенттик документти алуу үчүн 5 жылга чейин күтүүгө туура келет. Фармацевтика тармагы үчүн каттоо мөөнөтү оптималдуу, анткени ал жерде дары-дармектерди иштеп чыгуу жана сыноо ондогон жылдарга созулат.

Бардык иштелмелерди каттоо керекпи?

Патент алуу ар дайым эле талап кылынбайт. Анткени, сиздин техникалык чечимиңиз тууралуу маалымат жалпыга белгилүү болуп калат. Анын үстүнө, патенттин жарактуу мөөнөтү чектелүү: ойлоп табуулар үчүн – 20 жыл, пайдалуу моделдер үчүн – 5 жыл, өнөр жай үлгүлөрү үчүн – 10 жыл. Иштелменин патентинин жарактуу мөөнөтү өткөндөн кийин ал коомдук мүлккө айланат. Көпчүлүк ишканалар өздөрүнүн ойлоп табууларын иштелме тууралуу анын бар экендиги тууралуу гана маалыматты камтыган коммерциялык сыр режиминин алкагында коргошот. Мындай учурда ноу-хау конфиденциалдуу маалымат жайгаштырылганга чейин коргоодо болот.

Кыргыз Республикасында патент алуу милдеттүүбү?

Глобалдашуу процесси патенттөө аймагын бекемдөөгө жана эл аралык патенттерди түзүүгө алып келүүдө. Өнөр жай менчигин коргоо боюнча Париж конвенциясына кол койгон 177 өлкөнүн кайсынысын туура көрсөнүз, ошол өлкөгө өтүнмө берип, 12 ай ичинде өзүңүздүн укугуңуз боюнча башка мамлекеттерге билдирсеңиз болот. Мындан сырткары, Кыргызстанда Евразиялык патент алсаңыз болот. Бул патент Азербайжан, Армения, Беларусь, Казахстан, Россия, Таджикистан, Түркмөнстан өлкөлөрүн өзүнө камтыйт. Адистер блокчейн технологиясын жандандыруу автордук укукту сактоону автоматтык көзөмөлдөөгө шарт түзүп, бардык интеллектуалдык укуктардын бирдиктүү реестрине патенттөө институтун трансформациялоого алып келерине ишендиришет.

Авторлор тууралуу кыскача

Антипов Антон Александрович – доцент, филология илимдеринин кандидаты, технологиялык менеджмент жана инновациялар факультетинин доценти, “МТМО улуттук изилдөө университетинин” жогорку билим берүү федералдык мамлекеттик автономдук билим берүү мекемеси.

Богданова Елена Леонардовна – профессор, экономика илимдеринин доктору, МТМО университетинин интеллектуалдык менчик институтун өнүктүрүү борборунун директору; “Кадуцей” эл аралык кызматташуу борбору” фондунун башкармалыгынын төрагасы; Россия Федерациясынын федералдык жыйынынын федерациясынын Кеңешине караштуу Интеллектуалдык менчик маселелери боюнча кеңешинин мүчөсү; “27.04.08 Интеллектуалдык менчикти башкаруу” федералдык окуу-усулдук бирикмесинин илимий-усулдук кеңешинин төрагасы.

Ерузалимская Анна Вячеславовна – “Газпром” компаниялар тобу, компаниянын Юридика башкармалыгынын интеллектуалдык менчикти коргоо бөлүмүнүн башкы адиси.

Коротышева Дарья Алексеевна – окутуучу, кошумча билим берүү педагогу, уюштуруучу-педагог, Санкт-Петербургдаун Красносельск районунун № 547 жалпы орто билим берүүчү мектеби, мамлекеттик бюджеттик жалпы билим берүү мекемеси.

Коротышева Юлия Николаевна – химия мугалими, Санкт-Петербургдаун Красносельск районундагы № 547 жалпы орто билим берүүчү мектеби, мамлекеттик бюджеттик жалпы билим берүү мекемеси.

Котенева Ольга Евгеньевна – “Техприбор” ЖАКнын патенттик-техникалык маалыматтар бөлүмүнүн начальниги, РФнын патенттик ишенимдүү өкүлү.

Максимова Татьяна Геннадьевна – профессор, экономика илимдеринин доктору, технологиялык менеджмент жана инновациялар факультетинин профессору, “МТМО улуттук изилдөө университети” федеративдик мамлекеттик автономдук жогорку билим берүү мекемеси.

Николаев Андрей Сергеевич – технологиялык менеджмент жана инновациялар факультетинин ассистенти, “МТМО улуттук изилдөө университети” федеративдик мамлекеттик автономдук жогорку билим берүү мекемеси.

Пудкова Галина Владимировна - алдыңкы аналитик, патент таануучу, “МТМО улуттук изилдөө университети” федеративдик мамлекеттик автономдук жогорку билим берүү мекемеси.

Сербиненко Юрий Николаевич - Россия Федерациясынын коргоо Министрлигине караштуу интеллектуалдык менчик, аскердик-техникалык, куралдуу жана аскердик техникаларды экспертизалоо бөлүмүнүн начальниги.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетине караштуу
Интеллектуалдык менчик жана инновациялар мамлекеттик агенттигинин алдындагы
Интеллектуалдык менчик мамлекеттик фондунун
полиграфия бөлүмүндө басылды

Бишкек ш., Москва көч., 62, тел.: 68-08-19; 68-04-71

07.06.2021-ж. басууга кол коюлду
Кагазы: double A
Көлөмү: 7,27 уч.-изд. л.

Форматы А4
№ 938 тапшырык
Нускасы - 150 даана